

Textus^{nr 3(23) 2020} et Studia

pod redakcją
Marka Hałaburdy i Jana Szczepaniaka

edited by
Marek Hałaburda, Jan Szczepaniak

Textus et Studia nr 3(23) 2020

Journal of the Centre for Research on the History and Culture of Totalitarian
and Post-Totalitarian Spaces
Institute of History at the Pontifical University of John Paul II in Krakow

Protector

Most Reverend Eminence dr Stanisław Dziwisz

Editorial team

prof. Jan Szczepaniak (Poland, editor), prof. Jurij Domanskij (Russia), prof. Marko Jacov (Italy),
prof. Wojciech Kęder (Poland), prof. Jakub Sadowski (UJ Kraków), dr Jean-Pierre Gérard (Belgium),
dr Laszlo Tapolcsai (Hungary), dr hab. Marek Halaburda (Poland, secretary), dr Paweł Krokosz
(Poland), dr Walentyna Łoś (Poland)

Language editors

mgr Otylia Plucińska (English), dr Krzysztof Leon Tyburowski (Italian, Latin),
Olena Kowalenko (Russian)

Editorial board

The Most Reverend prof. Sergio Pagano (Vatican), The Most Reverend prof. Jan Kopiec (Poland),
prof. Luca Carboni (Vatican), prof. Francesca Cantù (Italy), prof. Sylwester Czopek (Poland),
prof. Giuseppe Tognon (Italy), prof. László Nagy (Hungary), prof. Raimo Pullat (Estonia),
prof. Noël-Yves Tonnerre (France), prof. Luc Courtois (Belgium), prof. Maciej Salamon (Poland), prof.
Georges Dankayé (Vatican), dr Françoise Gérard-Durey (Belgium), dr Sister Margherita
Bramato (Italy)

The original version of the journal can be found at:
<http://czasopisma.upjp2.edu.pl/textusetstudia>

Mailing address of publisher

The Pontifical University of John Paul II in Krakow
Faculty of History and Cultural Heritage Institute of History
Centre for Research on the History
and Culture of Totalitarian and Post-Totalitarian Spaces
ul. Franciszkańska 1, 31-004 Krakow, Poland
e-mail: textusetstudia@upjp2.edu.pl
<http://historia-pracownia.pl/category/czasopismo-textus-et-studia/>

Copyright © by Authors, Kraków 2020

ISSN 2300-3839

Redakcja tekstów polskojęzycznych: Sylwia Mosińska
Korekta: LIBRON
Projekt graficzny: Joanna Bizior

Subscriptions

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Nakład: 110 egzemplarzy

Spis treści

- 7 Росийские планы на сейме Речи Посполитой 1744 г.
МАКСИМ YURIEVICH ANISIMOV (М.Ю. Анисимов)
- 33 Общественно-политическая активность
польской шляхты Правобережной Украине в конце
XIX – начале XX века
OLHA HONCHAROVA (О.В. Гончарова),
IGOR KRYVOSHEIA (И.И. Кривошея)
- 57 Zarząd Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego
(1926–1939)
STANISŁAW AUGUSTYNEK
- 79 Diecezja kamieniecka w 1830 roku w świetle schematyzmu
na 1831 rok (1). Schematyzm – edycja źródła
KS. JAN SZCZEPANIAK
- 135 Pomiędzy Limanową a Gorlicami. Działania wojenne
w Galicji Zachodniej od połowy grudnia 1914 r. do końca
kwietnia 1915 r. – cz. 2
TOMASZ WOŹNY
- 155 Marcin Jarząbek, *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa
weteranów I wojny światowej w Polsce i Czechosłowacji
okresu międzywojennego*, Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych Universitas,
Kraków 2017, 312 ss.
SŁAWOMIR ROMAŃSKI-CEBULA

Российские планы на сейме Речи Посполитой 1744 г.

Maksim Yurievich Anisimov
(М.Ю. АНИСИМОВ)

INSTYTUT ROSYJSKIEJ HISTORII
ROSYJSKIEJ AKADEMII NAUK
ORCID: 0000-0001-6699-611X

ABSTRACT

Russian plans at the Diet of the Republic of Poland in 1744
At the Diet in 1744 and 1746, the Polish authorities tried to obtain a permit to enlarge the army, reduced at the request of Russia in 1717. For the first time since then, these intentions were viewed favourably in St. Petersburg. These actions were caused by the efforts of the government-appointed by Tsar Elizabeth Petrovna to create a bloc of states directed against the rapidly developing Prussia. To this end, Russia was ready to change its policy. However, as a result of a survey conducted on the possibilities of the Polish-Lithuanian Commonwealth and its development prospects, St. Petersburg decided not to rely on Polish forces in the fight against Prussia and returned to the previous policy.

KEY WORDS: Polish-Russian relations, the Wettin dynasty, tsarist Elizabeth Petrovna, reform plans of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Polish Diet in 1744

SŁOWA KLUCZOWE: stosunki polsko-rosyjskie, dynastia Wettinów, carowa Elżbieta Pietrowna, plany reform Rzeczypospolitej Obojga Narodów, sejm polski 1744 r.

Вопросы российско-польских отношений времён Елизаветы Петровны не получили должного освещения в историографии. В России их исследовал С.М. Соловьёв в многотомной общей истории России. В современное время общий обзор политики правительства Елизаветы Петровны в её последние годы в отношении Речи Посполитой сделал Б.В. Носов в первых главах фундаментальной работы «Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг.»¹. В современной Польше вопросами российско-польских отношений в 40-е и начало 60-х гг. XVIII в. занималась Зофья Зелинская².

Современные авторы получили доступ к Архиву внешней политики Российской империи, в котором отложились материалы дипломатической переписки Петербурга с российской миссией в Дрездене и представительством в Варшаве. Однако и Б.В. Носов, и ранее З. Зелинская используют весьма оригинальную методику работы с дипломатическими инструкциями. Вместо того чтобы выстроить теорию, опираясь на источники, историки приходят в архив с уже готовой теорией (основанной на российской политике последующих лет), и ищут её подтверждение в документах. Если этого подтверждения не находится, это не меняет теорию, так как можно заявить, что эти источники либо являются намеренной дезинформацией, либо в них по каким-то причинам умалчивается

¹ Б.В. Носов, *Установление российского господства в Речи Посполитой, 1756–1768*, Москва 2004.

² Z. Zielińska, *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001.

3 М.Ю. Анисимов, *Планы России в отношении Польши во время Семилетней войны (по поводу работы Б.В. Носова)*, «Отечественная история» 2008, № 5.

4 Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform w latach 1738–1744* [в:] *eadem, Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001, с. 9–60.

о действительных целях российского двора. То есть что бы ни было в источниках, они никак не повлияют на уже сложившиеся убеждения автора.

Подробный разбор той части работы Б.В. Носова, которая посвящена политике Елизаветы Петровны в отношении Речи Посполитой накануне и во время Семилетней войны был дан автором этих строк в отдельной статье³. На аналогичной методике построена и статья З. Зелиньской о российской политике в отношении польского сейма 1744 г. в «*Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*»⁴.

Объём данной статьи не позволяет остановиться на всей аргументации З. Зелиньской подробно, и можно уделить внимание только основным утверждениям автора относительно русской политики в отношении Польши в 1744 г. и позднее.

Одной из основных причин слабости аргументации З. Зелиньской является игнорирование европейской политики России при Елизавете, представление российского отношения к Речи Посполитой как отдельного, самостоятельного и самоценного направления, которое стало таковым гораздо позднее, а в середине XVIII в. польское направление внешней политики страны было второстепенным для русского двора, озабоченного проблемами общеевропейского плана.

Благодаря резкому изменению соотношения сил в восточной части Европы при Петре I русский двор получил преобладающее влияние в Речи Посполитой. В присутствии русских войск «Немой» сейм 1717 г. ограничил полномочия короля, сократил польскую армию и фактически превратил Речь Посполитую в российский протекторат.

В Петербурге менялись правители, но не менялись российские интересы и российская политика в отношении Речи Посполитой.

В 1740 г. в Европе началась война за Австрийское наследство, которая характеризовалась стремительным

ростом могущества Пруссии, вектор экспансии которой, как потом выяснилось, был направлен не только на владения австрийской государыни Марии Терезии, но и на всех остальных своих соседей. В 1742 г. прусский король Фридрих II, разгромив австрийцев, получил в своё владение австрийскую Силезию. В Европе заявила о себе новая великая держава.

Из Польши в Петербург с этого времени стали постоянно приходить известия о стабильном прусском интересе к польским территориям или к смене польского короля-саксонца. Пруссия традиционно вместе с Россией интересовалась польскими делами, и обе стороны с 1720 г. в текстах своих двусторонних союзных договоров включали статьи о будущем соседней Польши. Такой же договор с Пруссией был заключён и Елизаветой в 1743 г.

24 января (4 февраля) следующего, 1744 г., в Петербурге был подписан, а после, в марте, ратифицирован оборонительный договор Саксонии и России. Договор фактически продолжал своего предшественника 1733 г., благодаря которому саксонский курфюрст в 1735 г. окончательно утвердился в Речи Посполитой как польский король Август III. Для вице-канцлера графа А.П. Бестужева-Рюмина, продолжавшего традиционную линию внешней политики страны, новый союзный договор с Саксонией обеспечивал контроль над Польшей⁵.

Казалось, дальнейшая политика России в отношении Речи Посполитой будет идти по тому же привычному пути, но прусский король Фридрих II не желал играть по чужим правилам и идти в фарватере других великих держав, и в отношении Польши у него тоже были свои планы.

В мае 1744 г. русский посланник в Берлине граф М.П. Бестужев-Рюмин (старший брат вице-канцлера) сообщил, что ему стало известно о том, что Фридрих II ведет переговоры с французами о воцарении в Варшаве Станислава Лещинского, прежнего

5 W. Mediger, *Friedrich der Große und Rußland* [в:] *Friedrich der Große und seiner Zeit*, O. von Hauser (Hrsgs.), Köln-Wien 1987, с. 115.

6 Архив внешней политики Российской империи (Далее – АВПРИ), Ф. 74 (Сношения России с Пруссией), Оп. 1. 1744 г., Д.10, Л. 144об.

7 Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 9–12.

соперника Августа III в борьбе за польский престол, в обмен на переход под власть Берлина Польской Пруссии.

В своих донесениях в Петербург в это время посланник М. Бестужев-Рюмин стал постоянно высказывать своё мнение, что России необходимо остановить успехи Фридриха II, который, если усилится, может отобрать у Польши как Польскую Пруссию, так и давно фактически зависимую от Петербурга Курляндию, вассальное владение польской короны. Фридрих II, «в рассуждении той великой инфлюенции, которую он тогда в польских делах иметь будет, России зело опасным себя учинит», представляя уже угрозу со стороны самой Польши⁶, предупреждал Елизавету Петровну дипломат.

Фридрих II действительно нанёс удар по саксонским позициям в Польше, через своего посланника в Варшаве И. Валленродта уговаривая магнатов поднять конфедерацию против короля-саксонца, одновременно призывая польскую сторону не ратифицировать мир 1686 г. с Россией без воли прусского короля. Об этом узнали в Петербурге, и Фридрих II увидел, что столкнулся с русскими интересами. Не желая обострять отношения с Петербургом, он дезавуировал слова Валленродта и отозвал его из Польши.

В этих обстоятельствах в 1744 г. в Речи Посполитой должен был быть созван сейм, и на этом сейме польские вельможи в союзе с королевским двором собирались принять решение об увеличении численности польской армии. З. Зелиньская посвятила много страниц русской политике в отношении этих планов, стремясь оспорить утверждения С.М. Соловьева, представителей немецкой (В. Медигер, М. Мюллер), а также польской историографии (С. Ашкенази, М. Скибиньский, В. Конопчиньский) о том, что Петербург тогда поддержал эти польские планы⁷. О том, что русские дипломаты препятствовали прусским

планам срыва увеличения польской армии, З. Зелинская тоже знает, однако эта точка зрения её не устраивала, и она стремилась найти в российских дипломатических документах (к которым все названные выше историки, кроме С.М. Соловьева, доступа не имели) опровержение этого.

Прямых доказательств своей теории З. Зелинская ожидаемо не находит, но применяет аргумент «*ab silentio*» («от умолчания») – если документы об этом не сообщают, значит – русский двор просто скрыл такую политику и, следовательно, нужно трактовать встречающиеся опровержения или как ложные, намеренно вводящие в заблуждение, или пробовать интерпретировать их с точки зрения самой теории. Подобная методология подбирает факты под нужную теорию, а не выстраивает теорию из имеющихся фактов.

Основывает свои сомнения историк на записи доклада Коллегии иностранных дел, а точнее, вице-канцлера А.П. Бестужева-Рюмина, императрице Елизавете 30 марта 1744 г., на котором была сообщена просьба прусского посланника в Петербурге поддержать прусские усилия по противодействию польским планам увеличения армии. Елизавета Петровна ответила, что хотя это суверенное дело польских властей, Россия тут тоже имеет интерес, так как увеличением армии Август III может хотеть усилить свою власть. На это Бестужев-Рюмин ответил, что эта мера предлагается не королём, а самой Речью Посполитой ради своей безопасности от Фридриха II⁸.

Из этого диалога исследовательница делает вывод, что Елизавета Петровна была против увеличения польской армии, так как она так прямо заявила, следовательно, такова будет и политика русского двора. Однако именно тут любимый аргумент З. Зелинской «*ad silentio*» должен быть использован в полном объёме. Специфика проведения решений российской

8 *Дневник докладов Коллегии иностранных дел 1744 год* [в:] *Архив князя Воронцова*, Кн. 6, Москва 1873, с. 62.

9 М. Skibiński, *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austryacką w latach 1740–1745*, t. 2, Kraków 1913, с. 479.

дипломатии заключалась в том, что если императрица не возражала Бестужеву-Рюмину, это означало, что она принимает его аргументы. Елизавета Петровна спорила со своим вице-канцлером, а затем канцлером, достаточно часто, использовала аргументы его противников, но её тактика принятия внешнеполитических решений была такова, что она выбирала то решение, которое было самым аргументированным. Дополнительным подтверждением того, что императрица приняла точку зрения Бестужева-Рюмина, служат и инструкции российским посланникам в Дрезден, в которых им предписано считать планы увеличения польской армии внутренним делом Речи Посполитой.

Второй аргумент З. Зелинской в поддержку точки зрения о противодействии польским планам усиления армии – это декларация Елизаветы Петровны от 13 декабря 1744 г., в которой она заявляет, что не допустит никаких конфедераций, волнений или других нововведений, направленных против священной особы короля или свободы и прав Речи Посполитой⁹. Но здесь нет ни слова об увеличении армии, не говоря о том, что декларация поддерживает короля против конфедераций, и аргументом в пользу точки зрения З. Зелинской она не может являться.

Дальнейшие аналогии, проводимые З. Зелинской с российской политикой в отношении сейма 1736 г., где обсуждались схожие предварительные планы, не могут быть приняты как аргумент, так как дипломатия Анны Иоанновны отличалась от дипломатии Елизаветы Петровны. В целом, справедливо критикуя французскую исследовательницу Ф.-Д. Лиштенан в том, что она вообще не замечает Польшу как один из объектов российской внешней политики, сама З. Зелинская не уделяет никакого внимания внешнеполитическим целям России в Европе. Внешнеполитические планы России зависели от конъюнктуры, и могли меняться со временем.

Потому не может быть принят аргумент, что если в августе 1741 г. российская дипломатия никак не планировала участие Польши в антипрусской коалиции¹⁰, то это – аргумент в пользу того, что в 1744 г. Польша тоже не рассматривалась в Петербурге в таком качестве. Это были разные царствования, и убеждённая антипруская политика России сформировалась только после начала Второй Силезской войны в 1744 г.¹¹

З. Зелинская справедливо отмечает, что в 1744 г. ни посланник в Берлине М.П. Бестужев-Рюмин, ни ставший канцлером А.П. Бестужев-Рюмин не рассматривали Польшу как возможного союзника в борьбе с Пруссией. Действительно, Речь Посполитая не могла играть активную роль в борьбе с Пруссией наравне с Россией и Австрией, но это не означало, что в Петербурге не рассчитывали на то, что Польша сама может оказать сопротивление в случае прусского вторжения на польскую территорию.

Неоправданно и утверждение З. Зелинской о «прусофильстве» вице-канцлера М.И. Воронцова в 1744 г. Он тогда полностью поддержал антипрусскую позицию Бестужева-Рюмина, хотя и внёс в неё коррективы. Интересно, что З. Зелинская приводит мнение Воронцова от 11 сентября 1744 г., что для борьбы против Пруссии нужно через российских посланников призвать поляков готовиться к обороне своих границ и вольностей¹² – но закономерных выводов, что Воронцов, один из руководителей российской дипломатии, поддержал бы ради этого увеличение польской армии, автор почему-то не делает, наоборот, утверждает, что из российских политиков «никто не связывал с актуальной европейской ситуацией необходимость поддержки в Польше планов увеличения армии»¹³.

Переходя к собственно сейму 1744 г., З. Зелинская отмечает, что Коллегия иностранных дел приняла решения о непротивлении польским планам

¹⁰ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 21.

¹¹ М.Ю. Анисимов, *Россия в системе великих держав в царствование Елизаветы Петровны (1741–1761 гг.)*, Москва 2020.

¹² Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 22. Оригинальный русский текст: «соизволите наилучшим образом рекомендовать, дабы и с польской стороны не ослабевали к обороне отечества и вольностей своих, к предупреждению такого им злополучия, для вышеозначенных обоих случаев, расположений и приуготовлений в действо производить» (*Сборник Императорского Русского исторического общества*, Т. 102, Санкт-Петербург 1897, с. 447).

¹³ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 23.

¹⁴ *Ibidem*, с. 33.

¹⁵ *Ibidem*, с. 34.

увеличения армии и предоставление этого на усмотрение короля и Речи Посполитой¹⁴. Это решение было записано и в рескрипте к тогдашнему посланнику в Дрездене графу Г.К. Кейзерлингу. Решение, как мы видим, вполне однозначное – Россия не собирается мешать этим планам. З. Зелинская вынуждена признать, что терпимость к увеличению польской армии действительно заявлена, но она не может отказаться от прежней точки зрения и для неё эта терпимость всё равно сомнительная, и она утверждает, что рескрипт этот «мнимый» («ostensible»), то есть обманный. Конечно, дипломатия знает «обманные» рескрипты и реляции, предназначенные для чтения их иностранцами с целью введения их в заблуждение, но в таких случаях, в каком-то отдельном письме адресату, то есть дипломату, сообщалось, что это неправда – ведь иначе сам дипломат будет обманут, и это может плохо кончиться для позиций данной страны. Таких сопроводительных писем нет и, следовательно, Кейзерлингу неизвестно, что рескрипт «мнимый». Следовательно, он – «настоящий». Вообще за все годы работы с российской дипломатической перепиской 20-летнего правления Елизаветы Петровны автору этих строк ни разу не встречался такой «мнимый» рескрипт. Если посланнику требовалось обмануть кого-то в чужой столице, это ему это прямо предписывалось шифром. Российские шифры, часто менявшиеся, были вполне надёжны – нет никаких сведений, что кто-то смог их раскрыть.

Текст рескрипта, отправленного Кейзерлингу на немецком языке, по сообщению самой З. Зелинской, был зашифрован целиком. Следовательно, он секретный, и о нём кроме дипломата, никто не должен знать. Однако для историка и это не аргумент в пользу подлинности высказанных в нём планов – через шифр, по её мнению, в Петербурге хотели «создать впечатление особой конфиденциальности передаваемой Дрездену информации»¹⁵. Как же это должно

было бы быть реализовано на практике? Кейзерлинг должен был дать саксонцам и шифровку, и ключи к ней, чтобы они сами прочли, как и всю его последующую корреспонденцию? Или помахать шифром и попросить поверить, что там сказано именно это? Рескрипт предназначался Кейзерлингу, а не Дрездену, и обмануть этим шифром можно было только его, а он уже, поверив, стал бы обманывать других. Зачем вообще столько лишних трудностей для доведения дезинформации?

В рескрипте содержалось и указание Кейзерлингу отвечать пруссакам на призывы противостоять польским планам увеличения армии тем, что посланник не может этого делать, не имея инструкций. Исходя из этой фразы, З. Зелиньская считает, что это и была истинная цель российской политики в отношении увеличения польской армии, и в подтверждении этой точки зрения снова использует любимый «аргумент от умолчания»: «В рескрипте от 20/31 марта 1744 г. обращает на себя внимание *argumentum ex silentio*: хотя Кейзерлинг должен был бдительно следить за берлинскими усилиями к воспрепятствованию реформы, он не получил приказа, чтобы этим разрушительным действиям хотя бы тайно противодействовать. Все это заставляет поверить утверждениям о том, что Петербург не собирался поддерживать увеличение польской армии, но вызывает сомнения в том, было ли безразличие, заявленное по отношению к запланированной реформе, искренним»¹⁶.

Однако в этом же рескрипте вице-канцлер Бестужев-Рюмин (чей проект рескрипта лично утвердила императрица, что бывало достаточно редко и только в тех вещах, которые она сама считала делами особой важности) негативно высказался о прусских попытках противодействия планам увеличения польской армии – после захвата Силезии Фридрих II имеет такие же планы в отношении Польской Пруссии, поэтому он и мешает полякам усилить свою

17 АВПРИ, Ф.79 (Сношения России с Польшей), Оп. 1. 1744 г., Д. 7а, Л. 97–97об.

оборону¹⁷. Относительно ответа пруссакам Бестужев-Рюмин отметил, что Россия желает быть со всеми в дружбе и потому не желает раздражать Берлин (как и Саксония, Пруссия тоже официальный союзник России с 1743 г.) препятствованием его планам. Вот единственная причина такого ответа пруссакам. Достаточно интересно, что у З. Зелинской Россия становится виноватой уже не в том, что вмешивается в польские дела, а в том, что она в них, наоборот, не вмешивается. Россия не противодействует пруссакам, даже тайно – но Бестужев-Рюмин изложил всё достаточно ясно – Россия не может вредить одному своему союзнику ради другого союзника, и потому выбирает невмешательство. Тайное ведь легко может стать явным, кроме того, непонятен механизм препятствования прусским планам – в Польше на сейме всё зависело от конкретных депутатов, с которыми могли тайно «работать» иностранцы, и их позиция выявлялась только на сейме, когда любой депутат мог опротестовать общее решение. Как с этим можно было бороться, да ещё тайно, З. Зелинская не объясняет.

Достаётся от З. Зелинской и С.М. Соловьёву – у него нет упоминаний об этом рескрипте и, как считает автор, намеренно – Соловьёв специально умолчал о документе, который свидетельствует о недостатке доброжелательности к польским реформам.

Сомнительно, что Соловьёв вообще придавал такое значение «выгораживанию» польской политики России почти полуторавековой давности, и такие идеи остаются только на уровне фантазий. Сам рескрипт вообще не содержит никаких антипольских планов (если не фантазировать), и его неупоминание Соловьёвым имеет другие причины – работа русского историка – не перечень всех рескриптов и реляций, он описывает только то, что является самым важным для истории России того времени. Сама же

З. Зелиньская далее цитирует Соловьёва: «Кейзерлинг дал знать королевскому министерству, что императрица вовсе не намерена препятствовать умножению войска, предоставляя это дело благоусмотрению короля и республики»¹⁸. Эта цитата и есть краткое изложение сути и рескрипта от 20(31) марта, и последующих действий Кейзерлинга по его исполнению. То есть Соловьёв спокойно использует этот якобы утаённый им рескрипт в своей работе.

То, что рескрипт Кейзерлингу был «мнимым», автор стремится доказать уже упоминавшимся протоколом доклада Коллегии иностранных дел от 30 марта, на котором Елизавета Петровна поставила вопрос о том, не желает ли король увеличением армии усилить свою власть, а Бестужев-Рюмин ответил, что этого хочет сама Речь Посполитая.

«Реальная точка зрения российской монархии на увеличение польской армии отличалась от той, которая была заявлена в рескрипте 20/31 марта, и выражалась в убеждении, что планы по расширению польской армии несовместимы с интересами России»¹⁹. Однако Елизавета Петровна вовсе не высказывала этого убеждения, она просто поинтересовалась, нет ли тут опасности, и вице-канцлер ответил, что нет, после чего императрица ничего не возразила.

З. Зелиньская пишет, что на первый взгляд, позиция Бестужева-Рюмина поддерживает увеличение польской армии и является единственным свидетельством такой позиции у русских политиков, однако это противоречит сложившемуся убеждению историка, и она опровергает это свидетельство – слова Бестужева-Рюмина надо понимать иначе – он ведь не сказал, что планы нужно поддержать, следовательно, он их не одобрял и просто отвечал императрице на конкретный вопрос.

Но текст протокола однозначен – Елизавета Петровна заявляет, что увеличение армии – внутреннее дело Польши, но нет ли возможности того, что этим

¹⁸ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 38–39.

¹⁹ *Ibidem*, с. 36.

король хочет увеличить свою власть в Речи Посполитой, и вице-канцлер говорит, что это, наоборот, желание самой Речи Посполитой. На этом обсуждение заканчивается. То есть Польша, с точки зрения России, может увеличить свою армию.

Вероятно, понимая, что её трактовка слов Бестужева-Рюмина легко оспариваема, З. Зелинская всё же признаёт, что его слова могут быть свидетельством того, что он не был противником увеличения армии, но, в таком случае, из протокола всё равно не видно, чтобы он поборол сомнения императрицы²⁰. Далее историк верно отмечает, что Елизавета Петровна могла иметь собственную позицию в отношении Пруссии, но, не зная особенностей проведения внешней политики России, придаёт ей преувеличенную роль. Факт того, что Елизавета Петровна не возразила Бестужеву-Рюмину, означает, что она не нашла аргументов против, следовательно, она приняла его точку зрения, и русская политика должна идти по пути, который указал вице-канцлер. Официальная позиция России выражалась в рескриптах к Кейзерлингу. А в них нет ни слова о том, что Россия будет против планов увеличения армии.

Следовательно, точка зрения Бестужева-Рюмина о том, что Польша может увеличить свою армию, стала официальной позицией России. З. Зелинская признаёт, что рескрипт Кейзерлингу от 20(31) марта был последней инструкцией по этому вопросу – следовательно, позиция Елизаветы об опасениях от увеличения польской армии не стала официальной, и Петербург остался на прежних позициях: увеличение армии – внутреннее дело Польши, и Россия не будет ей препятствовать. Сама З. Зелинская через несколько страниц отбрасывает сомнения – и из того, что высказано ей ранее как предположение, сама говорит о русском отказе от увеличения армии уже как о факте: целью русских мер «не была бы поддержка аукции армии, поскольку в этом вопросе Петербург

дал Варшаве отказ»²¹. Но ранее З. Зелинская доказывала только, что Петербург дал полякам уверения в безразличии, которое было мнимым. Отказа Варшава так и не увидела.

Даже без учета других русских дипломатических документов, аргументы З. Зелинской не могут быть приняты.

Кроме российского отношения к увеличению польской армии, З. Зелинская рассматривает вопрос о присоединении Речи Посполитой к русско-саксонскому союзу 24 января 1744 г. При заключении этого соглашения стороны предусмотрели присоединение к нему Речи Посполитой: «короне и Республике Польской предоставляется сей трактат на будущем сейме признать и к тому формально приступить»²². В 1744 г. как раз созывался сейм, и стороны (прежде всего, Август III), согласно обязательству должны были предложить сейму это сделать.

Начало процессу положил коронный канцлер А. Залуский, в марте 1744 г. вручив промеморию Кейзерлингу. В ней он сообщил, что «чины Речи Посполитой Польской для утверждения с Россией соединения имеют намерение для своей и чинов своих пользы как наискорее стараться, чтоб полезнейшую и действительнейшую свою дружбу России показать, и для того постановили, чтоб на будущем сейме аукцию или прибавку войска учинить»²³.

З. Зелинская отмечает, что в этих переговорах о соглашении, как у русских, так и у поляков, нет упоминания слова «союз». Это действительно так, но если речь шла только о присоединении Польши к союзу России и Саксонии, а не о заключении отдельного союза с Россией, то о нём и не будет упоминаний, это разные дипломатические вещи – присоединение Польши к союзу двух других стран или подписание прямого союза России и Польши.

То, что Кейзерлинг, как отмечает З. Зелинская, на просьбы коронного канцлера А. Залуского не

²¹ *Ibidem*, с. 45.

²² *Полное собрание законов Российской империи*, Собрание I, Т. 12, Москва 1830, с. 20.

²³ АВПРИ, Ф. 79 (Сношения России с Польшей), Оп. 1. 1744 г., Д. 5, Л. 415.

²⁴ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 42.

²⁵ АВПРИ, Ф. 79, Оп. 1. 1744 г., Д. 4а, Л. 169об.–170.

получил инструкций и полномочий на заключение такого соглашения, не означает, что Россия не желала этого «соединения». Практика елизаветинской дипломатии заключалась в том, что все международные договоры подписывались в Петербурге (как союз с Саксонией). Бестужев-Рюмин предпочитал вести переговоры о союзах самостоятельно – это позволяло ему успешнее давить на другую сторону, послу которой было необходимо связываться со своими властями, а пока инструкции шли в Петербург, принимать решения на свой страх и риск. Неоднократно бывало так, что уже подписанный иностранным послом договор с Россией вызывал недовольство властей той страны, которую посол представлял.

З. Зелинская считает, что Россия лишь поддерживала иллюзии поляков по заключению с ними союза, надеясь получить от них выполнение ряда условий (признание императорского титула, прекращение притеснения православных, решение пограничных споров): «Задача петербургской дипломатии заключалась в том, чтобы умело поддерживать польские иллюзии в отношении союза с Россией, не принимая на себя конкретных обязательств»²⁴. Однако союз всё же не дар, который Россия с высоты своего великодержавия может пожаловать шляхетской республике – это соглашение равных. Требования России вполне разумны – Бестужев-Рюмин в рескрипте от 19 апреля, отвечая Кейзерлингу на предложение Залуского, писал: «мы ничего от них не требуем и требовать сверх имеющегося вечномирного постановления [имеется в виду «Вечный мир» 1686 г. – М.А.] не хотим, желая токмо дабы по тому поднесъ [по сей день – М.А.] разных, а особливо в разграничении неисполненных артикулах по Вечного мира трактату удовлетворительное и безобидное обеим сторонам окончание на непрременном и никаким спорам не подлежащем фундаменте быть учинено»²⁵, то есть Россия не ставит иных условий, кроме выполнения

тех, которые польская сторона взяла на себя в Вечном мире 1686 г. Более конкретно, что отмечает и З. Зелинская, условия России были представлены в нескольких пунктах, первым из которых был пункт о желании восстановить и утвердить дружбу с Польшей союзом. Историк сразу же отмечает, что «мы должны предположить, что этот пункт был записан российскими дипломатами только для поддержания польских иллюзий»²⁶. Цитированное заявление Залуского, наоборот, вызывает мысли о том, что именно польская сторона решила воспользоваться предложением «соединения» ради обеспечения поддержки «аукции».

Польше никто не мешал ставить в ответ свои условия, и они были выдвинуты, о чем З. Зелинская тоже сообщает, но не делает из этого никаких выводов. В реляции от 17(28) июля посланник передал польские условия: 1) Возвращение Польше Лифляндии, 2) обеспечение безопасности для католичества в уступленных России в 1686 г. провинциях, 3) возвращение отнятых по Днепру земель и 4) награждение участников «Сатановской комиссии», разбиравшей претензии польской стороны к русской армии во время прохода Миниха через Польшу по время русско-турецкой войны 1735–1739 гг. и возмещение убытков²⁷. Эти претензии, отметим, не были предусмотрены в Вечном мире 1686 г. и были вполне самостоятельными требованиями.

Первый пункт возмутил Кейзерлинга, и он несколько страниц реляции посвятил опровержению. По словам посланника, канцлер Залуский признал «неосновательство» этой претензии, и сказал, что и другие сенаторы «приходят в чувство»²⁸. Следовательно, претензии были официальные, если их обсуждали российский посланник и коронный канцлер. Реляция Кейзерлинга показывает, что и он сам вёл предварительные переговоры с польскими официальными лицами. На полях русского

²⁶ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 42.

²⁷ АВПРИ, Ф. 79 (Сношения России с Польшей), Оп. 1. 1744 г., Д. 66, Л. 291–291об.

²⁸ *Ibidem*, Л. 297.

29 *Ibidem*, л. 297об.

30 Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich prób reform...*, с. 48.

перевода донесения Кейзерлинга у строк, касающихся польских претензий на передачу им заднепровских городов (Ржищев, Канев, Трактемиров, Чигирин и др.), которые по Вечному миру должны были быть оставлены незаселёнными как спорные), есть помета: «NB. России от населения поляками тех земель, кои по мирному трактату впусе лежать имели, вреда бы большого не было, естли бы помянутые земли не российскими беглыми подданными населены были»²⁹. Такие пометы на полях оставлял Бестужев-Рюмин, и делал он это для императрицы, когда на докладах передавал ей особо важные, с его точки зрения, донесения дипломатов. Следовательно, условия польской стороны обсуждались на самом высоком уровне, и глава российской дипломатии в принципе готов был идти на уступки польской стороне в некоторых вопросах. Значит, поляков не собирались обманывать, более того, были готовы, вопреки заявлению З. Зелинской³⁰, и дать полякам что-то взамен выполнения ими русских условий.

Условие признания императорского титула в то время вообще было российским условием *sine qua non* даже для простого принятия разного рода грамот от европейских монархов. Ранее посол самого императора Священной Римской империи Карла VII не был принят при российском дворе, так как он не имел с собой верительных грамот, в которых бы находился императорский титул Елизаветы Петровны, и только после прибытия новых грамот с нужным титулом у посла были приняты верительные грамоты. Французский посланник маркиз де Ла Шетарди был выслан из России как частное лицо летом 1744 г., так как он надеялся вручить верительные грамоты с императорским титулом лишь в крайнем случае, зная, что иные грамоты от него не примут. Любое соглашение с Речью Посполитой могло быть заключено только после признания сеймом императорского титула и никак иначе.

3. Зелинская отмечает, что из русских рескриптов в миссию в Дрездене не видно отрицательного отношения к присоединению Польши к русско-саксонскому союзу. Но к польско-русскому союзу отрицательное отношение, по словам историка, вполне очевидно³¹. Она видит это в рескрипте к посланнику в Дрездене М.П. Бестужеву-Рюмину – ему было сказано, что никаких полномочий на переговоры с поляками о новом союзе ему прислано не будет, так как у него уже есть верительная грамота к королю и Речи Посполитой, а главное – что ему не придется подписывать никакое новое соглашение, а только на основании Вечного мира 1686 г. разбирать взаимные жалобы. Выше уже упоминалось, что по практике новый союз не мог быть заключен нигде, кроме Петербурга, и разрабатывать его должен был бы сам канцлер, и он бы его и подписывал в Петербурге. Да и в целом Бестужев-Рюмин должен был вначале решить все спорные вопросы, а уже потом можно было переходить к союзу.

Относительно назначения нового посланника в Варшаву З. Зелинская пишет, что Кейзерлингом были недовольны (вероятно, как считает историк, за то, что он не смог навязать российские условия полякам перед сеймом)³², и он был отправлен в отставку (но на время сейма его отъезд был отложен). Однако это не так – Кейзерлинг не был уволен, он был переведён на другой пост, считавшийся более почётным, чем пребывание при дворе саксонского курфюрста – в июле 1744 г. Кейзерлинг был назначен российским посланником при дворе императора Священной Римской империи Карла VII, дипломат которого был принят при русском дворе, и от Петербурга требовалась взаимность, а Кейзерлинг был немцем и хорошо разбирался в германских делах. Карл VII в январе 1745 г. умер, Кейзерлинг так с ним и не увиделся, решив отправиться к Франкфурту-на-Майне на выборы нового императора. Он оказал там ценную

31 *Ibidem*, с. 49.

32 *Ibidem*, с. 51.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*, с. 51–52.

услугу России – добился от Священной Римской империи признания императорского титула Елизаветы Петровны. В дальнейшем Кейзерлинг имел многие дипломатические назначения, став послом (высший дипломатический ранг) России в Австрии и затем в Польше. Это означает, что в Петербурге не считали, что Кейзерлинг провалил своё задание в Польше в 1744 г.

З. Зелинская делает вывод, что ни один из российских дипломатических источников не доказывает, что Петербург желал бы ввести Польшу в антипрусские соглашения, наоборот, дипломатические источники показывают неизменную заботу об изоляции Речи Посполитой и недопущения её к роли субъекта международных отношений³³.

По словам историка, в донесениях Кейзерлинга нет никаких следов того, что он поддерживал польские планы увеличения армии³⁴, но это просто закономерный и единственный результат его инструкций, цитированных выше З. Зелинской, которые предписывали Кейзерлингу невмешательство в этот внутренний польский вопрос. Историк считает, что относительно союза России и Польши Кейзерлинг тоже не предпринимал никаких действий – но мы видели, как Кейзерлинг вёл переговоры по доведению до польской стороны российских условий сближения и принимал от поляков ответные условия. То есть в данном случае Кейзерлинг как раз занимался этим вопросом.

Верно, что до осени 1744 г. и Кейзерлинг, и новый посланник М. Бестужев-Рюмин проводили политику невмешательства и в прусские действия по срыву сейма – ибо таковы были их инструкции. С октября 1744 г. З. Зелинская замечает резкий рост обеспокоенности русских дипломатов новыми действиями пруссаков против польского короля, попытками создания конфедерации с целью лишения его польского престола.

Однако историк не отмечает, что это было вызвано началом Фридрихом II Второй Силезской войны. По пути в Австрию Фридрих II, не получив согласия Августа III, находившегося в то время на сейме в Польше, провёл войска через Саксонию. Дрезден, вполне понимавший необходимость ослабления своего опасного соседа и имевший союз с Веной, оказал Марии Терезии военную поддержку в Богемии, и прусско-саксонские отношения резко ухудшились. Поэтому Фридрих II и начал антикоролевские действия в Польше. Они не имели антироссийского характера, они были антисаксонскими, что, конечно, не исключает возможности участия в них антироссийски настроенных магнатов и шляхтичей.

Главным действующим лицом прусского влияния в Польше был посланник Фридриха II И. Валленродт. Ставший канцлером А. Бестужев-Рюмин решил сделать именно его виновником обострения в Польше, обходя в обвинениях Фридриха II – якобы по собственной воле Валленродт преступил инструкции своего короля, борясь против Августа III в Польше.

З. Зелинская делает вывод, что Россия и Пруссия действовали сообща в деле срыва сейма (хотя выше признаёт, что русские посланники в своих реляциях сожалели о том, что сейм будет сорван), но Петербург был резко против планов антикоролевской конфедерации.

Это легко объясняется тем, что планы увеличения армии, как и судьба самого сейма, относились Петербургом к внутripольским делам, а вот антикоролевская конфедерация уже затрагивала основы российской политики в отношении Польши, и эта конфедерация могла бы исключить вмешательство России в европейские дела, участие в которых было главной целью политики А. Бестужева-Рюмина.

Исходя из разницы отношения российских дипломатов к прусским попыткам сорвать сейм и к прусским же попыткам организовать конфедерацию,

35 *Ibidem*, с. 59.

36 М.Ю. Анисимов, *Российские планы усиления Речи Посполитой в 1746 г.: польская миссия М. Ливена и М.Н. Волконского*, «Известия Самарского научного центра РАН. Исторические науки» 2020, Т. 1, № 4, с. 79–92.

историк делает вывод (на этот раз оформляя его как итоговую гипотезу), что Петербург оставил Берлину делать всю грязную работу по срыву сейма³⁵. Таким образом, по мысли польского историка, и невмешательство России во внутривойсковые дела тоже является её антипольской политикой.

Но документы свидетельствуют только то, что Петербург избрал путь предоставления полякам самим решить вопрос об увеличении армии и придерживался его. Можно ли найти в русской политике того времени прямое доказательство российской поддержки увеличения польской армии?

Документы Архива внешней политики Российской империи дают ответ и на этот вопрос, и этот ответ – положительный, и такая поддержка России проявила себя через 2 года, в преддверии следующего сейма. В фонде «Сношения России с Польшей» есть малозаметное дело «Отправление в Польшу и Литву бригадира Ливена и генерал-адъютанта Волконского». В этом деле нет записей о предыдущих просмотрах историками, нет упоминаний об этих документах и об этой миссии и в исследовании С.М. Соловьёва.

Миссия Ливена и Волконского, одними из главных целей которой были доведение до польских магнатов желательности увеличения польской армии и заключения русско-польского союза, подробно рассмотрена автором в отдельной недавно вышедшей статье³⁶.

После этой миссии нет никаких сомнений в том, что Россия действительно желала бы и увеличения польской армии, и заключения союза с Речью Посполитой. Корректировка русской политики, вызванная желанием создать широкий антипрусский союз в Восточной и Центральной Европе, действительно означала смену традиционной петровской линии в отношении Польши, и мнение З. Зелиньской, отрицающей эту корректировку, не может быть принято.

Прежняя линия на то, что в Речи Посполитой следует добиваться сохранения внутренней и внешней

слабости, была частично пересмотрена в сторону попытки превратить Польско-Литовское государство в одного из участников своеобразного антипрусского «барьера» (при этом традиционно сохраняя слабость других государственных органов шляхетской республики), для чего было необходимо согласиться на планы увеличения польской армии, чтобы она в случае вторжения в Речь Посполитую прусских армий была способна хотя бы продержаться до подхода русских и австрийцев – всё же поляки, как считали в Петербурге, должны защищать свою страну и сами.

Рост прусского могущества превратил Берлин в главного противника Петербурга, борьбе с которым была подчинена вся внешняя политика Елизаветы Петровны с 1745 г., и это закономерно привело Россию и Пруссию к столкновению в Семилетней войне 1756–1763 гг. Политика России в Польше после 1745 г. тоже оказалась подчинена этому магистральному направлению внешнеполитической деятельности русского двора – Речь Посполитая должна была усилить свою армию и присоединиться к союзу Саксонии и Пруссии. Но результаты миссии Ливена и Волконского охладили горячие головы в Петербурге – Речь Посполитая была уже сама по себе структурно неспособна стать как участником антипрусского блока из России, Австрии и Саксонии, так и вообще стать субъектом международных отношений. Именно в этой неспособности Польско-Литовского государства и следует искать причину неудачи русских планов присоединения Речи Посполитой к оборонительному союзу России и Саксонии. Речь Посполитая всё равно оставалась слабым государством, раздираемым противоречиями между магнатами, неспособными объединиться ради общего решения, и её присоединение к антипрусским союзникам ставило её под удар Пруссии, который сама республика не могла бы отразить. Практически все шляхтичи и магнаты, по словам русских эмиссаров,

боялись Пруссии, и этот страх вынуждал их не делать никаких антипруссских движений, чтобы не спровоцировать соседа, которому, как уже знала вся Европа, для вторжения был достаточен любой повод.

Боязнь спровоцировать прусское вторжение привела поляков, подавляющее большинство которых желало бы увеличить свою армию, к отказу от этого намерения. После возвращения в Россию Ливена и Волконского в Петербурге больше не имели никаких надежд на какое-либо участие шляхетской республики в антипруссских действиях. Уделом Польши в русских планах снова стало сохранение её слабости.

Таким образом, в 1744–1746 гг. российское правительство действительно попыталось изменить прежнюю политику в отношении Речи Посполитой с целью усиления её армии и включения её в антипруссский блок.

Библиография

Архивные источники

Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ):

Ф. 74 (Сношения России с Пруссией), Оп. 1.

Ф. 79 (Сношения России с Польшей), Оп. 1.

Печатные источники

Дневник докладов Коллегии иностранных дел 1744 год [в:] *Архив князя Воронцова*, Кн. 6, Москва 1873, с. 1–176.

Полное собрание законов Российской империи, Собрание I, Т. 12, Москва 1830.

Сборник Императорского Русского исторического общества, Т. 102, Санкт-Петербург 1897.

Исследования

Анисимов М.Ю., *Планы России в отношении Польши во время Семилетней войны (по поводу работы Б. В. Носова)*, «Отечественная история» 2008, № 5, с. 172–178.

Анисимов М.Ю., *Российские планы усиления Речи Посполитой в 1746 г.: польская миссия М. Ливена и М.Н. Волконского*, «Известия Самарского научного центра РАН. Исторические науки» 2020, Т. 1, № 4, с. 79–92.

Анисимов М.Ю., *Россия в системе великих держав в царствование Елизаветы Петровны (1741–1761 гг.)*, Москва 2020.

Носов Б.В., *Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768*, Москва 2004.

Mediger W., *Friedrich der Große und Rußland* [в:] *Friedrich der Große und seiner Zeit*, O. von Hauser (Hrgs.), Köln–Wien 1987, с. 109–136.

Skibiński M., *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austryacką w latach 1740–1745*, т. 2, Kraków 1913.

Zielińska Z., *Rosja wobec polskich prób reform w latach 1738–1744* [в:] *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001, с. 9–60.

Zielińska Z., *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001.

Общественно-политическая активность польской шляхты Правобережной Украине в конце XIX – начале XX века

Olha Honcharova (О.В. Гончарова)

PAŃSTWOWY UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY
IM. PAWŁA TYCZYNY W HUMANIU
ORCID: 0000-0001-9449-6091

Igor Kryvosheia (И.И. Кривошея)

PAŃSTWOWY UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY
IM. PAWŁA TYCZYNY W HUMANIU
ORCID: 0000-0003-1429-8293

ABSTRACT

Social and political activities of the Polish nobility of the Kiev province in the late XIX – early XX century

The article deals with the socio-political life of the Polish nobility of the Kiev province in the late nineteenth – early twentieth century. After the January Uprising of 1863, a characteristic feature of tsarist policy was the russification of the Polish people in Ukraine, especially the wealthy. From the end of the XIX century begin to create the first political parties and organizations. Large landowners and nobility join these political processes. The Polish social movement of the Right Bank of Ukraine is characterized and activity of the Polish organizations of nationalist, charitable, cultural and educational orientation at the beginning of the XX century is considered.

KEY WORDS: Polish nobility, Right Bank Ukraine, socio-political life, political parties, societies, public associations

SŁOWA KLUCZOWE: polska szlachta, Ukraina prawobrzeżna, życie społeczno-polityczne, partie polityczne, stowarzyszenia, stowarzyszenia społeczne

После поражения Январского восстания 1863 г. польское меньшинство Украины в составе Российской империи до 1904 г. было лишено права учреждать собственные легальные государственные и общественные объединения, организации, общества, союзы экономического, общественного и политического направления, а за попытки открыть такие учреждения подвергалась уголовным преследованиям. Стремясь себя обезопасить от общественной пассивности и деполонизации, а также сохранить свои позиции в обществе, польские землевладельцы, предприниматели, интеллигенция выбрали путь использования в своих интересах легально существующие разрешенные российским самодержавием различные общества и объединения, в первую очередь экономического характера. Именно через эти общества поляки, связанные с сельским хозяйством, промышленностью и торговлей, стремились повысить профессиональный уровень перехода на рыночные отношения в хозяйствовании, облегчить поиски компромисса с господствующими слоями и самодержавием Российской империи. Особенностью деятельности разрешенных обществ на Правобережной Украине было то, что лидерство в них было за поляками¹.

Среди последних большого количества публикаций конца XX – начала XXI века обратим наше внимание на следующие работы.

¹ І.-Т. Лісевич, *У затінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.)*, Київ 1993.

2 Д. Бовуа, *Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863)*, Київ 1996; *idem*, *Битва за землю в Україні 1863–1914 рр.: Поляки в соціо-етнічних конфліктах*, Київ 1998; *idem*, *Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.*, Львів 2007.

3 *Idem*, *Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*, Москва 2011.

4 A. Szwarz, *Od Wielopolskiego do Stronnictwa Polityki Realnej. Zwolennicy ugody z Rosją, ich poglądy i próby działalności politycznej (1864–1905)*, Warszawa 1990.

5 L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.

6 T. Epsztein, *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 1998.

7 Л.Е. Горизонтов, *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)*, Москва 1999.

Так, в исследованиях французского историка Даниэля Бовуа², объединенных позже в российском варианте в одно издание «*Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914 гг.)*»³, анализируются пути взаимодействия трех этносов на Правобережной Украине: поляков, украинцев и россиян, но главное внимание обращено на шляхту как господствующее сословие в экономической и культурной жизни региона.

Одним из первых польских исследователей кто начал рассматривать историю поляков в Империи со стороны коллаборации краевой элиты был Анджей Шварц. Его работа посвящена «угодникам» из числа жителей Королевства Польского после Январского восстания 1863 – 1864 гг.⁴

В монографии польского ученого Лешэка Заштовта изменения в сфере образования на литовско-русских землях представлены на фоне общих преобразований, направленных на унификацию тех территорий с Российской империей в 1832–1864 гг. Кроме вопросов, непосредственно связанных с образовательной проблематикой, автор также касается других проблем: конфликта между старым порядком Речи Посполитой и новыми имперскими правилами; цивилизационных изменений на тех территориях; методов, которые применяла российская администрация для ослабления польских влияний на «окраинах»⁵.

Исследование польского историка Тадэуша Эпштейна⁶ посвящено проблеме образования на «окраинах» в период после восстаний. Главным мотивом в работе является сопротивление поляков русификационным воздействиям в сфере образования.

Работа российского ученого Леонида Горизонтова «*Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)*»⁷, посвящена изучению российско-польских отношений, которая раскрывает тему имперской политики по отношению

к польской шляхте, говорит о национальной дискриминации польского населения, усиления русского землевладения для ослабления польского элемента на Правобережной Украине.

Монографии немецкого историка Андреаса Каппелера «*Россия как полиэтническая империя: Возникновение. История. Распад.*»⁸ – посвящена национальным движениям в XIX – начале XX вв., обращено внимание на Российскую революцию 1905 г., политическую жизнь и участие польской элиты в Государственных Думах.

В своей монографии украинский исследователь Александр Коньк проанализировал социальный состав депутатов Государственных Дум от украинских губерний, в том числе дворян-землевладельцев по таким показателям, как происхождение, образование, национальность, возраст, вероисповедание, и пришел к выводу, что в Думе была представлена каждая социоэтническая группа⁹.

Интересными есть сборки публикаций «*Мысль и словэм. Польско-росыйски дыскурс идэовы XIX веку*»¹⁰ и «*Вбрэв крóлевским альянсом. Росъя, Эуропа и польска валька о неподлеглосьць в XIX веку*»¹¹ под редакцией Лукаша Адамского и Славомира Дэбского, где представлены доработки польских и других исследователей по проблеме польских освободительных восстаний, а также история контактов между поляками и русскими в XIX в.

Среди новейших исследований о Январском восстании в Украине следует выделить коллективную монографию под редакцией Игоря Кривошеи, Норберта Моравца «*Польское национальное восстание 1863 – 1864 гг. на Правобережной Украине: от мифов к фактам*»¹². В издании значительное внимание уделено действиям царского правительства, направленным на уменьшение роли польской шляхты в социально-экономической и общественно-политической жизни края после подавления Январского восстания.

8 А. Каппелер, *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад*, Х. Назаркевич (перекл.), М. Крикун (наук. ред.), Львів 2005.

9 О. Коник, *Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.): монографія*, С.-І. Світленко (наук. ред.), Дніпропетровськ 2013.

10 *Myśl i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*, Ł. Adamski, S. Dębski (red.), Warszawa 2014.

11 *Wbrew królewskim aliansom. Rosja, Europa i polska walka o niepodległość w XIX wieku*, Ł. Adamski, S. Dębski (red.), Warszawa 2016.

12 *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів*, І. Кривошея, Н. Моравць (ред.), Умань 2014.

13 Б. Гудь, *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст.*, Харків 2017.

14 О.-П. Прищена, «Місяця зустрічі»: культурне довілля міст Правобережної України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.), В. Шандра (наук. ред.), Рівне 2019.

15 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Волинская губерния*, Н.-А. Тройницкий (ред.), Т. VIII, СПб. 1904; *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния*, Т. XVI, СПб. 1904; *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Подольская губерния*, Т. XXII, СПб. 1904.

16 Д. Бовуа, *Битва за землю в Україні...*, с. 61, 65, 306.

В работе украинского ученого Богдана Гудя «*Из истории этносоциальных конфликтов. Украинцы и поляки на Приднепровье, Волины и в Восточной Галиции в ХІХ – первой половине ХХ в.*»¹³ проведен анализ украинско-польских отношений на огромной территории в течение полутора веков, а именно – конфликты между украинскими крестьянами и польскими магнатскими семьями, стремящихся сохранить и даже приумножить свое экономическое, а затем политическое влияние в имперской системе.

В монографии украинской исследовательницы Елены Прищепы рассмотрено формирование городской образовательно-культурной среды днепровского Правобережья во время Российской империи, а именно прослежены культурные трансформации в условиях модернизационных изменений¹⁴.

В течение второй половины ХІХ в. в результате репрессивной политики царской власти, направленной на сокращение польского землевладения, количество земель в собственности польских помещиков как крупных, так и средних уменьшилась, однако они сохранили свое влияние на экономическую жизнь края.

По Общей переписи населения Российской империи 1897 г. количество поляков в трех губерниях Правобережной Украины составляла – 322. 108 человек или 3,3%, украинцев – 76,9%, евреев – 12,4%, русских было – 4%¹⁵.

По подсчетам французского ученого Даниэля Бовуа, на 1890 г. в Юго-Западном крае было 3386 польских имений, и распределялись они по губерниям следующим образом: Киевская губерния – 837 (24,71%), Подольская губерния – 1257 (37,12%), Волинская губерния – 1292 (38,15%). Именно события революции 1905 г. обострили отношения между «властью, шляхтой и народом на Правобережной Украине», или «шляхта оказалась между царизмом и украинскими массами»¹⁶. Таким образом, земля

оставалась первостепенной социально-экономической силой.

10 декабря 1865 г. был опубликован указ «О воспрещении лицам польского происхождения вновь приобретать помещичьи имения». Вплоть до 1905 г. этот указ служил основным барьером к увеличению земельной собственности польских помещиков, поскольку предусматривал, чтобы все продаваемые или отобранные имения попадали в руки русских. Как и предполагалось, этот указ надолго стал самым сильным инструментом русификации, хотя, как и большинство российских законов, был далек от точного исполнения. Главная предпосылка действенности упомянутого указа заключалась в финансовом ослаблении польских помещиков, что должно было бы подтолкнуть их к вынужденной продаже имений¹⁷.

В конце XIX – начале XX в. политическая активность представителей правобережной шляхты приобрела новое звучание. Так, в 1874 г. в Киеве было основано сельскохозяйственное общество. Его возглавлял предводитель дворянства, то есть русский. Позже образовались новые общества аграрного направления: Киевское отделение Общества содействия женского сельскохозяйственного труда (1890), Киевское общество шелководства (1895), Киевское общество любителей природы (1907), Уманско-Липовецкое сельскохозяйственное общество (1901), Белоцерковское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности и др., членами которых были поляки¹⁸.

В начале XX в. в связи с обострением революционных действий российская администрация в Украине пошла на сближение с поляками-землевладельцами, поскольку была заинтересована в стабильности и покое в крае. На проявления насилия со стороны помещичьего двора, крестьяне отвечали жестокими формами протеста, прежде всего, поджогами

17 *Idem, Гордиев узел Российской...*, с. 579.

18 *Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах*, ч. 1, В.-В. Морачевский (ред.), СПб. 1911.

¹⁹ Б. Гудь, *Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект*, Харків 2011, с. 231.

²⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі : ЦДАК України), ф. 274, оп. 1, т. 2, спр. 2441, арк. 9–52.

имущества, а иногда и физической расправой над управляющими, арендаторами и слугами. «Крестьянская „Жакерия“ на Правобережье, с перерывами, продолжалась вплоть до 1917 года»¹⁹.

В польском общественно-политическом движении конца XIX – начала XX в. можно выделить три основных направления: консервативный, националистический и социалистический. Каждый из них был представлен рядом политических партий, которые сформировались в конце XIX в. К первому направлению относились «угодовцы», ко второму – народные демократы, прогрессивные демократы и христианские демократы, к третьему – социалистические партии. В ходе развития революционного и рабочего движения из главных партий начали выделяться определенные группы, которые были не согласны с программами или деятельностью последних и создавали самостоятельные партии. Однако, важную роль в общественно-политической жизни они не играли²⁰.

К консервативному направлению принадлежала значительная часть политиков, аристократии и католического клира. Развитие капитализма привело к втягиванию польских земель в социально-экономическую структуру стран.

На первый план выдвинулось проведение исключительно классовой политики, которая бы представляла польским землевладельцам и буржуазии определенную политическую и экономическую выгоду. В этом направлении можно выделить течение «угодовцев», которые получили свое название из-за желания составить соглашение с властными структурами. Это были аристократические группы, близкие к властным кругам России, Австрии и Германии, целью которых было укрепление своих политических и экономических позиций. После поражения польских восстаний в XIX в. они на основе философской доктрины «позитивизма» отказались от идеи

борьбы за независимость, предлагая взамен идеи «органического труда» – достижение успехов поляками во всех сферах жизни, стремление опираться на действительность и отказаться от революционного романтизма²¹.

В 1893 г. партия Лига Польская (*Liga Polska*), которая была создана для вооруженного получения Польши, сменила название на Национальную Лигу (*Ligę Narodową*). В 1903 г. появилась программа (Национальной Лиги), что уже выступала как партия национальной демократии²².

В Украине основой националистического движения была партия Национальных демократов. Эндеки (Национально-демократическая партия) распространяли свое влияние на польскую среду в Украине, в частности на интеллигенцию, студенчество, также стремились использовать местных землевладельцев.

В Украине было распылено и незначительное количество членов (Национальной Лиги), которая не смогла объединиться в единую организацию. Так, в 1905 г. в Киеве проживал член (Национальной Лиги) инженер Юзеф Тулишковский, с 1896 г. житель Умани адвокат Мирослав Савицкий, который учился в Варшавском университете был принят в Лигу благодаря доктору Терезе Чишкевичевой и Александру Завадскому²³.

В 1905–1906 гг. по агентурным сведениям, в Киевской губернии один из мелких помещиков Ягелло Сорочинский организовал вокруг себя националистический кружок, состоящий из членов семьи и поставил себе задачу отделить Правобережную Украину от России²⁴. У многих городах Правобережной Украины существовали польские кружки национального направления как в среде учащихся, студентов, так и среди взрослых. В частности, Польский кружок Киевского коммерческого института, руководителем которого был студент Чеслав Мадей. За участие в собрании на квартире Иоахима

21 A. Szwarc, *op.cit.*, с. 7.

22 М. Лозинський, *Польська народова демократія*, Київ 1908, с. 18.

23 S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1964, с. 150.

24 ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 2931, арк. 100.

25 ЦДІАК України, ф. 442, оп. 858, спр.111, арк. 8.

26 Неофициальный термин, который применяется для обозначения земель Королевства Польского после поражения Январского восстания (1863–1864), когда Королевство было еще больше лишено автономии, а его земли непосредственно включены в состав Российской империи.

27 ЦДІАК України, ф. 442, оп. 864, спр. 92, арк. 22.

28 М. Коженювський, *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках*, Київ 2015, с. 515–517.

Бартошевича и по постановлению управляющего губернией он был арестован на два месяца²⁵.

В послании Киевского губернатора Киевскому, Подольскому и Волынскому генерал-губернатору в начале марта 1914 г. отмечалось, что «революционные польские партии, хотя и сосредоточены, главным образом в Привислинском крае²⁶, все же проявляют значительную активность и в Киевской губернии»²⁷.

Общественно-политическая жизнь 90-х гг. XIX – начала XX в. переместилось в среду польской молодежи, которая училась в университетах и институтах Киева, Харькова, Одессы, а также в гимназиях и училищах Правобережной Украины.

Молодёжь вступала в подпольные организации за членство в которых (Корпорация [«Korporacja»], Полония [«Polonia»] и Филаретия [«Filaretia»]) через нелегальный характер угрожала криминальная ответственность и могли отчислить с учебного заведения без возможности продолжать учёбу в заведениях царской империи. В 70-х гг. XIX в. в Киеве действовало (Общество польской молодёжи [Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej]) к которому принадлежали студенты Университета Св. Владимира, слушательницы Высших женских курсов, а также школьники и молодёжь, которая не училась в университете. Организация занималась самообразованием, предоставлением взаимопомощи и, за словами Витольда Казимира Вежейского (участник студенческого подполья), стала местом идеологической борьбы вокруг «социальных и национальных программ». Соперничество между радикальными («красными») и национальными («белыми») корпорантами привело к образованию следующих кружков и развитию организации²⁸.

Молодёжь, которая принадлежала к «красным» корпорантам, была преимущественно из Литовских и Белорусских губерний, частично из Подолья

и Волыни. Они были выходцами из чиновничьих семей, мелкой шляхты и управляющих. Членами «белых» корпорантов были студенты – выходцы преимущественно из Подольской, Волынской и Киевской губерний, главным образом, с богатой шляхты и богатой интеллигенции польского меньшинства. Кружки «белых» в 1890-е гг. – в начале XX в. поддерживались и спонсировались консервативным лагерем польского меньшинства Правобережной Украины, стремился устранить молодежь от революционных процессов и привлечь к польской освободительной борьбе²⁹.

Воспоминания члена организации «Корпорация» Юзефа Мошинского дают четкое представление об идеологических и нравственных установках старшеклассников украинских «кресов», которые впоследствии дополнили ряды «Корпорации». «Наша польская школьная организация также превратилась в сеть кружков под названием студенческая „Корпорация“ с собственной библиотекой, собственными финансовыми ресурсами и различными незаконными мероприятиями». Почти все члены организации в той или иной форме принимали участие в революционном движении. В 1899 – 1900 гг. была организована контрабанда газет для Польской студенческой корпорации в Киеве, которая уже была важной организационной базой. Польская молодежь из средних школ пыталась установить контакты со старшеклассниками с Украины. Они посетили Златополь, Умань, Немиров, Белую Церковь, Винницу. Главной задачей было организовать съезд польской школьной молодежи в Украине. Стоит отметить, что часть польской молодежи Студенческой Громады в Киеве прибывала под идеологическим влиянием Украинской социалистической партии³⁰.

В феврале 1903 г. вследствие конфликта внутри «Корпорации» была создана новая организация «Полония». Начало расколу «Корпорации» было

29 S. Koszutski, *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881–1900)*, Warszawa 1928, с. 120–122.

30 W.K. Wierzejski, *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920*, Warszawa 1939, с. 84–85.

31 М. Коженювський, *op.cit.*, с. 529, 532.

32 X. Glinka, *W cieniu Złotej Bramy*, «Pamiętnik Kijowski» 1959, t. 1, с. 225.

положено еще в 1892 – 1893 гг., когда существовало тайное общество «Ученическая корпорация». Национальная молодёжь, которая сопротивлялась росту социалистического влияния, а значит, также и идеи классовой борьбы, отстаивала демократизм и национализм. Члены организации занимались самообразованием, изучали национальную историю и литературу, польский язык, – целью объединения студентов-поляков было развитие национального сознания, демократизация польской интеллигенции и предоставление материальной помощи членам «Полонии»³¹. Раскол членов организации ослабил студенческое движение.

В политической жизни Киева сильные позиции занимал лагерь «угодовцев» (реалистов), которые строили свое будущее в сотрудничестве с Россией. В нее входили как известные латифундисты, так и те, кто свой собственный интерес идентифицировали с национальным интересом – семьи Браницких, Потоцких, Сангушко, Радзивиллов, Любомирских, Четвертинских, Чарторыйских, Грохольских и те, что присоединялись к ним – Орловские, Ярошинские, Собаские, Ржевуские и Олизары. Но молодежи в этом лагере было мало³².

Активность различных общественных организаций и кружков свидетельствовала о том, что поляки не стояли в стороне от революционных событий, которые нарастали в стране. Поляки разных сословий (обедневшее дворянство, деклассированная шляхта, интеллигенция, трудящиеся) Правобережной Украины присутствовали во всех политических партиях и общественных организациях радикального направления, в составе забастовочных комитетов, митингов, демонстраций, баррикад в борьбе с российским самодержавием за демократические преобразования, свободу, землю. Однако консервативный лагерь поляков Правобережной Украины в конце XIX – начале XX в. был враждебно настроен

на участие польского населения в революционном движении. Поэтому участие поляков в социалистическом и социал-демократическом движении было проявлением протеста против национал-патриотической замкнутости своего меньшинства. Польская аристократия, искала компромисса с самодержавием и добивалась сохранения своих сословных, экономических прав и привилегий, стала на путь использования как легальных, так и конспиративных общественных объединений организаций, через которые стремилась оказывать свое влияние на общество.

Кроме участия в политической жизни, поляки Украины отстаивали свои национальные права, создавая общественные объединения, благотворительные организации и общества, участвовали в различных общепольских и местных акциях, культурных мероприятиях. Жизнь поляков в Украине была сконцентрирована, прежде всего, в губернских городах, как экономических, так и культурно-образовательных центрах (Киев, Умань, Белая Церковь, Бердичев и т.д.).

4 марта 1906 г. были приняты и утверждены Временные правила об обществах и союзах. Временные правила были основным законодательным актом, который регламентировал деятельность благотворительных организаций до 1917 г. В этих Правилах подавалось определение понятия «общество» – объединение нескольких лиц, не имевших своей задачей получение для себя прибыли от ведения какого предпринимательства, выбрали предметом своей совместной деятельности определенную цель. В ст. 2 Правил определялся порядок образования обществ. В частности, необходимо было подать к губернскому и городскому присутствия письменное заявление установленной формы. В заявлении отмечалось цель общества, порядок избрания органов управления, порядок вступления и выбытия членов. Если в течение двух недель не было подано

33 В.-І. Шостак, *Діяльність Римо-Католицьких благодійних товариств на українських землях у складі Російської імперії на початку ХХ століття*, «Наукові Записки Національного університету „Острозька академія“» 2014, Вип. 10, с. 198–199.

34 Т. Epstein, *Z piórem i paletą. Za interesowania intelektualne i artystyczne ziemianstwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 2005, с. 408, 410, 439.

35 Z. Skarzyński, *Od specjalnego delegata Dziennik Kijowski. Lysty z Humanii*, «Dziennik Kijowski» 1906, nr 127.

36 Poraj, *Pierwsze walne zebranie Tow. «Oświaty» w Humanii*, «Dziennik Kijowski» 1906, nr 203, с. 2–3.

обоснованного отказа, общество могло начинать свою деятельность. Регистрация проводилась путем внесения в реестр и публикации информации о его регистрации в местной прессе. После этого общество считалось созданным и ему предоставлялось право покупать и продавать недвижимое имущество, образовывать капиталы, заключать договоры, в соответствии с целями общества открывать учреждения и предприятия, устраивать различные мероприятия и проводить сбор пожертвований³³. Учредителями этих обществ были дворянство, духовенство, интеллигенция, студенты и учащаяся молодежь.

Важную роль в борьбе против политики ассимиляции польского населения Киевщины играло польское просветительское движение. Большую просветительскую работу осуществляли общества благотворительности, организованные римо-католиками.

В начале ХХ в. в Умани существовало тайное общество «Образование» («Oświata»), которое возглавлял Август Иванский. Членами общества вносился устойчивый вклад направлен на развитие образования. Сам Август Иванский после начала Первой мировой войны отдал под школу и детский сад свой дом по ул. Торговой³⁴.

В конце 1905 г. было создано Католическое общество благотворительности, которое на лето 1906 г. насчитывало 139 членов. Оно помогало бедным из г. Умани и окрестностей, и выступало посредником в поисках для них работы. Детей обучали основам ремесла и обеспечивали питанием³⁵.

8 октября 1906 г. состоялось первое общее собрание общества «Образование». Общий бюджет расходов на 1906 – 1907 гг. составлял 6400 руб. (польская школа в Умани, курсы польского языка, покупка польских алфавитов, курсы педагогические, непредвиденные расходы и т.д.)³⁶.

В 1908 г. в г. Умань было зарегистрировано общество под названием «Уманский польский женский

кружок». Ходатайствовали о регистрации и утверждении проекта устава общества к Киевскому губернатору дворянки Мария Владиславовна Лисовская, Станислава Феликсовна Дашкевич-Чайковская и Софья Петровна Бобинская. Целью кружка было внепартийное объединение польских женщин в стремлении и поднятии уровня их умственного и нравственного развития, приложение своего труда к культурному и экономическому преуспеванию польского населения города Умань и Киевской губернии³⁷.

Известный общественный деятель, уроженка г. Умани – Надежда Витальевна Суровцева (1896–1985) в своих воспоминаниях отмечала:

Жизнь польской интеллигенции было интенсивное, но происходило оно конспиративно – ... По улице Садовой была лавочка всевозможных женских украшений ... – одной дамы, польки. Что-то похоже, что это было предприятие не в коммерческих началах... – Это было или «идейное» феминистическое предприятие, или с какими-то польскими национальными устоями...³⁸.

В конце XIX – начале XX в. активно функционировало общество поляков «Огниско» («Ognisko»), которое занималось развитием культуры и образования польской общины в Умани:

Поляки держались отдельно. Они имели собственный польский клуб „Огниско“, где не поляки не бывали. Они вели просветительную работу среди женщин – был женский постепенный круг, была организация харцеров, скаутов и наверное и политические подпольные организации. Они имели связь с австрийскими поляками, ездили постоянно

37 Державний архів Київської області (далі: ДАКО), ф. 10, оп. 1, спр. 54, арк. 1–3.

38 Н. Суровцов, *Спогади*, Київ 1996, с. 26.

39 *Ibidem*, с. 28.

40 ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 154, арк. 1, 12.

41 ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 765, арк. 1–2.

на курорты в Закопане, в Варшаву, в Краков. Все это свидетельствовало о высоком культурном уровне уманских поляков, а одновременно об их отвращении к не полякам и замкнутости польского уманского круга³⁹.

В отчетах за 1909 – 1910 гг. Бердичевского римско-католического благотворительного общества указано, что благотворительная деятельность заключалась в раздаче денежных субсидий бедным и содержание детского приюта. Субсидия давалась в размере от 2 до 10 рублей. Кроме денег, мещанкой Викторией Любранец Домбской роздано бедным 50 подвод ветвей. Также, врачи, будучи членами общества, бесплатно лечили бедных в г. Бердичеве. Доходы общества состояли из 2-их источников: постоянных пожертвований членов общества, взносов и добровольных ежемесячных налогов, а также непостоянных организованных концертов, баллов и спектаклей⁴⁰.

В сентябре 1915 г. по прошению дворянки Марии-Янины-Ядвиги Александрович с разрешения Киевского губернатора на собственные средства было открыто приют для девочек-сирот римско-католического вероисповедания в г. Белой Церкви⁴¹.

На общественно-политическое и культурное развитие поляков Украины конца XIX – начала XX в. особенно большое влияние оказывала пресса и публицистика. Легальная и нелегальная польская периодика была в первую очередь выразителем польского национального меньшинства Украины, отражала различные стороны ее деятельности, социально-экономические и политические противоречия, стала источником для изучения ее политических течений, общественного, просветительского и культурной жизни.

По своей направленности польскую прессу можно разделить на следующие основные группы:

1) социалистические издания («Robotnik», «Hasła»); 2) общественно-политические, экономические, литературные журналы («Gazeta Kijowska», «Dziennik Kijowski», «Głos Kijowski», «Goniec Kijowski», «Kurier Kijowski», «Tygodnik Kijowski», «Gazeta Kresowa», «Przegląd Ukraiński», «Kłosa Ukraińskie», «Świt», «Nasza Przyszłość», «Przegląd Krajowy», «Pocztą Stepowa», «Kresy», «Nasz Świat», «Wola Kresowa», «Zjednoczenie» и др.); 3) художественно-литературные («Biały Paw», «Różnymi Szlaki»); 4) католические («Lud Boży», «Słowo Boże», «Głos Katolicki», «Gazeta dla Dzieci» и др.); 5) местные журналы в губерниях: в г. Бердичеве («Biblioteka Parafialna»), Проскурове («Tygodnik Podolski») и др.⁴²

Журнал «Dziennik Kijowski» можно считать ежедневной газетой, выходившей долгое время в России начиная с 1906 г. В октябре 1915 г. начальник Киевского губернского управления жандармерии в рапорте министру внутренних дел о настроениях жителей, общественные и революционные движения в Киевской губернии писал об этой газете, как наиболее распространенную, национал-демократическую по интересам, занимающую выжидательную позицию в отношении политики России к полякам и печатает материалы о «польской проблеме», которые служат национальному движению⁴³.

Необходимо также заметить, что польская периодика могла существовать только при материальной поддержке меценатов, на средства аристократов и богачей своей общины, которые определяли идеологическую направленность газет и журналов, была диаметрально противоположной идеологии российского самодержавия⁴⁴.

Лишены права создавать в регионе земские представительные структуры, представители шляхты, прежде всего богатой ее части, достаточно активно проявили себя в Российских Государственных Думах. Революция 1905 г. обозначила важность эволюции

42 С.І. Оліпер, *Громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. XIX – на початку XX століття*, Кам'янець-Подільський 2016, с. 144–145.

43 М. Коженювський, *op.cit.*, с. 260.

44 С.І. Оліпер, *Польська періодика Правобережної України (1905–1914 рр.): між цензурою та політичними таборами*, «Освіта, наука і культура на Поділлі» 2014, Т. 21, с. 204.

45 І.Д. Фидик, «Патріотична свідомість» шляхти Правобережної України, «Гілея: науковий вісник» 2013, № 78, с. 25–29.

46 Н. Черкаська, *Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія?*, «Український археографічний щорічник» 2007, Вип. 12, с. 193.

России от сословного общества, построенного на законных привилегиях, к обществу массового, которое должно было основываться на принципе правового равновесия, которое, правда, не ликвидировало окончательно межсословных различий. Примером этого стала деятельность Государственных Дум⁴⁵.

В общем польская аристократия Правобережной Украины заняла враждебные позиции по отношению к Революции 1905 г., стремилась в политических маневрах сохранить свою корпорацию, защитить сословные интересы и собственность, добиться уступок со стороны самодержавия в свою пользу. Представители польских аристократических семей для сохранения своего политического влияния пытались привлечь польское население к выборам в первую российскую Государственную Думу 1906 г., чтобы в ней иметь свое представительство. Среди них были крупнейшие землевладельцы и титулованные в шляхту (дворянство) Владимир Грохольский, Владислав Браницкий, Константин Браницкий, Роман Сангушко, Адам-Михал Замойский, Маврикий Замойский, Юзеф Потоцкий, Франциск Потоцкий и др.⁴⁶

Незаконная политическая организация «Зжешене» («Zrzeszenie»), которая возникла в Киеве в конце 1904 г., распространяла свою деятельность на Правобережную Украину и охватывала достаточно широкие общественные массы, собирая преимущественно национально сознательные элементы. Общество ставило – вместе с решением внутренних образовательных и культурных проблем края также политические задачи: отмену ограничений на покупку земель поляками, автономию Королевства Польского. В нее входили такие известные помещики и промышленники, общественные деятели как граф Владимир Грохольский, Станислав Хорватт, Венцеслав Еловицкий, Йосафат Анджеевский и другие. Именно представители этой организации провели в Москве съезд, который был информационным собранием

с целью выработки общей платформы по различным проблемам. Киевскую губернию представляли граф Петр Подгорский и Станислав Хорватт, Подолья – Венцеслав Еловицкий, Волынь – Ян Олизар и Владимир Грохольский, из Королевства Польского была делегация, возглавляемая Романом Дмовским⁴⁷. Конкретных решений и результатов съезд не принимал, но его участники обменялись взглядами на основные вопросы общественной и экономической жизни, что способствовало выработке общей политики в Государственной Думе⁴⁸.

11 декабря 1905 г. был опубликованный закон о выборах в Государственную Думу, который предусматривал распределение избирателей по 4 куриям (крестьянская, рабочая, городская, землевладельческая). Выборы прошли с 26 марта по 20 апреля 1906 г. В первых двух Думах (1906 – 1907 гг.) польские депутаты от западных и юго-западных губерний Российской империи образовали «Территориальный круг». Среди польских депутатов – крупных землевладельцев с территории Правобережной Украины – фигурировали представители либерально-консервативного направления общественно-политической мысли, как: Юзеф Потоцкий, хозяин имения Антонины, Шепетовка и др.; Щенный Понятовский, юрист по специальности, землевладелец; Владимир Грохольский, владелец имения Грицев. Они были выбраны в Волынской губернии, где были расположены крупнейшие магнатские латифундии. Программа Территориального круга предусматривала только требования отмены рестрикций, поразивших местное дворянство после Январского восстания 1863 г., и как следствие введение земского самоуправления, предоставление прав костёлу. К территориальному кругу присоединился Юзеф Потоцкий из Волынской губернии⁴⁹.

Он представлял интересы польских землевладельцев, принадлежал к группировке депутатов

47 М.В. Зелінський, *Українське питання у публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського (1888–1939 рр.)*, Миколаїв 2016.

48 О. Білобровець, *Діяльність польських політичних партій на Правобережжі на початку ХХ ст.*, «Наукові записки: Серія Історія» 2005, № 1, с. 255.

49 Н. Черкаська, *op.cit.*, с. 196, 197.

50 І.І. Кривошея, *Польські аристократи Потоцькі в російських Державних Думах*, «Гілея: науковий вісник» 2013, Вип. 78, с. 114–116.

51 О. Білобровець, *Поляки в Україні: суспільно-політичний та культурний аспекти. 1914–1918 рр.*, Київ 2019, с. 106.

52 ЦДІАК України, ф. 442, оп. 637, спр. 545, арк. 59.

польского происхождения и исповедовал идею «краевого патриотизма». Будучи достаточно либеральным политиком, выступал против прогрессивных положений аграрной реформы, которую предлагал Петр Столыпин. Свои знакомства с Санкт-Петербургской придворной аристократией граф Юзеф Потоцкий использовал для улаживания дел поляков. Политический салон Юзефа Потоцкого в российской столице был очень популярным как среди польской аристократии, так и среди элиты российского дворянства и великих князей. Приемы происходили на высоком уровне⁵⁰.

Польская аристократия не прошла во II Государственную Думу, и среди депутатов преобладали национал-демократы. Попытки польских депутатов добиться внедрения широкой автономии Царства Польского тоже не преуспели. В 1907 г. представители древних польских родов, известные землевладельцы Правобережной Украины Роман Сангушко, Юзеф и Константин Потоцкие, граф Маврикий Клеменс Замойский, графы Роман и Хиллари Бнинские, графы Михал и Генрик Тышкевичи, граф Ежи Чапский, граф Ксаверий Орловский и другие, собрались на съезд в Киеве и провозгласили создание Польской краевой партии. Под председательством князя Романа Сангушко партия пошла на выборы в III Государственную Думу, пропагандируя сохранения права земельной собственности, которая была основой не только материальной, но и социально-политической жизни, а также повышение уровня благосостояния работающих слоев польского населения, поддержку экономических, профессиональных культурных союзов⁵¹. Но выборы в III Государственную Думу партия проиграла. Однако, деятельность партии получила поддержку власти. Киевский губернатор отмечал, что «в Юго-Западном крае создана особая «Польская партия краевая», которая работает исключительно в интересах всего населения Юго-Западного края»⁵².

Таким образом, после Январского восстания 1863 г. несмотря на репрессивную политику царского правительства в отношении поляков Юго-Западного края, поляки после короткой паузы активизировали свою общественно-политическую деятельность, которая продолжала базироваться на национальной основе. Польская шляхта теряла свое политическое влияние в губерниях и значительно уменьшилось польское землевладение. Однако, развитие капитализма, Революция 1905 г. позволили польским землевладельцам удержать прочные экономические позиции в развитии края. Поляки сохранили национальную самобытность, приняли активное участие в выборах в Государственные Думы, в создании и деятельности общественно-политических организаций. В польском общественном движении можно выделить три направления: консервативный, радикальный и националистический. Представителями этих направлений – польской шляхтой, большими и мелкими землевладельцами, буржуазией, интеллигенцией, студенческой молодежью осуществлялась общественная и благотворительная деятельность, участие в разнообразных организациях, создание обществ и тому подобное. Общественно-политические организации способствовали развитию политического сознания и идейно объединяли польскую общественность на украинских землях.

Библиография

Источники

Державний архів Київської області (ДАКО):

ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 54, *Об утверждении проекта устава общества под названием «Уманский польский женский кружок», 14 декабря 1907 – 14 апреля 1908 гг.*, 23 арк.

ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 154, *Бердичевское римско-католическое благотворительное общество. Отчеты о деятельности общества за 1909–1910 гг.*, 33 арк.

ДАКО, ф. 10, оп. 1, спр. 765, *Прошение дворянки Марии-Янины-Ядвиги о разрешении ей открыть на собственные средства в г. Белой Церкви приют для девочек-сирот римско-католического вероисповедания, 30 сентября 1915 г.*, 2 арк.

Центральный державний історичний архів України (ЦДІАК України):

ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, т. 2, спр. 2441, *Обзор Департамента полиции о деятельности Польской социалистической партии / ПСП/, Польской народно-демократической партии, «Народно-го рабочего союза» и других, 1 сентября 1909 г.*, 88 арк.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 637, спр. 545, *О деятельности польских обществ в Юго-Западном крае. 1905–1907*, 319 арк.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 864, спр. 92, *О привлечении к судебной ответственности за принадлежность к ППС в г. Дзюнкков Бердичевского уезда. 1914*, 22 арк.

ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 2931, *Переписка с киевским губернатором, уездными исправниками и другими учреждениями о политической проверке и установление надзора за поляками, которые проживают в Киевской губернии. Про программы, уставы революционных организаций. 1911–1913*, 156 арк.

ЦДІАК України, ф. 442, оп. 858, спр. 111, *О закрытии польского кружка Киевского экономического университета за националистическую деятельность. 1908–1913 гг.*, 19 арк.

Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах, ч. 1, В.В. Морачевский (ред.), СПб. 1911.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Волынская губерния, Н.А. Тройницкий (ред.), Т. VIII, СПб. 1904.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния, Т. XVI, СПб. 1904.

Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Подольская губерния, Т. XXII, СПб. 1904.

- Koszutski S., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881–1900)*, Warszawa 1928.
- Poraj, *Pierwsze walne zebranie Tow. «Oświaty» w Humaniu*, «Dziennik Kijowski» 1906, № 203, с. 2–3.
- Skarzyński Z., *Od specjalnego delegata Dziennik Kijowski. Lysty z Humania*, «Dziennik Kijowski» 1906, № 127.
- Wierzejski W.K., *Fragmety z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920*, Warszawa 1939.

Литература

- Білобровець О., *Діяльність польських політичних партій на Правобережжі на початку ХХ ст.*, «Наукові записки: Серія Історія» 2005, № 1, с. 254–260.
- Білобровець О., *Поляки в Україні: суспільно-політичний та культурний аспекти. 1914–1918 рр.*, Київ 2019.
- Бовуа Д., *Битва за землю в Україні 1863–1914 рр.: Поляки в соціоетнічних конфліктах*, Київ 1998.
- Бовуа Д., *Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*, Москва 2011.
- Бовуа Д., *Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.*, Львів 2007.
- Бовуа Д., *Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863)*, Київ 1996.
- Горизонтов Л.-Е., *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)*, Москва 1999.
- Гудь Б., *Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект: монографія*, Харків 2011.
- Зелінський М.В., *Українське питання у публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського (1888–1939 рр.)*, Миколаїв 2016.
- Капелер А., *Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад*, Х. Назаркевич (перекл.), М. Крикун (наук. ред.), Львів 2005.
- Коженьовський М., *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках*, Київ 2015.
- Коник О.-О., *Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906–1917 рр.)*, С.І. Світленко (наук. ред.), Дніпропетровськ 2013.
- Кривошея І.-І., *Польські аристократи Потоцькі в російських Державних Думах*, «Гілея: науковий вісник» 2013, Вип. 78, с. 114–116.
- Лісевич І.-Т., *У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст.)*, Київ 1993.

- Лозинський М., *Польська народова демократія*, Київ 1908.
- Оліпер С.-І., *Громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. XIX – на початку XX століття*, Кам'янець-Подільський 2016.
- Оліпер С.-І., *Польська періодика Правобережної України (1905–1914 рр.): між цензурою та політичними таборами*, «Освіта, наука і культура на Поділлі» 2014, Т. 21, с. 202–213.
- Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія*, І. Кривошея, Н. Моравець (ред.), Умань 2014.
- Прищеп О.-П., «Місяця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.), В. Шандра (наук. ред.), Рівне 2019.
- Суровцова Н., *Спогади*, Київ 1996.
- Фицик І.-Д., «Патріотична свідомість» шляхти Правобережної України, «Гілея: науковий вісник» 2013, № 78, с. 25–29.
- Шостак В.-І., *Діяльність Римо-Католицьких благодійних товариств на українських землях у складі Російської імперії на початку XX століття*, «Наукові Записки Національного університету «Острозька академія»» 2014, Вип. 10, с. 197–206.
- Черкаська Н., *Польська шляхта на Правобережній Україні початку XX століття: національна ідея чи крайова ідеологія?*, «Український археографічний щорічник» 2007, Вип. 12, с. 186–206.
- Epszstein T., *Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 1998.
- Epstein T., *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX wieku*, Warszawa 2005.
- Glinka X., *W cieniu Złotej Bramy*, «Pamiętnik Kijowski» 1959, t. 1, с. 209–236.
- Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1964.
- Myśl i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*, Ł. Adamski, S. Dębski (red.), Warszawa 2014.
- Szwarc A., *Od Wielopolskiego do Stronnictwa Polityki Realnej. Zwolennicy ugody z Rosją, ich poglądy i próby działalności politycznej (1864–1905)*, Warszawa 1996.
- Wbrew królewskim aliansom. Rosja, Europa i polska walka o niepodległość w XIX wieku*, Ł. Adamski, S. Dębski (red.), Warszawa 2016.
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ru-skich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.
-

Zarząd Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego (1926–1939)

Stanisław Augustynek

ARCHIWUM PROWINCJI POLSKI POŁUDNIOWEJ
TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0003-4958-9007

ABSTRACT

**Board of the Małopolska Province of the Society of Jesus
(1926–1939)**

The article aims to discuss the board of the Małopolska Province of the Society of Jesus. It presents the responsibilities of the Provincial Ministers, the profiles of each Provincial, and the work undertaken by them. The scope of duties of people appointed to offices in the provincial curia and collaborating with provincial and curia officials was also discussed. Also described in the text: Provincial Congregations, issues discussed by delegates, and postulates submitted to them.

KEY WORDS: Stanisław Cisek, Władysław Jankiewicz, Włodzimierz Konopka, Władysław Lohn, Jesuits

SŁOWA KLUCZOWE: Stanisław Cisek, Władysław Jankiewicz, Włodzimierz Konopka, Władysław Lohn, jezuici

W 1926 r. generał zakonu jezuitów o. Włodzimierz Ledóchowski na terenie II Rzeczypospolitej utworzył dwie nowe jednostki zakonu. Były to Prowincja Małopolska i Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Towarzystwa Jezusowego. Na czele obu tych prowincji mianował prowincjałów, którzy kierowali nimi, mając pełnię władzy.

Prowincją Małopolską Towarzystwa Jezusowego do 1939 r. rządziło czterech prowincjałów. Byli to ojcowie: Władysław Jankiewicz (1926–1928), Stanisław Cisek (1928–1931), Włodzimierz Konopka (1931–1935) i Władysław Lohn (1935–1947). Przełożeni Prowincji Małopolskiej mieszkali w rezydencji św. Barbary na Małym Rynku 8 w Krakowie.

1. Prowincjałowie

Pierwszym prowincjałem Prowincji Małopolskiej został o. Władysław Jankiewicz¹. Urodził się dnia 1 lipca 1883 r. w Chrości, k. Niepołomic. Do zakonu wstąpił 2 lipca 1898 r. w Starej Wsi. Studiował filozofię (1902–1905) w Nowym Sączu i teologię (1908–1912) w Krakowie. Święcenia kapłańskie otrzymał 2 lipca 1911 r. w Krakowie. Był wieloletnim profesorem: fizyki i matematyki (1906–1908), metafizyki (1912–1913), kosmologii (1915–1920) w Nowym Sączu oraz kosmologii (1914–1915) w Krakowie. W Kaliszu pełnił funkcję duchownego (1920–1922) oraz mistrza nowicjatu (1922–1924), następnie (1924–1925)

¹ Por. Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, sygn. 1915, Nominacja generała zakonu o. W. Ledóchowskiego dla o. W. Jankiewicza na prowincjała Prowincji Małopolskiej, Rzym, 31 VII 1926, s. 120 (dalej: ATJKr); *Catalogus Provinciae Poloniae Minoris Societatis Iesu anni 1927*, Cracoviae 1926 (dalej: CPM).

2 Por. S. Bednarski, *Biblioteka Prowincji Małopolskiej*, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1928–1929, t. 9, nr 52, s. 75–79 (dalej: NW).

3 W. Ledóchowski, *Primus Assisten Slavicus constituitur et renuntiat*, „Acta Romana Societatis Iesu” 1928–1931, vol. 6, fasc. 2 (1929), s. 335.

4 L. Grzebień, *Słownik jezuitów polskich 1564–1990*, t. 4, Kraków 1993 (mps), s. 198.

5 T. Bzowski, K. Drzymała, *Wspomnienia Naszych Zmarłych 1820–1982*, t. 4, Kraków 1982, s. 87.

6 Por. ATJKr, sygn. 4543 (kopia z Archivum Romanum Societatis Iesu, sygn. 1018-I, 25), S. Sopuch, List do generała zakonu o. Włodzimierza Ledóchowskiego, Warszawa, 24 V 1926, s. 24–26.

7 ATJKr, sygn. 1915, Nominacja generała zakonu o. W. Ledóchowskiego dla o. W. Jankiewicza na prowincjała Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, Rzym, 12 III 1928, s. 121.

był socjuszem prowincjała. W latach 1925–1926 był wiceprowincjałem małopolskim, następnie prowincjałem małopolskim (1926–1928) i prowincjałem wielkopolsko-mazowieckim (1928–1929). Na początku 1928 r. za zgodą generała zakonu o. Ledóchowskiego o. Jankiewicz zarządził utworzenie Biblioteki Prowincji Małopolskiej w Krakowie². W dniu 16 lipca 1929 r. został pierwszym asystentem nowo powstałej Asystencji Słowiańskiej w Rzymie³. Po nagłej i ciężkiej chorobie nowotworowej zmarł dnia 21 listopada 1930 r. w Rzymie⁴. Był bardzo lubiany przez współbraci. Sam odnosił się do nich z szacunkiem, otwartością i szczerością. Był stosunkowo młody, kiedy obejmował kolejne ważne funkcje w zakonie. Cieszył się pełnym zaufaniem przełożonych, pełniąc przydzielone mu obowiązki⁵. Prowincjałat o. Jankiewicza, wliczając jego wiceprowincjałstwo w latach 1925/1926, trwał do początku 1928 r.. Najważniejszym dokonaniem tej kadencji było sprawne przeprowadzenie procesu rozdziału prowincji. Ustalone zostały zasady dotyczące wyjazdów, prac i finansów między nowymi prowincjami podejmującymi działalność po ostatecznym podziale⁶.

Generał zakonu 12 marca 1928 r. mianował o. Jankiewicza prowincjałem Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, a na jego miejsce w Krakowie powołał o. Stanisława Ciska⁷. Urodził się on 6 maja 1884 r. w Załężu, k. Rzeszowa. Do nowicjatu w Starej Wsi wstąpił 22 września 1899 r.. Studiował w Nowym Sączu filozofię (1906–1908), a w Krakowie – teologię (1910–1914). Dnia 22 czerwca 1913 r. otrzymał święcenia kapłańskie w Krakowie. W latach 1908–1910 był profesorem języka greckiego w Chyrowie, w okresie 1915–1918 – profesorem etyki i socjologii w Nowym Sączu i rektorem (1918–1920), a następnie (1920–1925) rektorem w Chyrowie i sekretarzem wiceprowincjała małopolskiego (1925/1926). W latach 1926–1928 sprawował urząd rektora kolegium krakowskiego. Po prowincjalacie (1928–1931) w latach 1934–1938 pełnił funkcję superiora we Lwowie, a potem rektora w Chyrowie (1938–1939). Podczas wojny był

operariuszem⁸ w Nowym Sączu (1940–1941), superiorem w Kołomyi (1941–1942), Nowym Sączu (1942–1948) i Opolu (1948–1957), a następnie ponownie operariuszem w Nowym Sączu, gdzie zmarł 8 maja 1960 r.⁹ Ojciec Cisek wykazywał uzdolnienia w wielu dziedzinach i cieszył się dobrą opinią u młodzieży zakonnej. Z racji swoich zalet często obejmował funkcje przełożonego. Znany był z doskonałych kazań i rekolekcji, jakie głosił dla mężczyzn i zakonników¹⁰.

Trzecim przełożonym prowincji został mianowany o. Włodzimierz Konopka. Urodził się we Lwowie 5 września 1888 r. Do zakonu wstąpił 6 września 1907 r. w Starej Wsi. W Nowym Sączu studiował filozofię (1909–1912), a teologię w Krakowie i Czechowicach (1912–1918). Dnia 4 listopada 1917 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W prowincji pełnił funkcję ministra w Chyrowie (1920–1923), rektora w Nowym Sączu (1923–1925) i Chyrowie (1925–1929). Kolejno obejmował urzędy superiora we Lwowie (1929–1930), rektora w Satmar, w Rumunii (1930–1931) i w końcu prowincjała (1931–1935). Po prowincjalstwie został instruktorem trzeciej probacji we Lwowie (1936–1939). Podczas wojny był mistrzem nowicjatu w Starej Wsi (1939–1940) i instruktorem trzeciej probacji (1940–1941) oraz rektorem w Krakowie (1941–1944). W 1944 r. został aresztowany przez gestapo i uwięziony w Krakowie, w więzieniu przy ulicy Montelupich, skąd przeniesiono go do Rogoźnicy Śląskiej i Bergen-Belsen. Przebywał tam do 1945 r. Od 1946 r. pracował w duszpasterstwie w Niemczech i USA. Pełnił funkcję rektora Kolegium Polskiego w Rzymie (1948–1953). Do Polski wrócił w 1962 r. Zmarł w Starej Wsi 5 listopada 1964 r.¹¹ Za jego rządów wzrósł w prowincji kult Andrzeja Boboli dzięki inicjowaniu różnych nabożeństw, przybliżaniu wiernym jego sylwetki oraz drukowaniu artykułów poświęconych osobie męczennika¹².

W dniu 13 listopada 1935 r. generał zakonu mianował o. Władysława Lohna czwartym przełożonym Prowincji Małopolskiej¹³. Ojciec Lohn urodził się 5 kwietnia 1889 r.

8 Operariusz – określenie funkcji, która nie wiąże się ze sprawowaniem konkretnego urzędu w zakonie. Jego rolą jest praca w kościele w charakterze duszpasterza, najczęściej w parafii lub w ramach jakiegoś dzieła duszpasterskiego. Niektórzy z jezuitów w ramach dodatkowej pracy w świątyni jako kaznodzieje i spowiednicy również są nazywani operariuszami. Bardziej znanym i powszechnym terminem kościelnym odpowiadającym operariuszowi jest wikary. Jezuiti używają tych dwóch określeń zamiennie, z pierwszeństwem nazwy operariusz. Zob. J. Kołacz, *Słownik języka i kultury Jezuitów Polskich*, Kraków 2006, s. 191.

9 Zob. L. Grzebień, *op.cit.*, t. 2, s. 136–137.

10 K. Drzymała, *Wspomnienia Naszych Zmarłych 1820–1982*, t. 2, Kraków 1982, s. 83.

11 Zob. L. Grzebień, *op.cit.*, t. 5, s. 189.

12 ATJKr, sygn. 1425, List Przełożonego Generalnego o. W. Ledóchowskiego do prowincjała o. W. Konopki, Rzym, 21 VI 1932, s. 251–253.

13 ATJKr, sygn. 1402, o. W. Konopka, Okólnik prowincjalSKI, Kraków, 13 XI 1935, s. 355.

¹⁴ Zob. L. Grzebień, *op.cit.*, t. 6, s. 221; T. Bzowski, K. Drzymała, *op.cit.*, s. 107–108.

¹⁵ J. Kołacz, *op.cit.*, s. 298.

w Gorzkowie, k. Bochni, a do zakonu wstąpił 18 marca 1904 r. w Starej Wsi. Następnie studiował filozofię w Nowym Sączu (1910–1913) i teologię w Czechowicach (1915–1919). Święcenia kapłańskie otrzymał 17 czerwca 1917 r. w Czechowicach. W latach 1919–1921 odbył studia doktoranckie z teologii fundamentalnej i dogmatycznej na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Następnie, w 1922 r. został wykładowcą teologii w Krakowie. W 1926 r. mianowano go rektorem nowo otwartego kolegium Bobolanum w Lublinie. Po dwóch latach wyjechał do Rzymu, gdzie został wykładowcą teologii na Uniwersytecie Gregoriańskim. Powrócił do Polski w 1934 r. i podjął wykłady w lubelskim Bobolanum. W 1935 r. został przełożonym Prowincji Małopolskiej i z powodu wojny pełnił tę funkcję najdłużej ze wszystkich swoich poprzedników, bo aż do 1947 r. Za jego rządów przeprowadzono trudny proces podziału Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie i zorganizowania go na nowo w tym samym mieście oraz utworzenia nowego – w Warszawie. Wybudowano w Częstochowie dom rekolekcyjny oraz sprowadzono do Polski z Rzymu relikwie św. Andrzeja Boboli, którego kanonizacja miała miejsce w 1938 r. W roku 1936 obchodzono uroczyste jubileusz 400. rocznicy urodzin wielkiego jezuitę o. Piotra Skargi. W okresie wojennym o. Lohn umiejętnie i sprawnie kierował prowincją oraz jej reorganizacją. Był wtedy też organizatorem tajnego nauczania i pomocy materialnej. Po upływie kadencji prowincjała, w okresie 1948–1956 pełnił funkcję dyrektora Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy. Był autorem wielu dzieł z zakresu teologii. Zmarł dnia 3 grudnia 1961 r. w Krakowie¹⁴.

2. Obowiązki prowincjałów

Jednym z obowiązków prowincjałów było coroczne odwiedzanie i kontrolowanie życia każdej wspólnoty lokalnej w prowincji¹⁵. Wizytacje w domach prowincji na terenie Polski zazwyczaj zaczynały się z początkiem

roku, a kończyły – przed lub w trakcie wakacji. Na czas wizytacji prowincjała zastępował socjusz lub rektor kolegium krakowskiego¹⁶. Prowincjał wizytował też domy znajdujące się w Rumunii w ramach tamtejszej misji. W 1926 r. wizytacje rumuńskich placówek odbywały się na przełomie listopada i grudnia. Na ten czas prowincjał wyznaczał także jednego z ojców w randze wiceprowincjała, który zarządzał prowincją aż do jego powrotu. Mógł to być np. socjusz prowincjała. Stałą regułą było rozpoczęcie wizytacji placówek znajdujących się w Polsce z początkiem roku, a w Rumunii – jesienią. Zdarzało się, że prowincjał rozpoczął coroczną wizytację domów, ale ze względu na ważne okoliczności musiał ją przerwać¹⁷.

Prowincjałowie małopolscy wizytowali również placówki w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, w których przebywali i uczyli się scholastycy z Prowincji Małopolskiej (Pińsk, Lublin). Ta sama reguła dotyczyła prowincjałów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej, którzy przyjeżdżali do Prowincji Małopolskiej na wizytację do swoich scholastyków (Kraków, Stara Wieś). Ponieważ w kolegium krakowskim słuchacze filozofii pochodzili z różnych jezuickich prowincji, na wizytację przyjeżdżali też ich prowincjałowie¹⁸. Po usamodzielnieniu się i odłączeniu Wiceprowincji Rumuńskiej prowincjał wizytował już tylko placówki na terenie Polski, łącznie z Zaolziem, które przyłączono do Polski i gdzie jezuici polscy objęli placówkę w Cieszynie.

Tytułem przykładu można podać plan ostatniej wizytacji przeprowadzonej w 1939 r. przez prowincjała o. Lohna. Przedstawia się on następująco: 2 stycznia – 8 lutego: kolegium w Krakowie i Staniątki, 8–14 lutego: rezydencja św. Barbary w Krakowie, 14–17 lutego: rezydencja św. Stanisława Kostki w Krakowie, 18–24 lutego: małe seminarium w Nowym Sączu, 24–28 lutego: rezydencja i parafia w Nowym Sączu, 1 marca – 1 kwietnia: kolegium w Chyrowie, 2–11 kwietnia: pobyt w Krakowie, 12–19 kwietnia: rezydencja we Lwowie, 19–26 kwietnia: dom rekolekcyjny we Lwowie, 27 kwietnia – 1 maja:

16 Por. ATJKr, sygn. 1402, o. W. Janiewicz, Okólnik prowincjalcki, Kraków, 11 XI 1926, s. 267; ATJKr, sygn. 1402, o. W. Lohn, Okólnik prowincjalcki, Kraków, 14 XI 1935, s. 356; ATJKr, sygn. 1425, o. S. Cisek, Okólnik prowincjalcki, Kraków, 6 X 1928, s. 168.

17 Był okres Wielkiego Postu i domy miały bardzo dużo pracy, a jednocześnie brakowało dostatecznej liczby ojców do tak wielu zadań. Stąd prowincjał w ramach prac pastorycznych wspierał od 25 lutego do 2 kwietnia 1929 r. kolejno placówki we Lwowie (dom rekolekcyjny), Kołomyi, Stanisławowie, Nowym Sączu (małe seminarium) i Krakowie. Wizytacje zostały przerwane w 1930 (pierwszy wizytowany dom był w rumuńskim Satu Mare) i 1933. Zob. ATJKr, sygn. 1425, o. S. Cisek, Okólnik prowincjalcki, Kraków, 20 II 1929, s. 186; ATJKr, sygn. 1425, Rozkład wizyt domów Prow. Małopolskiej w r. 1930, s. 206; ATJKr, sygn. 1425, Rozkład wizyt domów Prowincji Małopolskiej w roku 1933, s. 259.

18 Por. *Z Pińska*, NW 1926–1927, nr 48, s. 309–311; *Z kolegium krakowskiego*, NW 1928–1929, t. 9, nr 53, s. 156–157; *Kronika. Kraków – Kolegium*, NW 1930–1934, t. 10, nr 63, s. 463; M.M., *Kronika: Stara Wieś*, NW 1930–1934, t. 10, nr 64, s. 521; *Kraków. Kolegium*, „Wiadomości z Prowincji” 1937, r. 3, nr 1, s. 9; ATJKr, sygn. 1482, Kraków – kuria prowincjalcka. Djariusz okręgu małopolskiego Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 10 października 1925 do 30 września 1939, s. 83.

¹⁹ ATJKr, sygn. 2275, Rozkład wizyt domów Prow. Małopolskiej w roku 1939.

²⁰ Por. ATJKr, sygn. 1931, Memoriale visitationis Collegii et Convictus Chyrowiensis 1934, Chyrów, 1 II 1934, s. 8–10; *ibidem*, Memoriale Visitationis Domus Dziedzicensis 1934, Kraków, 20 VI 1934, s. 18–19, *ibidem*, Memoriale visitationis Domus Kolomyjensis 1934, [b.r.], s. 39, *ibidem*, Memoriale Visitationis Collegii Cracoviensis 1934, Kraków, 27 VI 1934, s. 42–42v, *ibidem*, Memoriale Visitationis Collegii Cracoviensis an. 1937, Kraków, 8 II 1937, s. 45, *ibidem*, Memoriale Visitationis Domus Cracoviensis ad s. Barbarae 1934, Kraków, 15 X 1934, s. 67–67v, *ibidem*, Memoriale visitationis Domus III Probationis et Exercitorium 1934, [b.r.], s. 76–76v, *ibidem*, Memoriale visitationis Domus Neosandecensis 1934, 19 IV 1934, s. 88, *ibidem*, Memoriale visitationis domus Stanislapolitanae 1934, [b.r.], s. 113.

²¹ Por. *ibidem*, Memoriale visitationis Collegii Staraviesiensis 1934, 23 II 1934, s. 116–116v; *ibidem*, Memoriale visitationis Collegii Staraviesiensis 1934, Kuchnia, ogród, folwark, 22 II 1934, s. 117–119.

rezydencja i parafia w Kochawinie, 1–8 maja: rezydencja w Stanisławowie, 8–12 maja: rezydencja w Kołomyi, 12–15 maja: rezydencja w Tarnopolu, 16–31 maja: kolegium w Starej Wsi, 1–5 czerwca: dom rekolekcyjny w Częstochowie, 5–10 czerwca: rezydencja i parafia w Rudzie Śląskiej, 10–14 czerwca: dom rekolekcyjny w Dziedzicach, 14–19 czerwca: rezydencja i parafia w Cieszynie, 20–26 czerwca: rezydencja w Zakopanem¹⁹.

Po wizytacji domu prowincjał pisał memoriał wizytacyjny dla placówki, w którym przedstawiał swoje uwagi i zalecenia. Memoriały skupiały się głównie na sprawach związanych z prowadzeniem domu i zarządzaniem nim, posługą i administrowaniem w świątyniach oraz relacjami panującymi wewnątrz wspólnot, a także ze świeckimi. Prowincjał zalecał np. przestrzeganie dyscypliny porządku dnia w domach, trzymanie się wyznaczonych przez przepisy zakonne reguł (odprawianie ćwiczeń duchownych i rachunku sumienia), przypominał o zachowaniu klauzury, milczenia. Zwracał uwagę np. na czytanie przy posiłkach, zachowanie porządku i czystości w kościele, zależność współbraci w karności zakonnej względem przełożonych lokalnych. Podczas wizytacji kolegium krakowskiego w 1937 r. zalecał studiującym filozofię scholastykom zachowanie spokoju i wyzbycie się głośnego zachowania podczas gier i zabaw, a także milczenie podczas przerw między wykładami. W innych memoriałach polecał ojcom i klerykom, aby chodzili w biretach na mszę świętą oraz do refektarza, zachęcał do czytania żywotów zmarłych jezuitów i codziennej za nich modlitwy, zalecał wstawanie i udawanie się na spoczynek o stałych porach²⁰. W 1934 r. w Starej Wsi zakazał całkowicie jakichkolwiek gier i zabaw, jazdy na nartach i sankach do odwołania. Dawał też wskazówki i uwagi dotyczące prowadzenia kuchni (oszczędności i rozsądne gospodarowanie pieniędzmi), ogrodu (jak ma wyglądać w nim praca, kto ma go nadzorować i jakie plony mają być z niego uzyskiwane) i folwarku (co hodować i uprawiać oraz w jakich ilościach)²¹.

Uwagi i zalecenia prowincjała były kierowane wyłącznie do poszczególnych domów lub jezuitów, chyba że coś obowiązywało w całej prowincji. Kończąc doroczną wizytację domów, prowincjał wydawał dyspozycje dla prowincji dotyczące składu personalnego poszczególnej placówki. W nich też zawarte były informacje na temat funkcji, jakie poszczególne osoby obejmowały w danym domu²². Co roku każda prowincja jezuitska na świecie przygotowywała do publikacji Katalog Prowincji. Zawierał spis wszystkich domów i jezuitów, którzy w nich mieszkali²³.

Prowincjałowie, aby usprawnić komunikację i przekazywanie swoich zarządzeń, posyłałi do wszystkich placówek tzw. okólniki prowincjałskie, których treść miała być przedstawiana jezuitom. Oprócz zarządzenia w okólnikach znajdowały się również polecenia wydane dla całego zakonu przez generała. Jego zarządzenia, podobnie jak prowincjałów, jako dział urzędowy były też zamieszczane w periodykach „Nasze Wiadomości” i „Wiadomości z Prowincji” przeznaczonych tylko do użytku członków zakonu²⁴. Zawierały one również listy prowincjałskie kierowane przeważnie do przełożonych z uwagami i zaleceniami od prowincjała. W każdym domu prowincjał wyznaczał konsultora domowego, który miał regularnie pisać listy do prowincjała ze szczegółowymi informacjami na temat tego, co dzieje się w domu, jakie są relacje między jezuitami, czy pojawiły się jakieś problemy, czy praca duszpasterska w kościele była należycie prowadzona, czy wystąpiły kłopoty finansowe lub jakieś inne sprawy, o których prowincjał powinien wiedzieć²⁵. Zdarzało się, że prowincjałowie musieli ponaglać konsultorów, aby nie zaniedbywali posyłania w określonych terminach listów konsultorskich do generała zakonu.

Prowincjałowie przedstawiali biskupom ordynariuszom ojców do objęcia urzędu proboszcza i wikarych. Zakon musiał dostosowywać się do prawa kanonicznego. W Towarzystwie Jezusowym zasady funkcjonowania tego typu placówek regulowały przepisy zawarte w *Epitome*.

22 W lipcu 1935 r. prowincjał zadecydował, aby dyspozycje Prowincji Małopolskiej były drukowane w „Naszych Wiadomościach”. Stąd osobna dyspozycja ogólna nie była już posyłana do domów. Zob. ATJKr, sygn. 1427-III, o. W. Konopka, Okólnik prowincjałski, Kraków, 12 VII 1925, s. 639.

23 *Katalog prowincji [w:] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1996*, L. Grzebień (oprac.), Kraków 1996, s. 272–273.

24 „Nasze Wiadomości” ukazywały się od 1904 do 1938 r. Zamieszczano w nich artykuły teoretyczne, historyczne związane z prowincją, jej członkami i całym Towarzystwem. Prezentowano w nich relacje i listy z misji ludowych i zagranicznych. Zawierały one też informacje bieżące z prowincji, nekrologi oraz krótkie relacje i sprawozdania z życia poszczególnych domów prowincji. Redaktorami naczelnymi periodyku w omawianym okresie byli ojcowie: Józef Andrasz (1923–1928), Józef Pachucki (1928–1930), Stanisław Bednarski (1931–1936) i Józef Krzyszkowski (1936–1938). „Wiadomości z Prowincji” zaczęto wydawać w 1935 r. i zawierały najbardziej istotne informacje, komunikaty czy też dyspozycje dla członków prowincji. Redaktorami naczelnymi byli ojcowie: Stanisław Bednarski (1935–1937), Józef Krzyszkowski (1937–1938) i Michał Jagusz (1939). Ukazywały się do 1939 r. Zob. „Nasze Wiadomości” [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 452–453.

25 Por. ATJKr, sygn. 1377-I, Kopec Jan TJ, Listy konsultorskie z lat 1933–1936 i kopia listu do o. prowincjała z 1938 r., s. 26–75.

26 Por. ATJKr, sygn. 1431, Odpis dekretu bp. S. Adamskiego w sprawie duszpasterstwa parafialnego przy kościele N. Marii Panny w Rudzie, Katowice, 9 V 1934, s. 351–352; *Epitome Instituti Societatis Iesu, Romae* 1931, nr 586–591.

27 ATJKr, sygn. 1482, Kraków – kuria prowincjańska..., s. 77, 117, 123v–124, 126v–127, 130v–132v, 134–135, 137–138, 140–140v, 145–146v, 148–149, 151v, 153–154, 158–159, 161, 162v, 166.

28 *Ibidem*, s. 65–67, 92v, 95.

29 I. Nowakowski, *Nasi na misyjnym kongresie w Poznaniu*, NW 1926–1927, t. 8, nr 49, s. 357–360.

30 *Zjazd naszych oo. moderatorów w Krakowie*, NW 1926–1927, t. 8, nr 50, s. 421.

Opierały się one na kodeksie prawa kanonicznego. Stąd objęcie parafii przez proboszcza jezuitę musiało zostać przeprowadzone na mocy tego prawa oraz diecezjalnego. Ordynariusz musiał zatwierdzić te kandydatury. Władzę zwierzchnią nad jezuitami pracującymi duszpastersko w parafiach miał prowincjał oraz ordynariusz diecezji. W sprawie domu zakonnego i zakonnej dyscypliny podlegali prowincjałowi, a w sprawie duszpasterstwa i zarządu nad majątkiem parafialnym – biskupowi ordynariuszowi²⁶.

Jezuici utrzymywali kontakt i spotykali się osobiście z arcybiskupami: Bolesławem Twardowskim i Adamem Sapiehą, oraz biskupami: Stanisławem Adamskim, Juliuszem Bieńkiem, Teodorem Kubiną, Franciszkiem Lisowskim, Anatolem Nowakiem, Stanisławem Rospondem, Adolfem Szelążkiem i greckokatolickim biskupem przemyskim Jozafatem Kocyłowskim. Podczas spotkań omawiano sprawy istotne dla Kościoła katolickiego i jezuitów pracujących w diecezjach przez nich zarządzanych. Szczególnie przychylny dla prowincji był biskup ordynariusz diecezji przemyskiej Anatol Nowak²⁷.

Prowincjałowie głosili także konferencje dla ojców i braci, prowadzili rekolekcje, pomagali w pracach misyjnych, zaszczycali uroczystości jubileuszowe, spotykali się na wspólnych naradach dotyczących spraw prowincji²⁸.

Oprócz załatwiania spraw personalnych, które dotyczyły każdego członka prowincji i poszczególnych placówek, prowincjałowie uczestniczyli w konferencjach lub kongresach. W 1926 r. zarządzający nowymi prowincjami na terenie Polski uczestniczyli wraz z grupą jezuitów w Kongresie Misyjnym w Poznaniu. Obecnych na nim było wielu biskupów, zakonników, księży i misjonarzy z różnych krajów związanych bezpośrednio lub pośrednio z pracą i propagowaniem działalności misyjnej²⁹. W roku 1927 prowincjałowie z obu prowincji wzięli udział w drugim zjeździe ojców moderatorów Sodalicii Mariańskich w Krakowie³⁰. Pierwszy odbył się jeszcze przed podziałem Prowincji Polskiej, w roku 1921.

Trzeci natomiast z ich udziałem – w 1933 r. w Chyrowie. Prowincjałowie brali też udział w wydarzeniach ważnych nie tylko dla prowincji, ale i Kościoła, czego przykładem jest czynny udział prowincjała o. Lohna w dniach 21 i 22 września 1938 r. w synodzie archidiecezji krakowskiej³¹.

Zdarzało się, że prowincjał wyjeżdżał za granicę w sprawach ważnych dla Towarzystwa. W 1932 r. prowincjał o. Włodzimierz Konopka pojechał do Rużomberka w Wiceprowincji Słowackiej na uroczystość otwarcia domu nowicjackiego. Był też tam o. Antoni Prešeren – nowy asystent Asystencji Słowiańskiej Towarzystwa, do której należała Prowincja Małopolska³².

3. Kongregacje prowincji

Zgodnie z konstytucjami zakonu w prowincji musiały odbywać się co trzy, cztery lata kongregacje prowincji³³. Zwolrywali je prowincjałowie i formułowano na nich postulaty do generała zakonu lub kongregacji generalnej³⁴, wybierano prokuratora mającego udać się na kongregację prokuratorów³⁵. Brali w niej udział w większości jezuiti będący profesami czterech ślubów, rektorzy kolegiów i większych domów. Kongregacja prowincji musiała się też odbyć po śmierci generała zakonu, aby wybrać delegatów, którzy wraz z prowincjałem mieli udać się na kongregację generalną. Warto dodać, że kongregacja prowincji nie posiadała żadnej jurysdykcji³⁶.

Pierwsza kongregacja Prowincji Małopolskiej zwołana była na dzień 5 czerwca 1927 r. w kolegium w Chyrowie³⁷. Uczestniczyło w niej 40 ojców wraz z prowincjałem³⁸. Omawiano wówczas stan prowincji oraz m.in. zwołanie konferencji w sprawie Sodalicyj Mariańskich. Wybrano także prokuratora prowincji, którym został o. Stanisław Cisek³⁹.

Dnia 1 lipca 1930 r. w Chyrowie odbyła się druga kongregacja Prowincji Małopolskiej. Zjechało na nią 40 ojców z całej prowincji⁴⁰. Podczas obrad ustalono, jakie

31 R. Moskała, *Trzeci Zjazd oo. moderatorów Sodalicyj Mariańskich (Chyrow 20 i 21 kwietnia 1933 r.)*, NW 1930–1934, t. 10, nr 63, s. 441–454.

32 ATJKr, sygn. 1482, Kraków – kuria prowincjańska..., s. 86.

33 Kongregacja prowincji – zjazd, zebranie, konferencja delegatów wybranych spośród członków danej prowincji zbierająca się co trzy lata. Wybierano na niej przedstawiciela zwanego prokuratorem, który reprezentował prowincję na kongregacji prokuratorów. Tam przedstawiano i omawiano aktualne problemy prowincji. Kongregację prowincji zwoływano też po to, aby wybrać delegatów, którzy wraz z prowincjałem uczestniczyli w kongregacji generalnej. Zob. *Kongregacja prowincji [w:] Encyklopedia wiedzy...*, s. 299 ; J. Kołacz, *op.cit.*, s. 149–150.

34 Kongregacja generalna – zjazd, zebranie, konferencja delegatów, którzy zostali wybrani spośród wszystkich prowincji i regionów Towarzystwa. Było to ciało prawodawcze i najwyższy organ władzy ustawodawczej. Kongregacja tworzyli prowincjałowie i delegaci zebrani w Rzymie po to, aby wybrać nowego generała lub omówić najważniejsze sprawy dla całego zakonu. Zob. J. Kołacz, *op.cit.*, s. 148–149.

35 Kongregacja prokuratorów – zjazd, zebranie, konferencja prokuratorów. Kongregacja ta miała zdecydować, czy należy zwoływać kongregację generalną, aby poinformować generała zakonu o stanie prowincji oraz o ich postulatach i potrzebach. Prokuratorzy dostarczali więc do Rzymu podstawowy materiał archiwalny w postaci katalogów trzyletnich, ostatnich wyciągów z historii domów i nekrologów oraz przedstawiali generałowi zakonu postulaty kongregacji prowincji. Podczas kongregacji generał zakonu zapoznawał się z poszczególnymi sprawami na

indywidualnych spotkaniach z prokuratorami. Zob. *Kongregacja prokuratorów* [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 299.

36 *Ibidem*.

37 Por. ATJKr, sygn. 1402, o. W. Jankiewicz, Okólnik prowincjalnski, Kraków, 11 II 1927, s. 274–274v; ATJKr, sygn. 1798, Kraków – kuria prowincjalnska..., s. 42.

38 Byli to, według listy, ojcowie profesji: Władysław Jankiewicz – prowincjał, Felix Zosel, Antoni Stopa, Konstanty Czajkowski, Feliks Wierciński, Włodzimierz Żukotyński, Stanisław Siarkowski, Józef Gliwa, Kazimierz Bisztyga, Ignacy Gruszczyński, Wojciech Szmyd, Jan Haniewski, Augustyn Wilhelm, Wojciech Trubak, Jan Sobaś, Józef Machowski, Jan Rusinowicz, Karol Krokoszyński, Stanisław Krzyżanowski, Stanisław Cisek, Józef Bok, Augustyn Dyla, Mariusz Skibniewski, Andrzej Żukowicz, Szymon Jarosz, Alfons Schinke, Józef Krzyszkowski, Franciszek Kwiatkowski, Władysław Lohn, Stanisław Podoleński, Romuald Moskała, Otto Farrenkopf, Walenty Prokulski, Władysław Ochędzko, Włodzimierz Konopka, oraz ojcowie koadiutorzy: Józef Lipski, Piotr Jost, Jan Mayer, Józef Bury, Franciszek Kałuża. Zob. ATJKr, sygn. 1402, o. W. Jankiewicz, Okólnik prowincjalnski, Kraków, 11 II 1927, s. 274.

39 Por. *ibidem*, o. W. Jankiewicz, Okólnik prowincjalnski, Kraków, 28 XI 1927, s. 131.

40 Byli to, według listy, ojcowie profesji: Stanisław Cisek – prowincjał, Antoni Stopa, Alojzy Warol, Feliks Wierciński, Włodzimierz Żukotyński, Stanisław Siarkowski, Kazimierz Bisztyga, Ignacy Gruszczyński, Michał Barglewski, Wojciech Szmyd, Jan Haniewski, Augustyn Wilhelm, Wojciech Trubak, Jan Sobaś, Józef Machowski, Jan Rusinowicz,

postulaty zostaną przedstawione w Rzymie na zbliżającej się kongregacji prokuratorów, gdzie prowincję reprezentował o. Franciszek Kwiatkowski. Były to: sprawa Dzieła Pisarzy w Krakowie, otwarcie małego seminarium na misji rumuńskiej, włączenie do kalendarza liturgicznego prowincji Święta Matki Boskiej Jasnogórskiej, promowanie nauk pedagogicznych w Towarzystwie, ustanowienie św. Stanisława Kostki patronem młodzieży często przystępującej do komunii świętej. Do większości postulatów generał był nastawiony przychylnie i podjął starania, aby niektóre z nich zostały zatwierdzone w kurii rzymskiej⁴¹. Podczas swego pobytu w Rzymie o. Kwiatkowski szerzej poruszał też z generałem kwestie wydawania czasopism. Rozmawiano również na inne tematy. Przełożony generał zalecał, aby ostrożnie wprowadzać w prowincji kult o. Jana Beyzyma. Ojciec Ledóchowski również był świadom problemów, z jakimi boryka się prowincja, zwłaszcza związanych z misjami w Rodezji Północnej i Rumunii, wynikających z ogromu prac duszpasterskich. W tym okresie żadna inna jednostka Towarzystwa nie prowadziła tak wielu dzieł jak Prowincja Małopolska⁴².

W dniach 3–6 lipca 1933 r. w Chyrowie odbyła się trzecia z kolei kongregacja prowincji, na której oprócz przedstawienia i omówienia podstawowych spraw wybrano o. Augustyna Dylę na prokuratora prowincji, reprezentującego ją na kolejnej kongregacji prokuratorów⁴³.

W 1936 r. kongregacji prowincji nie zwołano, ponieważ nie była przewidziana mająca się odbyć zwyczajowo kongregacja prokuratorów. Powodem tej decyzji była zaplanowana kongregacja generalna w 1938 r. Pomimo tego prowincjał zalecił, aby wszystkie domy przygotowały i przesłały dokumenty informacyjne, które miały być wysłane do Kurii Generalnej w Rzymie. Do nich należały: historie domów za lata 1933, 1934, 1935, zestawienia rachunkowe (przychody – rozchody) domów za rok 1935 oraz wykaz prac apostołskich od 1933 r.⁴⁴

Kolejna kongregacja prowincji miała miejsce w dniach 23–27 grudnia 1937 r. w Chyrowie. Głównym jej zadaniem

było tym razem wybranie przedstawicieli prowincji na mającą się zacząć dnia 11 marca 1938 r. kongregację generalną⁴⁵. Była to ostatnia z kongregacji, jaką udało się zwołać Towarzystwu przed wybuchem wojny. Następne były zwoływane dopiero po 1945 r.

W celu usprawnienia prac prowincji, zwłaszcza jednolitego postępowania jezuitów pracujących w kościołach i stowarzyszeniach, generał Ledóchowski pozwolił na zorganizowanie dwóch zjazdów przełożonych lokalnych z prowincji w 1928 r. Była to praktyka niespotykana w zakonie. Prowincja istniała raptem dwa lata i prowadziła już bardzo dużo prac i dzieł. Pierwszy zjazd przełożonych odbył się w dniach 21–22 listopada 1928 r. w rezydencji św. Barbary w Krakowie na Małym Rynku dla przełożonych z zachodniej części prowincji. Drugi – miał miejsce w domu rekolekcyjnym we Lwowie w dniach 28–29 listopada 1928 r. dla przełożonych ze wschodniej części prowincji. Oba zjazdy miały na celu zapoznanie ojców z sytuacją w domach oraz postępowaniem prowadzonych dzieł. Na zjazdach wygłaszano referaty, a następnie dyskutowano nad poruszonymi w nich problemami⁴⁶.

4. Urzędnicy kurii prowincjalskiej i sekretarze prowincjałów

Prowincjałowie w kurii mieli do pomocy braci zakonnych, którzy pełnili funkcje typowo sekretarskie do 1936 r.. Byli to: Jan Paluch (1926–1929), Mateusz Moroz (1929–1932) i Bernard Nierowisz (1932–1936)⁴⁷. Ten ostatni w latach 1935–1939 porządkował narastający zasób archiwalny. Kustoszem Archiwum Prowincji Małopolskiej od 1924 r. był o. Stanisław Bednarski, z przerwą na okres 1929/1930, kiedy to odbywał trzecią probację, a zastępował go o. Teodor Schafflik. Dzięki o. Bednarskiemu zgromadzono w zasobach archiwalnych fotokopie z Archiwum Rzymskiego Towarzystwa Jezusowego oraz Archiwum Watykańskiego. W latach 1935–1939 br. Nierowisz pomagał o. Bednarskiemu i porządkował narastający zasób archiwalny⁴⁸.

Karol Krokoszyński, Stanisław Krzyżanowski, Józef Bok, Augustyn Dyla, Mariusz Skibniewski, Andrzej Żukowicz, Szymon Jarosz, Alfons Schinke, Józef Krzyszkowski, Franciszek Kwiatkowski, Stanisław Podoleński, Romuald Moskała, Walenty Prokulski, Władysław Ochęduszek, Włodzimierz Konopka, Józef Godaczewski, Wiktor Macko, Jan Dorda, Władysław Błaszczyk, Ignacy Opióła, Edward Kosibowicz, Stanisław Styś, oraz ojcowie koadiutorzy: Józef Lipski, Józef Pachucki. Zob. ATJKr, sygn. 4233, Acta Congregationis Provinciae Poloniae Minoris habitae in Collegio Chyrovieniensi a. D. 1930 a die 1 usque ad 3 Iulii, s. 25–26.

41 ATJKr, sygn. 4233, Assistentia Slavica 1930, Postulata Provinciae Poloniae Minoris, s. 1–2.

42 ATJKr, sygn. 4233, List o. F. Kwiatkowskiego do prowincjała o. S. Ciska, Kraków, 15 X 1930, s. 4–5.

43 W kongregacji prowincji mieli wziąć udział według listy ojcowie profesii: Włodzimierz Konopka – prowincjał, Eugeniusz Helczyński, Włodzimierz Żukotyński, Stanisław Siarkowski, Kazimierz Bisztyga, Ignacy Gruszczyński, Wojciech Szmyd, Jan Haniewski, Augustyn Wilhelm, Wojciech Trubak, Jan Sobaś, Józef Machowski, Jan Rusinowicz, Karol Krokoszyński, Stanisław Krzyżanowski, Józef Bok, Augustyn Dyla, Mariusz Skibniewski, Szymon Jarosz, Alfons Schinke, Józef Krzyszkowski, Franciszek Kwiatkowski, Stanisław Podoleński, Romuald Moskała, Walenty Prokulski, Władysław Ochęduszek, Józef Godaczewski, Wiktor Macko, Jan Dorda, Władysław Błaszczyk, Edward Kosibowicz, Stanisław Styś, Eugeniusz Chomrański, Jan Lorenc, Stanisław Bednarski, Józef Kościsz, oraz ojcowie koadiutorzy: Józef Lipski, Łodwik Irsik i Franciszek Kałuża. Alojzy Warol miał uczestniczyć w kongregacji, ale

nie przybył. Zob. ATJKr, sygn. 1482, Kraków – kuria prowincjalna..., s. 99, ATJKr, sygn. 1402, o. W. Konopka, Okólnik prowincjalny, Kraków, 1 I 1933, s. 338–338v.

44 ATJKr, sygn. 1402, o. W. Lohn, Okólnik prowincjalny, Kraków, 27 XII 1935, s. 357.

45 W kongregacji prowincji wzięli udział, według listy, ojcowie profesji: Władysław Lohn – prowincjał, Włodzimierz Żukotyński, Stanisław Siarkowski, Ignacy Gruszczynski, Wojciech Szmyd, Jan Haniewski, Wojciech Trubak, Jan Sobaś, Józef Machowski, Jan Rusinowicz, Karol Krokoszyński, Stanisław Krzyżanowski, Stanisław Cisek, Józef Bok, Augustyn Dyla, Mariusz Skibniewski, Andrzej Żukowicz, Szymon Jarosz, Józef Krzyszkowski, Franciszek Kwiatkowski, Stanisław Podoleński, Romuald Moskała, Walenty Prokulski, Władysław Ochęduszek, Włodzimierz Konopka, Wiktor Macco, Józef Godaczewski, Jan Dorda, Władysław Błaszczuk, Ignacy Opióła, Eugeniusz Chomrański, Jan Lorenc, Stanisław Bednarski, Józef Kościsz, Paweł Dzieduszycki, Wojciech Fiut, oraz ojcowie koadiutorzy: Józef Bieda, Józef Płaza i Stanisław Piątek. Zob. ATJKr, sygn. 1482, Kraków – kuria prowincjalna..., s. 99, ATJKr, sygn. 4233, o. W. Lohn, Okólnik prowincjalny, [b.r.], s. 37v.

46 Na obu zjazdach porządek obrad i referaty były takie same: Kraków, 21 X, środa: prowincjał o. Stanisław Cisek – *Egzorta o obowiązkach przełożonych*; socjusz o. Jan Mayer – *Praca Naszych w kościele*; o. Józef Pachucki – *Nasze biblioteki*; o. Jan Sobaś – *Praca Naszych w Sodaliczach, Apostolstwo Modlitwy i Bractwie Dobrej Śmierci*; o. Ignacy Miskiewicz – *Opieka przełożonych nad zdrowiem Naszych*. 22 XI, czwartek: o. Michał Barglewski – *Troska*

Obok prowincjała do urzędników kurii prowincjalnej należał socjusz prowincjała oraz prokurator prowincji. Socjusz, mianowany przez generała, był doradcą, sekretarzem zarządzającym kurialną kancelarią oraz pełnił funkcje admonitora i konsultora prowincji. Musiał być osobą bardzo biegłą w prawie i jezuickim Instytucie⁴⁹. Funkcje socjusza pełnili kolejno ojcowie: Wojciech Stafiej (1926–1928), Jan Mayer (1928–1933) i Andrzej Żukowicz (1933–1939).

5. Prokurator prowincji

Prokurator Prowincji Małopolskiej mieszkał w Krakowie na Małym Rynku w rezydencji św. Barbary lub w kolegium przy ul. Kopernika. Od 1937 r. prokuratorzy Prowincji Małopolskiej byli też prokuratorami misji Broken Hill w Rodezji Północnej⁵⁰. W latach 1926–1927 prokuratorem prowincji był socjusz prowincjała o. Wojciech Stafiej, a po nim, w latach 1927–1937 – o. Władysław Ochęduszek, który pełnił dodatkowo funkcję rewizora dóbr doczesnych domów prowincji. Od 1937 r. prokuratorem prowincji i misji w Broken Hill oraz rewizorem dóbr doczesnych domów prowincji był o. Stanisław Piątek⁵¹.

Prokurator, mimo iż nie uczestniczył w konsultach prowincji, z urzędu brał udział w kongregacjach prowincji. Prowadził księgi rachunkowe i kasowe oraz dziennik rachunkowy, odnotowując w nich właściwie każdy wydatek, jaki musiała ponieść prowincja i jej członkowie. Oprócz standardowych kosztów utrzymania prokurator pokrywał z pieniędzy, jakimi zarządzał, wydatki związane z działalnością jezuitów, ale też przyjmował pieniądze od członków wspólnoty, jakie otrzymali w ramach swojej pracy apostoelskiej. Odnotowywał też środki, jakie miały wpływać od domów prowincji, oraz wydatki, np. na rzecz prokuratora generalnego Towarzystwa Jezusowego. Zapisywał stan kont bankowych (Bank PKO, zaciągnięte kredyty), walutowych, arki seminaryjnej⁵², rachunki domów względem prowincji, rachunki obcych prowincji,

misji rodezyjskiej, wydatki na jezuitów (np. kuracje)⁵³. Musiał mieć też na uwadze utrzymanie scholastyków i jezuitów z prowincji przebywających poza jej granicami. Prowadził osobną księgowość w stosunku do scholastyków z innych prowincji przebywających na terenie Prowincji Małopolskiej. Były to wszelkiego rodzaju koszty i wydatki, takie jak chociażby leczenie zębów, kupno leków, okularów, odzieży i wszystkie inne, jakie wynikały z potrzeb młodych jezuitów⁵⁴. Prowadził też szczegółowo korespondencję i rachunkowość z Prowincją Wielkopolsko-Mazowiecką, późniejszą Wiceprowincją Rumuńską oraz z jezuitami polskimi pracującymi w USA, których prowincja też, na ile mogła, wspierała⁵⁵. Prowadzone przez prokuratora księgi pozwalały panować nad przychodami i rozchodami oraz wykonywać szybkie operacje finansowe. Nadmienić należy, iż w początkowym okresie istnienia prowincji prokurator nie odpowiadał za administrowanie arką prowincji⁵⁶. Dopiero w 1937 r. objął ją swoim zwierzchnictwem oraz tzw. arkę misji rodezyjskiej⁵⁷, którą zazwyczaj kierował jezuita odpowiedzialny za arkę prowincji. Prokurator prowincji również zajmował się wszelkimi sprawami dotyczącymi przekazania lub ofiarowania przez darczyńców ich majątków w jakiegokolwiek postaci na rzecz zakonu lub Prowincji Małopolskiej. Do tzw. benefaktorów należały osoby świeckie, ale też duchowne, jak np. księża diecezjalni. Benefaktorzy zapisywali w swych testamentach pieniądze w różnych kwotach, akcje, nieruchomości czy też np. kielichy, ornaty i inne przybory potrzebne do sprawowania posługi w kościele. Przekazywali też na rzecz zakonu darowizny, jednocześnie prosząc np. o odprawienie mszy świętej w intencji własnej lub rodziny. Darowizny te, jako wyraz ostatniej woli osoby chcącej przekazać swój majątek lub jego część, zgodnie z życzeniem miały być przeznaczone np. na misję w Rodezji Północnej, jakiś konkretny dom, jezuitkie dzieło albo np. papieskie dzieło rozkrzewiania wiary⁵⁸.

przełożonych o życie duchowne Naszych i domowników; o. Jan Rostworowski – *Stosunek przełożonych i Naszych do naszego Wydawnictwa*; o. Mieczysław Kuznowicz – *Praca w naszych Stowarzyszeniach społecznych (Zytki)*; prowincjał o. Stanisław Cisek – *Klauzura*; prokurator prowincji o. Władysław Ochęduszek – *Stan finansowy prowincji, władza przełożonych w kwestjach finansowych*; *Zjazdy przełożonych*, NW 1928–1929, t. 9, nr 53, s. 219; ATJKr, sygn. 1423, Porządek dzienny Zjazdu ww. oo. przełożonych we Lwowie w dniach 28 i 29 listopada 1928, s. 133; *ibidem*, Porządek dzienny Zjazdu ww. oo. przełożonych w Krakowie w dniach 21 i 22 listopada 1928, s. 134.

47 CPM 1927, s. 7; CPM 1928, s. 7; CPM 1929, s. 7; CPM 1930, s. 7; CPM 1931, s. 7; CPM 1932, s. 7; CPM 1933, s. 7; CPM 1934, s. 7; CPM 1935, s. 7; CPM 1936, s. 7.

48 CPM 1930, s. 16; J. Paszenda, *Działalność naukowa ks. Stanisława Bednarskiego SJ*, „*Nasza Przeszłość*” 1993, 80, s. 348–349; *Nierowisz Bernard* [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 457.

49 *Socjusz* [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 629.

50 *Osobiste*, NW 1928–1929, t. 9, nr 51, s. 29.

51 *Ochęduszek Władysław* [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, s. 470; *Piątek Stanisław* [w:] *ibidem*, s. 503; *Stafiej Wojciech* [w:] *ibidem*, s. 637.

52 Arka seminaryjna – fundusz, na którym gromadzono środki przeznaczone na utrzymanie i formację jezuitów.

53 Por. ATJKr, sygn. 1979, Kraków – Arca Seminarium. Dziennik kasowy dochodów i rozchodów prokuratora Prowincji Małopolskiej TJ za lata 1935–1938; ATJKr, sygn. 1980, Kraków – Arca Seminarium. Dziennik

kasowy prokurator prowincji – Prowincja Małopolska Tow. Jezusowego od 31 grudnia 1935 do 31 lipca 1939; ATJKr, sygn. 2061, Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 16 sierpnia 1926 do 30 czerwca 1929; ATJKr, sygn. 2062, Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 1 lipca 1929 do 31 października 1931; ATJKr, sygn. 2063, Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 2 listopada do 31 listopada 1935; ATJKr, sygn. 2064, Kraków – Arca Seminarium. Księga kasowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 31 sierpnia 1926 do 30 czerwca 1932; ATJKr, sygn. 2065, Kraków – Arca Seminarium. Księga rachunkowa. Prokurator Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego, domów Prowincji Małopolskiej oraz obcych prowincji Tow. Jezusowego z lat 1931–1938; ATJKr, sygn. 2066, Kraków – Arca Seminarium. Księga główna rachunkowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 1931 do 1939 r.; ATJKr, sygn. 2067, Kraków – Arca Seminarium. Księga główna rachunkowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego z lat 1926–1930.

54 ATJKr, sygn. 1977, Rachunki za utrzymanie scholastyków TJ Prowincji Małopolskiej z lat 1932–1936, s. 1–419; ATJKr, sygn. 1977, Rachunki za utrzymanie scholastyków Prowincji Czeskiej i Słowackiej TJ, przebywających na studiach filozoficznych w Krakowie w latach 1932–1936, s. 420–737.

55 ATJKr, sygn. 2106, Kraków – Arca Seminarium. Korespondencja i rachunki Prowincji Rumuńskiej, Wielkopolskiej TJ oraz filii w Ameryce z lat 1926–1931.

6. Konsultorzy prowincji i rewizorzy

Prowincja miała też ciało doradcze w postaci konsultorów prowincji. Byli oni mianowani przez generała zakonu. Liczbę konsultorów prowincji ukazuje tabela 1.

Tabela 1. Konsultorzy Prowincji Małopolskiej w latach 1926–1939

Lp.	Imię i nazwisko	Lata
1	o. Michał Barglewski	1928–1932
2	o. Józef Bury	1926–1930
3	o. Stanisław Cisek	1926–1928 i 1938–1939
4	o. Augustyn Dyla	1935–1939
5	o. Józef Godaczewski	1932–1939
6	o. Włodzimierz Konopka	1926–1930
7	o. Józef Kościsz	1935–1938
8	o. Stanisław Krzyżanowski	1930–1935
9	o. Jan Mayer	1928–1933
10	o. Wojciech Stafiej	1926–1928
11	o. Wojciech Trubak	1930–1935
12	o. Andrzej Żukowicz	1933–1939

Źródło: *Catalogi Provinciae Poloniae Minoris Societatis Iesu annis 1927–1939, Cracoviae 1927*, s. 7 (dalej: CPM); CPM 1928, s. 7; CPM 1929, s. 7; CPM 1930, s. 7; CPM 1931, s. 7; CPM 1932, s. 7; CPM 1933, s. 7; CPM 1934, s. 7; CPM 1935, s. 7; CPM 1936, s. 7; CPM 1937, s. 7; CPM 1938, s. 7; CPM 1939, s. 7.

Funkcję konsultorów w omawianym okresie pełniło 12 jezuitów. Z urzędu zawsze jednym spośród konsultorów był socjusz. Oprócz niego najczęściej grono konsultorów tworzyli jezuici pełniący funkcje rektorów w kolegiach: chyrowskim, krakowskim i starowiejskim. Niekiedy konsultorami zostawali przełożeni innych placówek. Na przykład w latach 1926–1930 konsultorem był o. Józef Bury, rektor w kolegium w Starej Wsi (1926–1929), a w okresie 1929–1930 – superior domu rekolekcyjnego w Dziedzicach. Również w latach 1929–1930 do konsultorów należał o. Włodzimierz Konopka będący superiorem rezydencji św. Piotra i Pawła we Lwowie.

Konsulty prowincji odbywały się co miesiąc, a czasami, z uwagi na okoliczności, zwoływano dodatkowo konsulty nadzwyczajne w różnych placówkach (Chyrów, Kraków, Lwów, Nowy Sącz, Stara Wieś)⁵⁹. Generalnie omawiano w ich trakcie sprawy najpilniejsze w danym czasie oraz projekty, pomysły, propozycje, uwagi związane z osobami, dziełami, pracami, jakie prowincja prowadziła lub miała podjąć w przyszłości. Dyskutowano, jak prowincja oraz jej części mogły być lepiej prowadzone i administrowane. Zajmowano się sprawami personalnymi (sytuacja scholastyków uczących się w kolegium pińskim, posyłanie scholastyków na studia za granicę, dymisje z zakonu, zmiany przełożonych w domach, dyscyplina i karność zakonna, posyłanie jezuitów na trzecią probację), gospodarczymi (wysokość kontrybucji płaconych przez domy, stan finansowy arki prowincji), misyjnymi (działalność misji w Rodezji Północnej i Rumunii, sytuacja misjonarzy pracujących w USA), prawnymi i urzędowymi (listy okólne generalskie, dostosowanie prawa zakonnego do prawa państwowego gimnazjum w Chyrowie, plany budowy lub pozyskania nowych budynków i kościołów)⁶⁰.

Do grona współpracujących z kurią należeli też jezuiti piastujący funkcję rewizorów arki prowincji i dóbr materialnych. Byli to ojcowie przebywający głównie w domach krakowskich, choć w latach 1930–1932 arka kierowana była przez przełożonych z Nowego Sącza i Dziedzic. W niej lokowane były środki pieniężne, jakie domy prowincji przekazywały w określonych kwotach w ramach kontrybucji. Miały pokrywać wszelkie wydatki administracyjne kurii, w tym prowincjała i kurialistów. Od 1929 do 1939 r. rewizorem dóbr materialnych był prokurator prowincji⁶¹. Rewizorami arki byli kolejno ojcowie niebędący prokuratorami prowincji: Stanisław Cisek (1926–1928), Włodzimierz Konopka (1928–1930), Józef Bury (1930–1931), Franciszek Piątek (1931–1932), Stanisław Piątek (1932–1937) i Eugeniusz Chomrański (1937–1939)⁶².

56 Arka prowincjaliska – fundusz, na którym gromadzono środki na utrzymanie i funkcjonowanie kurii prowincjaliskiej.

57 Arka misji rodezyjskiej – fundusz, na którym gromadzono środki na utrzymanie i działalność misji w Rodezji Północnej.

58 Por. ATJKr, sygn. 2055, Arca Seminarium – Legaty – Spadki – Rachunki, z lat 1928–1940, s. 59–64, 73–101, 109–113, 123–125, 137–155v, 179–189.

59 Nie ma informacji, w których placówkach krakowskich odbywały się konsulty. Por. ATJKr, sygn. 1798, Kraków – kuria prowincjaliska..., s. 30–421.

60 Zob. ATJKr, sygn. 1798, Konsulta prowincjaliska w Krakowie dnia 13 XII 1926, s. 40; ATJKr, Konsulta prowincjaliska w Chyrowie 28 III 1927, s. 46; ATJKr, sygn. 1798, Konsulta prowincjaliska w Starej Wsi 27 II 1928, s. 70–74; ATJKr, sygn. 1721, Mayer Jan SJ. Zapiski z konsult prowincjaliskich, rok 1933: konsulta prowincjaliska dnia 8-go lutego 1933 w Starej Wsi; konsulta prowincjaliska u św. Barbary dnia 15 marca 1933 r.; konsulta prowincjaliska w Chyrowie dnia 30-go czerwca 1933.

61 ATJKr, sygn. 1981, Kraków – Arca Seminarium. Roczne bilanse prokuratora Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego z lat 1926/28 do 1938.

62 CPM 1927, s. 7; CPM 1928, s. 7; CPM 1929, s. 7; CPM 1930, s. 7; CPM 1931, s. 7; CPM 1932, s. 7; CPM 1933, s. 7; CPM 1934, s. 7; CPM 1935, s. 7; CPM 1936, s. 7; CPM 1937, s. 7; CPM 1938, s. 7; CPM 1939, s. 7.

W latach 1926–1939 na czele Prowincji Małopolskiej stało czterech prowincjałów. W zależności od decyzji generała zakonu piastowali oni swoje urzędy przez jedną lub dwie kadencje. Prowincjałowie mieli też do pomocy, tak jak nakazywało prawo zakonne, innych jezuitów, dzięki czemu ich zarządzanie prowincją było sprawniejsze. Każdy jezuita wybrany na urząd prowincjała musiał mieć na uwadze to, że kierował nowo powstałą jednostką zakonną, jaką była Prowincja Małopolska. Miał on pełną władzę i od niego zależało, jak funkcjonuje prowincja oraz jej wszyscy członkowie.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPISMIENNE

- Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr)
- Arca Seminarium Kraków. Dziennik kasowy dochodów i rozchodów prokuratora Prowincji Małopolskiej TJ za lata 1935–1938, sygn. 1979.
- Arca Seminarium – Legaty – Spadki – Rachunki, z lat 1928–1940, sygn. 2055.
- Chłapowo. Korespondencja w sprawie działki w Chłapowie z lat 1923–1985, sygn. 4543.
- Consuetudines, sygn. 2275.
- Konopka Włodzimierz TJ i Lohn Władysław TJ. Korespondencja prowincjańska za rok 1935. Litera od R, sygn. 1427-III.
- Kopeć Jan TJ. Listy konsultorskie z lat 1933–1936, sygn. 1377-I.
- Kopie listów generalskich od 30 XII 1925 do 2 IX 1931, sygn. 1423.
- Korespondencja i różne dokumenty osobiste członków Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego, sygn. 1915.
- Korespondencja prowincjańska za rok 1946, sygn. 1431.
- Kraków – Arca Seminarium. Dziennik kasowy prokuratora prowincji od 31 grudnia 1935 do 31 lipca 1939, sygn. 1980.
- Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 16 sierpnia 1926 do 30 czerwca 1929, sygn. 2061.
- Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 1 lipca 1929 do 31 października 1931, sygn. 2062.
- Kraków – Arca Seminarium. Dziennik rachunkowy prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 2 listopada do 31 listopada 1935, sygn. 2063.
- Kraków – Arca Seminarium. Korespondencja i rachunki Prowincji Rumuńskiej, Wielkopolskiej TJ oraz filii w Ameryce z lat 1926–1931, sygn. 2106.
- Kraków – Arca Seminarium. Księga główna rachunkowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 1931 do 1939 roku, sygn. 2066.
- Kraków – Arca Seminarium. Księga główna rachunkowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego z lat 1926–1930, sygn. 2067.
- Kraków – Arca Seminarium. Księga kasowa prokuratora Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 31 sierpnia 1926 do 30 czerwca 1932, sygn. 2064.
- Kraków – Arca Seminarium. Księga rachunkowa. Prokurator Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego, domów Prowincji Małopolskiej oraz obcych prowincji Tow. Jezusowego z lat 1931–1938, sygn. 2065.

Kraków – Arca Seminarii. Roczne bilanse prokuratora Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego z lat 1926/28 do 1938, sygn. 1981.

Kraków – kuria prowincjalna. Djariusz okręgu małopolskiego Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego od 10 października 1925 do 30 września 1939, sygn. 1482.

Kraków – kuria prowincjalna. Dokumenty dotyczące kongregacji prowincjalnych z lat 1930–1974, sygn. 4233.

Kraków – kuria prowincjalna. Księga konsult prowincjalnych z lat 1925–1933, sygn. 1798.

Listy prowincjalne okólne. Okólniki prowincjalne, sygn. 1425.

Mayer Jan SJ. Zapiski z konsult prowincjalnych za rok 1933, sygn. 1721.

Memoriały wizytacyjne domów Prowincji Małopolskiej Tow. Jezusowego za lata 1934–1955, sygn. 1931.

Okólniki prowincjalne z lat 1848–1959, sygn. 1402.

Rachunki za utrzymanie scholastyków Prowincji Czeskiej i Słowackiej TJ, przebywających na studiach filozoficznych w Krakowie w latach 1932–1936, sygn. 1977.

Rachunki za utrzymanie scholastyków TJ Prowincji Małopolskiej z lat 1932–1936, sygn. 1977.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Bednarski S., *Biblioteka Prowincji Małopolskiej*, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1928–1929, t. 9, nr 52, s. 75–79.

Catalogus Provinciae Poloniae Minoris Societatis Iesu annis 1927–1939, Cracoviae 1926–1939.

Epitome Instituti Societatis Iesu, Romae 1931.

Kraków. *Kolegium*, „Wiadomości z Prowincji” 1937, r. 3, nr 1, s. 9–10.

Kronika. Kraków – Kolegium, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1930–1934, t. 10, nr 63, s. 460–464.

Ledóchowski W., *Primus Assisten Slavicus constituitur et renuntiat*, „Acta Romana Societatis Iesu” 1928–1931, vol. 6, fasc. 2 (1929), s. 335.

M.M., *Kronika: Stara Wieś*, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1930–1934, t. 10, nr 64, s. 519–522.

Moskała R., *Trzeci Zjazd oo. moderatorów Sodalicyj Mariańskich (Chyrow 20 i 21 kwietnia 1933 r.)*, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1930–1934, t. 10, nr 63, s. 441–454.

Nowakowski I., *Nasi na misyjnym kongresie w Poznaniu*, „Nasze Wiadomości Prowincji Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1926–1927, t. 8, nr 49, s. 357–360.

- Osobiste*, „Nasze Wiadomości Prowincyj Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1928–1929, t. 9, nr 51, s. 29.
- Paszenda J., *Działalność naukowa ks. Stanisława Bednarskiego SJ*, „Nasza Przeszłość” 1993, nr 80, s. 348–368.
- Zjazd naszych oo. moderatorów w Krakowie*, „Nasze Wiadomości Prowincyj Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1926–1927, t. 8, nr 50, s. 421.
- Zjazdy przełożonych*, „Nasze Wiadomości Prowincyj Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1928–1929, t. 9, nr 53, s. 219.
- Z kolegium krakowskiego*, „Nasze Wiadomości Prowincyj Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1928–1929, t. 9, nr 53, s. 156–157.
- Z Pińska*, „Nasze Wiadomości Prowincyj Małopolskiej i Wielkopolsko-Mazowieckiej” 1926–1927, t. 8, nr 48, s. 309–311.

OPRACOWANIA

- Bzowski T., Drzymała K., *Wspomnienia Naszych Zmarłych 1820–1982*, t. 4, Kraków 1982.
- Drzymała K., *Wspomnienia Naszych Zmarłych 1820–1982*, t. 2, Kraków 1982.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1996*, L. Grzebień (oprac.), Kraków 1996.
- Grzebień L., *Słownik jezuitów polskich 1564–1990*, t. 2, 4–6, Kraków 1993 (mps).
- Kołacz J., *Słownik języka i kultury Jezuitów Polskich*, Kraków 2006.
-

Diecezja kamieniecka w 1830 roku w świetle schematyzmu na 1831 rok (1). Schematyzm – edycja źródła

ks. Jan Szczepaniak

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE

ORCID: 0000-0001-5365-8146

ABSTRACT

Łuck and Żytomiers dioceses in the light of schematism for 1832 (1). Schematism – source edition

The edition of the schematics of the Łuck and Żytomierz dioceses, which is handed over to the readers, makes it possible to get to know the condition of the Catholic Church of the Latin rite in Volhynia at the end of 1831. This year is important historical censorship for the history of the Church in Russia. The Polish uprising, known as the November uprising, which started at that time, caused tsarist repressions that significantly limited the pastoral capacity of the Church, for example by liquidating monasteries and parishes. The prepared catalog edition has been divided into three articles. The first one contains a critical edition of the schematics of the Łuck and Żytomierz dioceses published for 1832, as well as information on the formation of the rules for the preparation of Łuck schematisms for printing from the mid-18th century to the outbreak of the November Uprising. In the second part, the administrative structure of the Łuck and Żytomierz dioceses, the condition of male and female monasteries in the diocese before their dissolution, and the history of Volyn churches will be presented on a schematic basis. In the third one, biographies of the clergy working in

the Łuck and Żytomierz dioceses on the eve of the November Uprising will be published along with their speaking.

KEY WORDS: Mogilev metropolis, Lutsk and Zhytomyr diocese, diocesan clergy in Russia, orders in Russia, Volyn, Volyn province, Lutsk, Zhytomyr

SŁOWA KLUCZOWE: metropolia mohylewska, diecezja kamieniecka, duchowieństwo diecezjalne w Rosji, zakony w Rosji, Podole, gubernia podolska, Kamieniec Podolski

Dopiero niedawno katalogi diecezji zostały docenione przez historyków jako źródło poznania dziejów Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Rosji. Trudności w zebraniu znaczącej ilości roczników, konieczność poświęcenia wielu godzin w celu przygotowania danych umożliwiających ich wykorzystanie oraz weryfikacja i uzupełnianie zawartych tam informacji na podstawie źródeł rękopiśmiennych nie sprzyjały badaczom. Dzisiaj wiele z tych ograniczeń zostało już pokonanych, choć w niejednakowym stopniu dla każdej z diecezji metropolii mohylewskiej. Autorzy zebrali znaczący, bo liczący 551 tomów, zbiór schematyzmów, dla archidiecezji mohylewskiej – 57 (lata 1803–1883); archidiecezji mohylewskiej i diecezji mińskiej – 33 (lata 1884–1917); diecezji mińskiej – 40 (lata 1810–1866); diecezji żmudzkiej – 104 (lata 1803–1819); diecezji wileńskiej – 102 (lata 1800–1869 i 1884–1918); diecezji wileńskiej i mińskiej – 14 (lata 1870–1883); diecezji łuckiej i żytomierskiej – 57 (lata 1796–1866); diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz kamienieckiej – 50 (lata 1868–1918); diecezji kamienieckiej – 47 (lata 1813–1867), oraz diecezji chersońskiej (tyraspolskiej) – 47 (lata 1854–1919). Zgromadzono również wystarczający zbiór kopii wizytacji pozwalający weryfikować zawartość schematyzmów wydawanych w I połowie XIX w.

Posiadając takie narzędzia, można w oparciu o zweryfikowane informacje zawarte w schematyzmach wydanych w przededniu powstania listopadowego opisać stan

- 1 B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- 2 B. Szady, *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2019, 54, z. 2, s. 5–42.
- 3 T. Krahel, *Zarys dziejów (archi) diecezji wileńskiej*, „*Studia Teologiczne [Białystok, Drohiczyn, Łomża]*” 1987–1988, 5–6, s. 7–72.
- 4 J. Skarbek, *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3–1914*, „*Studia Teologiczne [Białystok, Drohiczyn, Łomża]*” 1987–1988, 5–6, s. 118–143.
- 5 M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- 6 Ю. Білоусов, *Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис*, Житомир 2000.
- 7 О.А. Лиценбергер, *Римско-католическая Церковь в России. История и правовое положение*, Саратов 2001.
- 8 A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Warszawa 2001.
- 9 І. Шостака, *Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть*, Білий Дунаець–Остріг 2005.
- 10 С. Козлов-Струтинский, П. Парфентьев, *История католической Церкви в России*, Санкт-Петербург 2014.

metropolii mohylewskiej przed represjami popowstaniowymi, które zniszczyły wcześniejsze dokonania Kościoła oraz znacznie ograniczyły w kolejnych dekadach jego naturalny rozwój.

W dotychczasowej literaturze nie ma zbyt wielu publikacji przedstawiających to zagadnienie. Podstawowymi pozycjami w języku polskim pozostają prace ks. Bolesława Kumora i Bogusława Szadego. Wydana w 1980 r. praca ks. B. Kumora opisuje ustrój i organizację Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej¹. Ze zrozumiałych względów autor głównie oparł ją na literaturze oraz źródłach drukowanych. Niewiele informacji, szczególnie nowych, niewystępujących u innych autorów, można znaleźć w niej na temat Kościoła katolickiego w Rosji. Pracę nad tym zagadnieniem utrudniały autorowi prawie całkowity brak źródeł rękopiśmiennych znajdujących się w polskich archiwach, zamknięcie dla badaczy polskich archiwów za wschodnią granicą oraz niewielka ilość literatury na ten temat. Znacznie więcej uporządkowanych informacji dotyczących struktury Kościoła łacińskiego na Ziemiach Zabrzanych przyniósł artykuł Bogusława Szadego opublikowany w „*Studiach z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*”, choć oparty został również prawie wyłącznie na opracowaniach i źródłach drukowanych². W ujęciu poszczególnych diecezji zagadnieniem tym zajmowali się również Tadeusz Krahel³ i Jan Skarbek⁴ (diecezja wileńska) oraz Maria Dębowska⁵ (diecezje łucka i żytomierska) – inspiratorka prezentowanej pracy.

W rzeczywistości dopiero otwarcie archiwów po upadku Związku Sowieckiego spowodowało wzrost liczby badaczy zajmujących się dziejami Kościoła w Rosji, co zaowocowało nowymi publikacjami, choć nadal liczba badaczy oraz ich prac nie jest imponująca. Wspomnijmy tutaj o szeroko wykorzystywanych starszych pracach: Jurija Biłousowa⁶, Olgi Lizenberger⁷, Andrzeja Majdowskiego⁸, Inny Szostak⁹ oraz nowszej pracy Stanisława Kozłowa-Strutyńskiego i Pawła Parfjentjewa¹⁰.

Nadal jednak brakuje syntez opartych na badaniach źródłowych, dotyczących poszczególnych diecezji, które dokładnie opisałyby sprawy organizacyjne i ustrojowe. Nie pojawiły się również prace dotyczące duchowieństwa, zagadnienia ważnego także ze względów narodowych. Strażnikiem polskości na ziemiach pod panowaniem carów było przecież duchowieństwo i ziemiaństwo, a po upadku powstania listopadowego jedyną strukturą tolerowaną przez państwo rosyjskie, mogącą pomóc w podtrzymywaniu polskiego życia narodowego, był Kościół katolicki obrządku łacińskiego.

Materiał opisujący stan Kościoła katolickiego w Rosji przed rozpoczęciem carskich represji po upadku powstania listopadowego (struktury, świątyń, duchowieństwa) podzielony został na dwie części. W pierwszej przygotowane zostaną do druku edycje historycznych schematyzmów diecezji wchodzącej w skład metropolii mohylewskiej: archidiecezji mohylewskiej, diecezji żmudzkiej, wileńskiej, mińskiej, łuckiej i żytomierskiej oraz kamienieckiej wraz z opisem kościołów i katalogiem duchowieństwa, a także omówienia schematyzmów i krótką prezentacją ich zawartości. W kolejnym etapie zostaną przygotowane obszernie teksty dotyczące podziału administracyjnego diecezji, a także rządców diecezji, kapituł katedralnych i kolegiackich, konsystorzy biskupich, seminariów duchownych, klasztorów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego. Efekty pierwszego etapu prac zostaną opublikowane w czasopiśmie „Textus et Studia”, a praca podsumowująca całość badań – w formie książkowej.

W czasie pisania tego wstępu wykonane zostały już prace zaplanowane na pierwszym etapie dla diecezji kamienieckiej, łuckiej, żytomierskiej i żmudzkiej. Dla każdej z diecezji powstały dziesięcioarkuszowe teksty. Ze względu na wymogi wydawnicze zdecydowano się podzielić je na trzy części: w pierwszej zawarto edycję tekstu wraz z koniecznymi wyjaśnieniami i omówieniami, w drugiej – strukturę administracyjną diecezji i katalog

¹¹ Przykładowo: *Catalogus Universi Cleri Archi-dioeciesani Forensis, seu extra Pragam habitantis, Pragae 1742; Catalogus Almae Dioecesis Silesiae complectens Ordine alphabetico Nomina, Cognomina, Personatus, Officia, et Beneficia Ecclesiastica eorum...*, Wratisl[aviae] 1748; *Catalogus Universi Cleri in Dioecesi Episcopali Litomericensi existentis Anno 1749, Pragae 1749; Catalogus alphabeticus Personarum et Locorum in Dioecesi Episcopali Reginae-Hradecensi, continens Clerum in Cura Animarum expositum Anno 1751, Reginae-Hradecii 1751; Moderna Ecclesia Augustinensis, sive Dioecesis Augustana suis Locis, Ecclesiis et Personis Ecclesiasticis Brevis descripta, Augusta Vindelicorum 1762; Catalogus Venerabilis Cleri Archidioecesis Olomucensis pro Anno 1785, Olomucii 1785.*

¹² A. Bojtos, *Az első esztergomi főegyházmegyeyi sematizmus 1647*, Budapest 2014.

¹³ J. Szczepaniak, *Najstarsze spisy duchowieństwa diecezji krakowskiej*, „Folia Historica Cracoviensia” 2005, 11, s. 157–359.

¹⁴ B. Szady, *Kościół i społeczeństwo Małopolski w II połowie XVIII w. Materiały źródłowe*, t. 1: *Ludność i organizacja diecezji krakowskiej*, Lublin 2010.

¹⁵ J. Szczepaniak, *Kościół i społeczeństwo Małopolski w II połowie XVIII w. Materiały źródłowe*, t. 2: *Duchowieństwo diecezji krakowskiej*, Lublin 2010.

¹⁶ Kalendarz liturgiczny, w którym umieszczano praktyczne wskazania dotyczące przebiegu poszczególnych okresów roku liturgicznego, ze szczególnym uwzględnieniem przepisów sprawowania liturgii godzin (brewiarza), celebrowania mszy św. i nabożeństw oraz przepisów postnych, należy do oficjalnych druków kościelnych wydawanych z polecenia

kościółów oraz kaplic wymienionych w schematyzmach z tekstem wprowadzającym, w trzeciej zaś – katalog duchowieństwa występującego w elenchusach, również z tekstem wprowadzającym.

1. Schematyzmy diecezji i prowincji zakonnych ziem polskich

Pierwszym źródłem, do którego należy sięgnąć, chcąc uzyskać podstawowe informacje o stanie diecezji lub prowincji zakonnych, są katalogi diecezji lub prowincji, zwane także schematyzmami, rocznikami lub elenchusami. Praktyka wydawania schematyzmów w polskich diecezjach i prowincjach zakonnych była naśladownictwem zwyczajów z diecezji krajów ościennych¹¹.

Zanim zdecydowano się je drukować, sporządzano katalogi rękopiśmienne jako pomoc dla pracowników kancelarii konsystorskiej lub biskupiej, początkowo jako ułatwienie w określaniu powinności podatkowej. Jednym z najstarszych tego typu dokumentów jest schematyzm archidiecezji w Ostrzyhomiu, napisany w 1647 r.¹² Podobny charakter mają katalogi duchowieństwa i beneficjów diecezji krakowskiej sporządzone na przełomie 1751 i 1752 r.¹³ oraz w latach 1783–1784 i 1790. Integralnie z nimi związana jest księga uposażeń z 1787 r.¹⁴ Dokumenty te powstały w trakcie prac prowadzonych przez władze kościelne i państwowe zmierzających do sporządzenia opisu geograficznego i statystycznego Rzeczypospolitej¹⁵.

Drukowane schematyzmy diecezjalne pojawiły się na ziemiach polskich w XVIII w. i początkowo związane były ściśle z kalendarzami liturgicznymi (rubrycelami)¹⁶. Informacje o duchowieństwie i parafiach publikowano jako dodatek do rubryceli. Początkowo do kalendarza dodawano katalog prałatów i kanoników katedralnych oraz spis zmarłych księży. Pełny katalog parafii i duchowieństwa był drukowany w kalendarzach we wszystkich diecezjach dopiero w pierwszej połowie XIX w. Pod koniec

tego stulecia zaczęto rozpowszechniać schematyzmy jako samoistne druki, co stało się regułą we wszystkich diecezjach dopiero w XX w.¹⁷

Szczegółowe i kompletne informacje na temat schematyzmów wydawanych dla poszczególnych diecezji w literaturze naukowej należą do rzadkości. Brak wielu roczników i rozproszenie zachowanych znacznie utrudniają pracę badawczą. Szczególnie dotyczy to schematyzmów dołączanych do kalendarzy liturgicznych. Zebranie kompletu rubrycel z cząstkowymi lub pełnymi katalogami jest bardzo trudne, szczególnie dla diecezji dotkniętych wojną lub prześladowaniami religijnymi. A i tam, gdzie wydarzenia politycznie nie spowodowały zniszczeń i relokacji archiwów oraz bibliotek, trudno dotrzeć do wszystkich rubrycel i schematyzmów. Do tego rodzaju druków z zasady nie przywiązywano większej wagi. Księża nie troszczyli się o przechowywanie kalendarzy i schematyzmów, które straciły już aktualność. Do wyjątków należą zachowane w archiwach parafialnych kalendarze drukowane w XVIII i XIX wieku. Przechowywano je w bibliotekach, archiwach państwowych i kościelnych. Jeśli te były niszczone, jak w przypadku archiwów i bibliotek kościelnych na Kresach, to poszukiwanie zachowanych egzemplarzy schematyzmów oraz kalendarzy liturgicznych staje się przedsięwzięciem bardzo trudnym.

O tym, jak długo w Kościele na ziemiach polskich trwa proces formowania się jednolitego poglądu na temat potrzeby wydawania schematyzmów oraz opracowania użytecznej ich formy, świadczy przykład archidiecezji gnieźnieńskiej i lwowskich obydwu obrządków oraz diecezji krakowskiej, chełmsko-lubelskiej i przemyskich obydwu obrządków.

W archidiecezji prymasowskiej do kalendarzy liturgicznych na rok 1763 zaczęto dodawać katalog prałatów i kanoników kapituły katedralnej¹⁸. Wykaz zmarłych po raz pierwszy opublikowano w rubryceli na 1773 r.¹⁹ Pełny katalog oddano do rąk duchowieństwa w 1805 r.

ordynariusza diecezji lub przełożonego zakonu. Drukowane rubrycele pojawiały się w polskich diecezjach na początku XVI w. Pierwszy znany kalendarz dla diecezji krakowskiej pochodzi z 1507 r. Por. E. Chomentowska, *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Studium źródłoznawcze*, Lublin 2016, s. 39–40; *Kalendarz* [w:] *Encyklopedia wiedzy o księżce*, A. Birkenmajer, J. Trzynałdowski (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 1087–1092; A. Konieczny, *Rubrycela* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 17, E. Giglewicz (red.), Lublin 2012, kol. 513–514; S. Konarska-Zimnicka, *Konferencja naukowa „Rubrycele i schematyzmy Kościoła w Polsce”, Kielce 23–25 maja 2014*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 2014, 102, s. 439; X.M. S[tefanowski], *Rubrycela* [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 23–24, S. Gall, J. Gautier, R. Jąbrzykowski (red.), Warszawa–Lublin–Łódź 1914, s. 853; X.S. Ch[odyński], *Dyrektorium, directorium* [w:] *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetзера i Weltego z licznymi jej dopełnieniami*, t. 4, Warszawa 1874, s. 416–420.

¹⁷ S. Librowski, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, cz. 1, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1971, 23, s. 214.

¹⁸ *Directorium Divini Officii quotidie Recitandi Almae Ecclesiae Metrop[olitanae] et totius Archid[iaecesis] Gnesn[ensis] Accommodatum ac pro Anno D[omi]ni MDCCCLXIII, Lovicii* [1762].

¹⁹ *Directorium Divini Officii ad Usum Almae Eccl[esiae] Metropolitane et Archi-Diaecesis Gnesnensis Accommodatum pro Anno Domini MDCCCLXXIII, Lovicii* 1773.

20 *Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Almae Ecclesiae Metropolitanæ et Archidioecesis Gnesnensis pro Anno Domini MDCCCVI, Lovicii* [1805].

21 *Rubricella Dioecesis Cracoviensis Juxta Rubricas Generales Breviarij et Missalis Romania ac Decreta S[acrae] Rit[uum] Congregationis ad Annum Domini MDCCCLI. Conscripta*, [Cracoviae 1750].

22 *Rubricella Dioecesis Cracoviensis Juxta Rubricas Generales Breviarij et Missalis Romania ac Decreta S[acrae] Rit[uum] Congregationis ad Annum Domini MDCCCLIII*, [Cracoviae 1752].

23 *Ordo Officii Divini pro Dioecesi Cracoviensi Juxta Rubricas Breviarii et Missalis Romani nec non Decreta Sacrae Rituum Congregationis in Annum Domini MDCCCXII*, [Cracoviae 1811].

24 *Elenchus Universis Cleri Dioecesis Cracoviensis 1843–1847*, Cracoviae 1842–1846.

25 *Elenchus Universis Cleri Dioecesis Cracoviensis 1848*, Cracoviae 1847; A. Kwaśniewski, *Rubrycele i elenchusy diecezji krakowskiej z lat 1801–1848*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2014, 3, s. 205–206.

26 *Elenchus Cleri Partis Dioecesis Cracoviensis sub Dominio Caesareo-Austriaco Sitae, Anno salutis 1854*, Cracoviae 1853.

27 *Elenchus Venerabilis Cleri tam Saecularis quam Regularis Partis Dioecesis Cracoviensis Imperio Caesareo-Austriaco in Civilibus Subjectae et scholarum in eadem existentium Anno Salutis 1863*, Cracoviae 1863.

Wówczas na końcu rubryceli dodano spis urzędników konsystorskich, wykaz księży i parafii, jak dawniej, katalog kanoników i prałatów gnieźnieńskich oraz wykaz zmarłych księży²⁰.

W diecezji krakowskiej spis zmarłych księży opublikowano po raz pierwszy w kalendarzu liturgicznym na rok 1751²¹. Dwa lata później dodano do niego katalog prałatów i kanoników katedralnych²². Pełny katalog parafii i duchowieństwa dołączono do rubryceli na rok 1812²³. Od 1842 do 1846 nadal wydawano łącznie kalendarze i schematyzy, ale oddzielnie paginowano obydwie pozycje²⁴. Od 1847 r. ze względu na zarządzenia władz rosyjskich rozdzielono schematyzy dla części diecezji należącej do Cesarstwa Austriackiego i leżącej w Królestwie Polskim. Miały one osobną paginację, choć nadal były wspólnie opraciwane z rubrycelami²⁵. Oddzielny tytuł w schematyzmach wydawanych w Krakowie, pokazujący ową zmianę, zaczęto drukować od 1853 r.²⁶ W austriackiej diecezji całkowite rozłączenie schematyzy od rubryceli nastąpiło dopiero w 1862 r. Wówczas opublikowano jako samoistne druki kalendarz liturgiczny i schematyzy diecezji na 1863 r.²⁷

W łacińskiej diecezji chełmsko-lubelskiej do rubrycel wydawanych w latach 1791–1807 dodawano standardowe w owym czasie informacje dotyczące administracji diecezji. Nie przyjęto jednolitej formy dla tej części rubryceli. W latach 1793–1796 oraz 1806–1807 podawano pełny wykaz instytucji centralnych i terenowych oraz nazwiska osób w nich zatrudnionych. W pozostałych latach porządkowano dane, zachowując podział diecezji ze względu na wcześniejszą przynależność diecezjalną (oficjałat chełmski należał do diecezji chełmskiej, a oficjałat lubelski – do diecezji krakowskiej). Najpierw drukowano spis kanoników i prałatów kapituły chełmskiej w Krasnymstawie, nazwiska urzędników konsystorza głównego oraz dziekanów z oficjałatu chełmskiego, a później listę prałatów i kanoników kolegiaty lubelskiej, nazwiska urzędników konsystorza okręgowego i dziekanów

foralnych z oficjalatu lubelskiego. W ostatnich dwóch katalogach na lata 1806 i 1807 informacje o strukturze diecezji, instytucjach centralnych i duchowieństwie posiadały formę ukształtowanych schematyzmów. Być może związane było to z ogłoszoną, ale jeszcze niewykonaną, bullą Piusa VII znoszącą diecezję chełmską, a erygującą – lubelską²⁸.

Schematyzmy w unickich diecezjach należących do metropolii lwowsko-halickiej zaczęto wydawać znacznie później niż w odpowiadających im diecezjach łacińskich. Pierwszy schematyzm opublikowano w diecezji przemyskiej na rok 1828²⁹, a w archidiecezji lwowskiej – cztery lata później³⁰. Początkowo nie wydawano ich regularnie. W 1836 r. zaczęto wydawać je raz do roku dla diecezji przemyskiej, a w 1838 r. – dla archidiecezji lwowskiej³¹.

Dużo wcześniej wydawanie schematyzmów rozpoczęto w diecezjach łacińskich. Pierwszy schematyzm w diecezji przemyskiej wydano na rok 1810³², a w archidiecezji lwowskiej – na 1814 r.³³ W diecezji metropolitalnej wcześniej dołączano do rubryceli spis członków kapituły, urzędników konsystorza, dekanatów, kościołów i kaplic (bez obsady personalnej) oraz duchowieństwa (w porządku alfabetycznym)³⁴.

Na druk podobnych wydawnictw władze zakonne decydowały się już na początku XVIII w. Prym w tym wiedli jezuiti. Prowincja Polska tegoż zakonu wydała pierwszy katalog w 1717 r., a Prowincja Litewska – w 1724 r. Katalog Prowincji Polskiej był trzecim tego rodzaju wydawnictwem opublikowanym przez jezuitów, po schematyzmie wydanym przez Prowincję Czeską na rok 1710³⁵ i Austriacką – na 1715³⁶. W innych zakonach elenchusy zaczęto drukować później niż u jezuitów. Do najstarszych należy katalog bernardynów z ruskiej prowincji, wytoczony w 1752 r. W następnych latach zaczęli publikować katalogi kameduli (1760 r.), karmelici bosci Prowincji Polskiej (1770), cystersi Prowincji Polskiej (1772), benedyktyni Kongregacji Świętego Krzyża (1777) i dominikanie Prowincji Polskiej (1775)³⁷.

28 J.R. Marczewski, *Rubrycele i schematyzmy diecezji chełmsko-lubelskiej*, „Roczniki Teologiczne” 2018, 55, z. 4: Historia Kościoła, s. 53–55, 57–58.

29 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII*, Premislae [1827].

30 *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanæ Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1834*, Leopoli [1833].

31 Р. Делятинський, *Шематизми Галицької греко-католицької митрополії (1828–1944 рр.) як історичне джерело* [w:] *Materialy IX Mezinarodni Vedecko-prakticka Conference „Moderni Vymozenosti Vedy-2013”*. Díl 23. *Historie*, Praha 2013, s. 25–28.

32 *Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis Rit[us] Lat[in]i Anno 1810*, Premislae 1809.

33 *Schematismus Universi Saecularis et Regularis Cleri Archi Diaeceseos Metropol. Leopoli. Rit[us] Lat[in]i MDCCCXIV*, [Leopoli 1813].

34 *Directorium Divini Officii in a Archidioecesi Leopoliensi juxta rubricas Breviarii et Missalis Romani tam Generales, quam Particulares, ac Decreta Sacrae Rituum Congregationis ad Annum a Partu Virginis MDCCCIX conscriptum*, Leopoli 1809.

35 *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu pro Anno 1710*, [Pragae 1709].

36 *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro Anno MDCCXV*, [Viennae 1714].

37 B. Bobková-Valentová, *Come elaborare la biografia di un gesuita? Rassegna delle fonti di registro dell'ordine, loro conservazione, accessibilità e valore documentario nella prospettiva di una sistematica elaborazione di un*

database biografico, „Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma” 2014, 9, s. 120; E. Chomentowska, *op.cit.*, s. 52–55; H. Wyczawski, *Archidiecezja warszawska w świetle schematyzmu z 1863 r.*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1968, 6, nr 1, s. 289.

38 B.J. Wanat, *Drukarnia Karmelu Fortecy Najświętszej Maryi Panny w Berdyczowie. Działalność wydawnicza i poligraficzna Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie*, Kraków 2002, s. 13–14, 65–149.

39 *Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diocesis Camenecensis in Annum Domini MDCCXLVIII bissextilem post Embolismicum 1mum*, [Berdiczoviae 1747].

2. Schematyzmy diecezji kamienieckiej

Stan zachowania rubrycel i schematyzmów diecezji kamienieckiej nie jest zadawalający. Utrudnia to nie tylko określenie czasu rozpoczęcia wydawania rubrycel dla tej diecezji, ale również uniemożliwia prześledzenie procesu rozwoju schematu wydawania kalendarzy liturgicznych i schematyzmów diecezji.

Wszystko wskazuje na to, że do drugiej dekady XIX w. władze kościelne diecezji kamienieckiej powierzały druk kalendarzy liturgicznych drukarni karmelitów bosych w Berdyczowie. Dobrze rozpoznane przez dotychczasowych badaczy druków berdyczowskich pozwala przynajmniej sporządzić listę widzianych przez nich rubrycel diecezji kamienieckiej, bowiem nie wszystkie odnotowane przez nich egzemplarze są obecnie dostępne. Dotychczas najobszerniejszy katalog druków, które wyszły z drukarni karmelitów w Berdyczowie, sporządził o. Benignus Józef Wanat. Zestawił on w jedną całość druki odnotowane w bibliografii Karola Estreichera, spis książek berdyczowskich wykonany przez Jana Marka Giżyckiego, na podstawie katalogu kartkowego Edwarda Rulikowskiego, oraz listę nieznanymi im książek berdyczowskich przechowywanych obecnie w bibliotece karmelitanek bosych na Wesołej w Krakowie³⁸. Dla druków osiemnastowiecznych lista rubrycel diecezji kamienieckiej liczy zaledwie osiem pozycji. Najstarszy przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej kalendarz liturgiczny dla diecezji kamienieckiej wydrukowano na rok 1748 z polecenia bpa Mikołaja Dembowskiego h. Jelita. Poza rubrycelą i tablicą wschodu i zachodu słońca nie zawiera on żadnych dodatków³⁹. Kolejne odnotowane przez Rulikowskiego, a później Giżyckiego i Wanata egzemplarze kalendarza wydano na lata 1771, 1772, 1784 i 1786. Ponieważ nie odnaleziono ich w żadnej ze współczesnych bibliotek, nie można potwierdzić, że zawierały jakiegokolwiek elementy późniejszych schematyzmów. Na pewno nie zawierają ich kolejne zachowane w Bibliotece

Czartoryskich w Krakowie, a odnotowane w bibliografii Estreichera, kalendarze na lata 1792, 1793 i 1799⁴⁰.

Pierwsza informacja o zawartym w kalendarzu liturgicznym spisie kanoników i prałatów kapituły kamienieckiej oraz duchowieństwa parafialnego pochodzi z katalogu Rulikowskiego. Zapisał w nim, że rubrycelą wydana na rok 1805 zawierała takie dodatki⁴¹. Niestety i tego egzemplarza rubryceli nie udało się odszukać. Nie potrafimy więc powiedzieć, czy informacje o parafiach, kapitule i duchowieństwie pojawiały się w kalendarzach w takim porządku jak w innych diecezjach na ziemiach polskich.

Pierwszą dostępną badaczom rubrycelę z dodanym katalogiem diecezji wydrukowano w Berdyczowie w 1812 r.⁴² Otwiera on listę zachowanych tego typu wydań, choć także wykazuje ona liczne braki. Odnaleziono 12 roczników kalendarzy z rubrycelami wydanych na lata 1813, 1817–1819, 1823–1831. Znajdują się one w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie (1818, 1823–1824, 1826–1827, 1830), Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (1813, 1819, 1825, 1828, 1829), Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (1831) i Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1817). Nie udało się odszukać sześciu tomików opublikowanych na lata 1814–1816 i 1820–1822. Zachowane rubrycele do 1818 roku publikowane były przez drukarnię berdyczowską, a od 1819 – w typografii dominikanów w Łucku.

Dodany do kalendarza liturgicznego na rok 1813 *elenchus* diecezji kamienieckiej miał już ukształtowany schemat, który do 1856 r. nie uległ większym przemianom. Widnieje na nim tytuł: *Elenchus Cleri Dioecesis Camenecensis Podoliae*, co odróżnia go od katalogów wydawanych dla innych diecezji. Składa się z 12 elementów przedstawiających najważniejsze aspekty organizacji diecezji. Na początku wymienia nazwisko rządcy diecezji, administratora kapitulnego Franciszka Borgiasza Łukasza Mackiewicza, a następnie skład personalny najważniejszych instytucji diecezji: kapituły katedralnej (prałatów

⁴⁰ *Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Ecclesiae Cathedralis et Diaecesis Camenecensis Podoliae accomodatum per an[no] MDCCXCII*, Berdiczoviae [1791]; *Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Ecclesiae Cathedralis et Diaecesis Camenecensis Podoliae accomodatum pro A[no] D[omini] MDCCXCIII*, Berdiczoviae [1792]; *Directorium Officii Divini et Missarum in annum MDCCXCIX pro Dioecesi Camenecensi conscriptum*, Berdiczoviae [1798].

⁴¹ B.J. Wanat, *op.cit.*, s. 115 (nr 478).

⁴² *Directorium officii divini ac missarum pro ecclesiis saecularibus dioecesis Camenecensis Podoliae in a[no] MDCCCXIII... editum*, Berdiczoviae [1812].

43 *Directorium Officii Divini ac Mis-sarum Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Xsti MDCCCXVII... editum*, Berdiczoviae [1816].

44 *Directorium Officii Divini ac Mis-sarum Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Xsti MDCCCXVIII... editum*, Berdiczoviae [1817].

45 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis in Podolia ac Ecclesiarum in Besarabia in Annum Xsti MDCCCXXVI... editum*, Luceoriae [1825].

i kanoników), kurii biskupiej (sekretarza i kapelana biskupa nominata), konsystorza, kolegium wikariuszy katedralnych, seminarium duchownego w Kamieńcu Podolskim (przełożonych i wykładowców oraz alumnów i fioletów). Tę część schematyzmu zamyka spis dziekańów foralnych, powiatowych delegatów sądowych dla spraw duchownych i delegatów do powiatowych komisji szczepienia przeciw ospie. W drugiej części elenchusu umieszczono spis kościołów parafialnych z podaniem ich właścicieli: diecezji lub zakonu oraz kościołów zakonnych nieparafialnych. Miejscowości kościelne uporządkowane są według podziału dekanalnego. W trzeciej części umieszczono alfabetyczny spis duchowieństwa diecezjalnego z podaniem funkcji sprawowanej przez każdego z nich. Katalog zamyka spis zmarłych w poprzednim roku księży diecezjalnych.

Pierwszej istotnej zmiany dokonano przed 1816 r. (nie znamy jej czasu wprowadzenia z powodu braku zachowanych egzemplarzy rubrycel wydanych na lata 1814–1816). Wprowadzono wówczas tabelaryczną formę prezentacji danych dotyczących instytucji diecezjalnych i duchowieństwa oraz umieszczono przy imionach i nazwiskach duchownych informacje o datach urodzenia, powołania do stanu kapłańskiego, ordynacji i rozpoczęcia pełnienia podanej funkcji. Do takiego schematu w kolejnych latach naniesiono nieznaczne zmiany. Po wikariuszach katedry kamienieckiej zaczęto podawać nazwiska kaznodziejów katedralnych, którymi najczęściej byli wykładowcy miejscowego seminarium duchownego⁴³. Rok później rozpoczęto publikować nazwiska alumnów diecezji kamienieckiej, z woli ordynariusza przygotowujących się do kapłaństwa w Seminarium Głównym w Wilnie, a później – w Akademii Duchownej w Wilnie (do 1842 r.) i Petersburgu (od 1843 r.)⁴⁴. Od 1826 r. w spisie kościołów pojawiły się świątynie z Besarabii, tymczasowo oddane w jurysdykcję biskupom kamienieckim. Publikowano je aż do czasu włączenia Besarabii do utworzonej po konkordacie z 1847 r. diecezji chersońskiej⁴⁵. W takiej

formie wydano jesienią 1830 r. schematyzm na rok 1831. Zostanie on omówiony w kolejnym paragrafie.

Stan zachowania schematyzmów publikowanych w latach 1832–1866 w porównaniu do pierwszych dekad XIX w. jest znacznie lepszy. Dotychczas odnaleziono 31 tomów wydanych na lata 1833, 1836–1842, 1845–1867. Brakuje więc tylko pięciu roczników z lat 1832, 1834–1835, 1843–1844. Dostępne dla badaczy egzemplarze przechowywane są w zasobach Archiwum Diecezji Sandomierskiej w Sandomierzu (1857, 1859–1861, 1864–1865), Biblioteki Czartoryskich w Krakowie (1833, 1836, 1855, 1862), Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (1839, 1841–1842, 1845–1849, 1851–1853, 1856, 1848, 1867), Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1863) oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie (1837–1838, 1840, 1847–1848, 1850, 1852–1854, 1858, 1866).

W 11 przypadkach nie odnotowano miejsca druku ani nazwy drukarni (1833, 1836–1842, 1859–1861). Tomiki na lata 1845–1846 opublikowała typografia Józefa Wagnera z Kamieńca Podolskiego. Druk kalendarzy i schematyzmów na lata 1851–1852 władze diecezji zleciły drukarni J.C. Vallneriego w Kijowie. Pozostałe roczniki drukowano w Wilnie, w drukarni Antoniego Marcinkowskiego (1847–1850, 1853–1858) i Józefa Zawadzkiego (1862–1867).

Od 1835 r. wprowadzono do układu schematyzmu kolejne zmiany. Było ich więcej niż poprzednio, a niektóre z nich zmieniły kształt schematyzmów kamienieckich wypracowany na początku XIX w. Do schematyzmu wydanego na rok 1836 dodano, zachowując poprzednią formę prezentacji danych, katalog zakonów, klasztorów męskich i żeńskich z ich obsadą personalną⁴⁶. Od dyrektorium wydanego na rok 1841 dane te przedstawiono w układzie tabelarycznym, przy każdym zakonniku i zakonnicy dodając informację o latach, jakie upłynęły od ich urodzenia, wstąpienia do zakonu, pierwszej profesji, święceń kapłańskich i otrzymania urzędu lub obowiązku⁴⁷.

W katalogu na rok 1845 dokonano przesunięcia poszczególnych części schematyzmu, zachowując ich

46 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xsti Bissextilem MDCCCXXXVI... editum*, [b.m. 1835].

47 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xsti 1841... editum*, [b.m. 1840].

48 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Domini 1845 editum*, Vilnae 1844.

49 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Domini 1853*, Vilnae 1852.

50 *Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Domini 1854 secundum post bissextilem*, Vilnae 1853, s. 89–118.

51 *Directorium Officii Divini recitandi Sacrique Peragendi pro Dioecesi Camenecensi-Podoliae in Annum Domini 1857 primum post bissextilem*, Vilnae 1856, s. 103–108.

52 *Directorium Officii Divini recitandi Sacrique peragendi in Dioecesi Camenecensi in Annum Domini 1861 primum post bissextilem... editum*, [b.m. 1860], s. 129–169.

tradycyjny układ. Od tego roku pierwszą częścią katalogu stał się spis kościołów. Po nim umieszczano informacje o kapitulach, instytucjach diecezjalnych i duchowieństwie, alfabetyczny spis duchowieństwa diecezjalnego, katalog zakonów i domów zakonnych oraz spis zmarłych⁴⁸.

Do schematyzmu na rok 1853 po raz pierwszy po spisie kościołów dodano dane o „hierarchii rzymskokatolickiej” w Rosji. Podano w nim imię i nazwisko metropolity mohylewskiego, członków, asesorów, prokuratora i sekretarza Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego w Petersburgu⁴⁹. Informacje o ordynariuszach diecezji sufragalnych publikowano w tej części od katalogu na rok 1859.

W tomiku wydanym na rok 1854 pojawia się po raz pierwszy paginacja obejmująca rubrycelę i schematyzm⁵⁰.

Od katalogu na 1857 r. podawano w formie tabeli także spis kościołów. Do uporządkowanych według dekanatów kościołów parafialnych, zakonnych i filialnych dodano tytuły świątyń, a także, w przypadku parafii, liczbę wiernych⁵¹.

Zmiana schematu wydawania katalogu diecezji, dostosowania go do form przyjętych w innych diecezjach, nastąpiła w schematyzmie na rok 1861⁵². Wydany wówczas elenchus otwiera strona poświęcona papieżowi. Podano tam przybrane imię i nazwisko ojca świętego przed powołaniem na tron św. Piotra oraz jego krótki życiorys. Kolejne strony poświęcono hierarchii katolickiej w metropolii mohylewskiej, metropolicie, ordynariuszom diecezji sufragalnych i członkom Kolegium Duchownego w Petersburgu. Następnie w tradycyjnej tabelarycznej formie prezentowano skład kapituły katedralnej, konsystorza generalnego (członków konsystorza, egzaminatorów diecezjalnych i cenzorów tekstów), wikariuszy katedralnych, przełożonych, wykładowców i alumnów seminarium duchownego w Kamieńcu Podolskim, pochodzących z diecezji kamienieckiej alumnów Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu, dziekanów foralnych, przedstawicieli sądów gubernialnych

i powiatowych oraz powiatowych komitetów zajmujących się szczepieniem przeciw ospie. W następnej części, zachowując jeszcze dwukolumnową tabelę, publikowano spis parafii, kościołów i kaplic w układzie dekanalnym. Oprócz nazwy miejscowości kościelnej i kaplicznej umieszczono klasę świątyń parafialnych, imiona i nazwiska duszpasterzy do nich przypisanych, a także ilość wierznych w parafiach. Pominęto wcześniej odnotowywane tytuły kościołów. Na końcu tej części publikowano krótką statystykę, liczbę dekanatów, parafii, kaplic publicznych i prywatnych, księży diecezjalnych i wiernych obydwu płci. Następnie w tradycyjnej formie drukowano alfabetyczny spis duchowieństwa inkardynowanego do diecezji kamienieckiej. Nie uległy także zmianom ostatnie części schematyzmu poświęcone zakonom, zakonnikom i siostrom zakonnym oraz zmarłym.

Ostatni katalog w takiej formie wydano w 1865 r. na rok 1866. W tymże roku do wydanej na rok 1867 rubryceli kamienieckiej, tuż przed likwidacją diecezji, dołączono tylko spis zmarłych księży⁵³. Od 1867 do 1917 r. informacje o parafiach i duchowieństwie z guberni podolskiej publikowano w schematyzmie dla diecezji łuckiej i żytomierskiej.

3. Katalog diecezji kamienieckiej na rok 1831

Egzemplarz, z którego korzystaliśmy do przygotowania edycji, pochodzi z Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Został on wydany późną jesienią 1830 r. w drukarni karmelitów bosych w Berdyczowie. Druku tego nie odnotowano w *Bibliografii polskiej* Estreicherów oraz w katalogu druków berdyczowskich przygotowanym przez o. Wanata OCD⁵⁴. Publikowany druk nosi nazwę: *Directorium Officii Divini Diaecesis Camenecensis in Podolia ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xsti communitatem M.DCCCXXXI auctoritatae et mandato Illustrissimi Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Domini Borgiae*

53 *Directorium ad Recitandas Horas Canonicas pro Sacerdotibus in Gubernio Podoliensi pro Anno Domino MDCCCLXVII*, Vilnae 1866, s. 68.

54 B.J. Wanat, *op.cit.*, s. 129–130.

55 Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim, f. 685, op. 4, sp. 31, k. 306–307 (dalej: DACHmO).

56 DACHmO, f. 685, op. 4, sp. 31, k. 52v.

57 P. Gach, *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 1980, 28, z. 2, s. 197–189.

Machvic Mackiewicz Episcopi Camenecensis Podoliae ac Catholicorum in Bessarabia, Ordinis S[anct]ae Annae !mae Classis Equitis editum. Schematyzm, poprzedzony tytułem: *Elenchus Cleri Dioecesis Camenecensi Podoliae*, składa się z 30 nienumerowanych stron. Nie podano daty powstania tekstu lub druku. Konfrontacja danych zawartych w schematyzmie z protokołami potwierdza, że podaje on dane po letnich translokacjach duchowieństwa. Przykładowo: w protokole wizytacji przeprowadzonej 23 kwietnia 1830 r. rządcą parafii w Kraśnem był jeszcze Symeon Jazowski, natomiast według schematyzmu plenaniem tam był ks. Józef Krzczkowski, uprzednio wikariusz w Strzyżawce⁵⁵. W elenchusie podano, że wikariuszem w Żwańcu był Józef Jan Romanowski, w poprzednim roku wikariusz w Czarnokozińcach. Potwierdza to opis parafii po wizytacji przeprowadzonej 25 września 1830 r.⁵⁶

Zawartość elenchusa na 1831 r. w pełni odpowiada schematowi przyjętemu w diecezji kamienieckiej i wcześniej opisanemu, w którym położono akcent na obsadę urzędów i stanowisk duszpasterskich przeznaczonych dla duchowieństwa diecezjalnego. Przygotowany przez urzędników konsystorskich schematyzm utrwalił stan diecezji kamienieckiej pod koniec 1830 r., a więc przed represjami carskimi, które zmieniły powstałe w czasach przedrozbiorowych zasady funkcjonowania duszpasterstwa oraz finansowania parafii, duchowieństwa i instytucji kościelnych. Zmiany przyspieszyła kasata klasztorów, przy których skupiało się życie wielu parafii. Spis kościołów parafialnych podany w katalogu pozwala poznać strukturę administracyjną diecezji kamienieckiej przed wydaniem 19 lipca 1832 r. ukazu carskiego „o zniesieniu niektórych klasztorów rzymskokatolickich”⁵⁷, a więc podział dekanalny, liczbę parafii i ich przyporządkowanie do dekanatów, a także określić, które zakony miały na Podolu domy i kościoły, oraz ile z nich było siedzibami parafii. Brakuje natomiast spisu wszystkich świątyń pomocniczych. Odnotowano w nim

dwa istniejące wówczas kościoły filialne w Hrymiacze i Mińkowcach, a nie podano wszystkich nazw miejscowości, w których były kaplice. Schematyzm potwierdza funkcjonowanie kaplic w Koźuchowie, Kruteńkich, Wołkowińcach i Żeniszkowcach, zaznaczając, że miały charakter kaplic publicznych. Jeżeli redaktorzy schematyzmów trzymali się zasady, że do katalogu trafiły nazwy miejscowości, gdzie kaplice i kościoły miały status świątyni filialnej bądź kaplicy publicznej, to pozostałe 70 kaplic funkcjonujących wówczas w diecezji, mających nawet indulty uprawniające do sprawowania eucharystii, miało charakter świątyni prywatnych⁵⁸.

Do kasaty klasztorów katolicy mieszkający w parafiach prowadzonych przez zakonników mieli do dyspozycji wielu księży i braci. Po likwidacji konwentów duszpasterstwo przejmował jeden duchowny i nie zawsze był to zakonnik. W wielu przypadkach biskup musiał mianować duszpasterzem w parafiach pozakonnych duchownego diecezjalnego, co przy niedostatecznej liczbie księży nie było zadaniem łatwym. W wyniku kasat zmniejszyła się dostępność wiernych do posługi duszpasterskiej. Na podstawie edytowanego schematyzmu można poznać liczbę księży, których miał do dyspozycji ordynariusz. Nie można jednak określić, ilu zakonników opuściło diecezję kamieniecką, uszczuplając liczbę duchownych przebywających w guberni podolskiej, ponieważ w schematyzmie z zasady nie publikowano imion i nazwisk zakonników, nawet pełniących funkcje plebanów, administratorów i komendarzy. W schematyzmie odnotowano personalia czterech misjonarzy (trzech zatrudnionych w seminarium duchownym w charakterze wychowawców i wykładowców) oraz kapelana klasztoru i szpitala w Tepliku, a także trynitarza – plebana kaplicy parafialnej w Bielcach, w Besarabii.

Przygotowując się do edycji schematyzmów diecezji leżących na Ziemiach Zabrzanych oraz w Rosji, pokazujących stan Kościoła katolickiego przed wybuchem powstania listopadowego, postanowiliśmy zastosować

58 J. Szczepaniak, *Diecezja kamieniecka ok. 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „*Analecta Cracoviensia*” 2015, 47, s. 162–163.

zasady edycji źródła wypracowane przez znanego badacza Kościoła na Kresach p. Marię Dębowską, łącznie z formą układu graficznego dla pracy: *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*. Za nią przyjmujemy następujące zasady edycji: 1) wierne odtworzenie treści katalogów, bez zachowania ich układu graficznego, tak by wszystkie schematyzmy (w oryginale zawierające zróżnicowane treści, wydawane według różnych zasad i w różnej formie graficznej) opublikowane były jednolicie; 2) wszystkie skróty będą rozwijane bez zaznaczania uzupełnień w nawiasach kwadratowych; 3) w nawiasach kwadratowych podaje się tylko informacje, których nie było w źródle; 4) uzupełnia się tylko takie dane, które są zgodne ze schematem zastosowanym przez redaktorów oryginału.

Z wyrażonych wyżej powodów w prezentowanej tutaj edycji schematyzmów diecezji kamienieckiej zrezygnowano z tabelarycznej formy układu oryginału. Do informacji o wieku duchownych, roku wstąpienia do seminarium duchownego, czasie uzyskania święceń oraz nominacji na urząd lub beneficjum dodano formułę, która jest odwzorowaniem nagłówka tabeli (np. JOANNES KOMARNICKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 47, vocationis – 24, sacerdotis – 23, officii – 15). Nie uzupełniono również nazw miejscowości, w których były kaplice prywatne i cmentarne, oraz nazwisk zakonników będących rządcami parafii, ponieważ redaktorzy schematyzmów w całości pominięli tego typu informacje. Zostaną one opublikowane w przygotowywanym do druku katalogu diecezji kamienieckiej odzwierciedlającym stan diecezji pod koniec 1830 r.

Do edycji schematyzmów dołączamy cztery dodatki, trzy zgodnie z pomysłem p. M. Dębowskiej: wykazy dekanatów i parafii oraz zakonów, a także katalog duchowieństwa. Czwarty dodatek to katalog kościołów i kaplic. Ze względu na objętość edycji schematyzmów oraz dodatków zdecydowaliśmy się na publikacje tak przygotowanej pracy w trzech artykułach.

W pierwszym znajdzie się edycja źródłowa schematyzmów, ze wstępem omawiającym stan zachowania i rozwój formy schematyzmów danej diecezji.

W drugim będą wykazy dekanatów i parafii oraz zakonów, a także katalog kościołów i kaplic. Wykaz dekanatów i parafii oraz zakonów to pełny opis podziału administracyjnego diecezji końca 1830 r. (w przypadku diecezji łuckiej i żytomierskiej – jesieni 1831 r.). W wykazie uporządkowanym zgodnie z podziałem dekanalnym (zachowano kolejność dekanatów oryginalnego schematyzmu) podano alfabetycznie nazwy parafii, oznaczając te zarządzane przez zakony, oraz tytuł istniejącego wówczas kościoła parafialnego. Wykaz zakonów uporządkowany został według popularnych nazw zakonów, najpierw męskich, później żeńskich. Nazwy miejscowości, w których były klasztory, w układzie alfabetycznym, zostały uzupełnione o nazwy dekanatu, w którym się znajdowały, oraz tytuł kościoła zakonnego nieparafialnego. Do wykazów dodano informacje o świątyniach znajdujących się w obu wykazach. Dzieje kościołów i kaplic doprowadzone są do czasu represji po upadku powstania listopadowego. Informacje o kościołach zostały pozyskane lub, jeśli były już publikowane w literaturze, zweryfikowane na podstawie źródeł, szczególnie protokołów wizytacyjnych. Punktem wyjściowym do sporządzenia notek o świątyniach były wiadomości umieszczone w schematyzmach z przełomu XIX i XX w. Następnie uzupełniono je o dane pochodzące z opracowań. Kwerendę w literaturze dla diecezji kamienieckiej prowadzono w następującym porządku: po pierwsze, sięgnięto do *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁵⁹ oraz do monumentalnej pracy Romana Aftanazego o rezydencjach magnackich i dworach szlacheckich na dawnych kresach Rzeczypospolitej⁶⁰, a następnie prac: Jana Marka Giżyckiego (Wołyniaka)⁶¹, Patryka Remigiusza Jankiewicza⁶², Jerzego Kowalczyka⁶³, Wawrzyńca Marczyńskiego⁶⁴, Józefa Apolinarego Rolle⁶⁵ i Ewfimija Siecinskiego⁶⁶.

59 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewskiego (red.), Warszawa 1880–1902.

60 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 9: *Województwo podolskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996; *idem*, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 10: *Województwo braclawskie*, Warszawa 1996.

61 Wołyniak [J.M. Giżycki], *Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu z 32 rycinami*, Stary-Konstantynów [Kraków] 1910; *idem*, *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, 1, s. 1–312; *idem*, *Wykaz klasztorów dominikańskich Prowincji Ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923; *idem*, *Z przeszłości Karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918; *idem*, *Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich*, Kraków 1912.

62 P.R. Jankiewicz, *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.

63 J. Kowalczyk, *Kościół późnobarokowe w diecezji kamienieckiej* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 2, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1996, s. 85–125; *idem*, *Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu braclawskiego* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 3, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1998, s. 16–68; *idem*, *Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory na Rusi Koronnej*, Warszawa 2006.

64 W. Marczyński, *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii*

podolskiej z rycinami i mappami, t. 1–3, Wilno 1820–1823.

65 Dr Antoni J. [J.A. Rolle], *Zameczki Podolskie na Kresach Multańskich*, t. 1–2: *Kamieniec nad Smotryczem*, t. 3: *Żwaniec, Paniowce, Czarnokozińce, Bar, Mohylów, Szarogród*, Warszawa–Kraków 1880.

66 Е. Същинский, *Городъ Каменецъ-Подольскій. Историческое описаніе*, Кіевъ 1895; *idem, Историческія свѣдѣнія о приходахъ и церквяхъ Подольской епархіи*, vol. 1: *Каменецкій уѣздъ*, Каменецъ-Подольскій 1895.

67 Kamieniec Podolski (ukr. *Кам'янець-Подільський*, ros. *Каменец-Подольский*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

W trzecim artykule zostaną udostępnione biogramy duchowieństwa wraz z ich omówieniem. Dane biograficzne duchowieństwa diecezji kamienieckiej dotąd nie były publikowane. Biogramy, szczególnie zakonników, dalekie są od doskonałości, ale ich kształt związany jest z dzisiejszą dostępnością źródeł, ich wielkością i rozproszeniem. W zapisie funkcji pełnionych przez duchownych zastosowano nawiasy kwadratowe i okrągłe. Pierwsze z nich oznaczają, że data pełnienia funkcji została potwierdzona źródłowo, ale nie wiemy, w którym roku nastąpiła nominacja lub kiedy zakończyła się praca na tym stanowisku. Nawias okrągły informuje, że następująca po nim data, rozpoczęcia lub zakończenia pełnienia posługi duszpasterskiej, nauczycielskiej lub urzędniczej, została potwierdzona źródłowo.

ELENCHUS CLERI DIOECESIS CAMENECENSIS⁶⁷, PODOLIAE [PRO ANNO DOMINI 1831]

CAPITULUM ECCLESIAE CATHEDRALIS

PRAELATI

decanus

vacat

praepositus

IGNATIUS KORWIN PAWŁOWSKI, episcopus Megarensis, coadiutor episcopi dioecesei, Spiritualis Romano-Catholici Collegii membrum, Sanctae Annae II-dae clasis eques; aetas: nativitatis – 57, vocationis – 32, sacerdotis – 31, in gremio – 27, officii – 4

archidiaconus

vacat

custos

HYACINTHUS JORDAN, sacrae theologiae jurisque canonici doctor; aetas: nativitatis – 68, vocationis – 47, sacerdotis – 42, in gremio – 8, officii – 3

68 Wilno (lit. *Vilnius*, ros. *Вильнюс*),
obecnie: Litwa, okr. Wilno, rej. Wilno.

scholasticus

JOANNES VISIGIN OSTAPOWICZ, sacrae theologiae doctor; aetas: nativitatis – 56, vocationis – 31, sacerdotis – 30, in gremio – 19, officii – 2

primicerius

ANTONIUS DĄBROWSKI, aetas: nativitatis – 73, vocationis – 55, sacerdotis – 50, in gremio – 30, officii – 2

cancellarius

NICOLAUS GÓRSKI, sacrae theologiae doctor, *Spiritalis Romano-Catholici Collegii* assessor; aetas: nativitatis – 48, vocationis – 22, sacerdotis – 21, in gremio – 3, officii – 2

CANONICI GREMIALES

ANTONIUS SOŁTANOWSKI, Sancti Vladimiri IV. classis eques; aetas: nativitatis – 76, vocationis – 56, sacerdotis – 53, in gremio – 26

JACOBUS DE BAROZI, sacrae theologiae doctor; aetas: nativitatis – 63, vocationis – 44, sacerdotis – 40, in gremio – 26

JOANNES WYBODOWSKI, aetas: nativitatis – 59, vocationis – 31, sacerdotis – 30, in gremio – 19

ANDREAS CZUWASZA, Sancti Vladimiri IV. classis eques; aetas: nativitatis – 59, vocationis – 31, sacerdotis – 11, in gremio – 16

JOANNES MARKIEWICZ, sacrae theologiae jurisque canonici doctor, regnes seminarii Capitalis penes Universitatem Vilnensem⁶⁸; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 18, sacerdotis – 30, in gremio – 8

VICTOR MARKIEWICZ, sacrae theologiae jurisque canonici doctor; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 15, sacerdotis – 9, in gremio – 2

LAURENTIS MARCZYŃSKI, sacrae theologiae Doctor; aetas: nativitatis – 48, vocationis, – 16, sacerdotis – 15, in gremio – 2

quatuor canonicatus gremiales

vacat

procurator Capituli

VICTOR MARKIEWICZ, vide ut supra; aetas officii – 4

secretarius capituli

vacat

CURIA EPISCOPALIS

secretarius

JOANNES CANTIUS SADOWSKI, magister sacrae theologiae; aetas: nativitatis – 32, vocationis – 12, sacerdotis – 5, officii – 2

secretarius extra statualis

DOMINICUS DUNIN KUNICKI, aetas: nativitatis – 24, officii – 2

capellanus

JOANNES ŁOZIŃSKI, aetas: nativitatis – 26, vocationis – 6, sacerdotis – 4, officii – 4

CONSISTORIUM GENERALE

officialis

HYACINTHUS JORDAN, vide ut supra; aetas officii – 4

viceofficialis

ANTONIUS SOŁTANOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 15

assesores

ANDREAS CZUWASZA, vide ut supra; aetas officii – 15

DEODATUS TOROSIEWICZ, canonicus honorarius cathedralis Camenecensis; aetas: nativitatis – 57, vocationis – 38, sacerdotis – 34, officii – 6

VICTOR MARKIEWICZ, vide ut supra; aetas officii – 6

CANCELLARIA CONSISTORIUM CAMENECENSIS

secretarius

BASILIVS MIEDZWIECKI, titulares consiliarius; aetas: nativitatis – 40, officii – 6

prothocolarius

BASILIVS CZYŻAKOWSKI, titulares consiliarius, honorali in signo pro 20. annorum servitii in constorio ornatus; aetas: nativitatis – 48, officii – 6

translatores

ALEXANDER ZIEMBORSKI, gubernialis secretarius; aetas: nativitatis – 32, officii – 6

registrator

JOANNES ŁUKASZEWSKI, gubernialis secretarius; aetas: nativitatis – 42, officii – 7

cancellistae

JOANNES SOKOŁOWSKI, aetas: nativitatis – 27, officii – 6

DOMINICUS KUNICKI, vide ut supra; aetas officii – 3

NICOLAUS MANASTERSKI, aetas officii – 1

PAULUS DOROHOSTAYSKI, aetas officii – 1

COLLEGIUM VICARIORUM CATHEDRALIUM

senior vicariorum

JOANNES SADOWSKI, vude ut supra; aetas officii – 4

vicecustos

THOMAS JAROSZEWICZ, aetas: nativitatis – 29, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 5

vicarii

MARTINUS LESZCZYŃSKI, aetas: nativitatis – 32, vocationis – 5, sacerdotis – 4, officii – 4

JOANNES RATUSZNIIEWICZ, aetas: nativitatis – 27, vocationis – 9, sacerdotis – 4, officii – 1

CONCIONATORES CATHEDRALES

FRANCISCUS ZAMBRZYCKI, Congregationis Sancti Vincenti a Paulo, vide in fra; aetas: nativitatis – 43, vocationis – 20, sacerdotis – 18, officii – 4

JOSEPHUS KUZMICKI, Congregationis Sancti Vincenti a Paulo, vide in fra; aetas: nativitatis – 38, vocationis – 19, sacerdotis – 15, officii – 4

ANTONIUS SZAWLEWICZ, Congregationis Sancti Vincenti a Paulo, vide in fra; aetas: nativitatis – 29, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 1

SEMINARIUM DIOECESANUM

regens

FRANCISCUS ZAMBRZYCKI, theologiae dogmaticae, rubri, caeremoniarum et linguae Latinae profesor, vide ut supra; aetas officii – 4

viceregens

JOSEPHUS KUŹMICKI, theologiae moralis, eloquentiae sacrae et cantus profesor, vide ut supra; aetas officii – 4

ANTONIUS SZAWLEWICZ, Sacrae Scripturae, juris canonici, historiae Ecclesiasticae et administrationis sacramentorum profesor, vide ut supra; aetas officii – 1

*ALUMNI IN SEMINARIO ACADEMICO, ROMAE*⁶⁹

STANISLAUS comes CHOŁONIEWSKI, aetas: vocationis – 6, sacerdotis – 1

ALUMNI IN SEMINARIO CAPITALI PENES UNIVERSITATEM VILNENSEM

LUDOVICUS PAWŁOWICZ, aetas officii – 4⁷⁰

ANTONIUS MIKULSKI, aetas officii – 5⁷¹

FRANCISCUS ZELICHOWSKI, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 22, vocationis – 5, officii – 2

LUDOVICUS STRUSZYŃSKI, quatuor minoris ordinis clericus; aetas officii – 1⁷²

JOANES HEYMAN, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 21, officii – 1

ALUMNI IN SEMINARIO DIOECESANO

JOANNES WNOROWSKI, diaconus; aetas: nativitatis – 23, vocationis – 4, officii – 1

THEODORUS MAKOWSKI, subdiaconus; aetas: nativitatis – 29, vocationis – 2, officii – 1

JOANNES KOTOWSKI, subdiaconus; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 2, officii – 1

JOSEPHUS PAWŁOSKI, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 20, vocationis – 3

VITALIS LEWICKI, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 22, vocationis – 3

JOANNES RADZIŃSKI, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 20, vocationis – 3

FRANCISCUS SZEMIOTT, quatuor minoris ordinis clericus; aetas: nativitatis – 24, vocationis – 2

69 Rzym (wł. *Roma*), obecnie: Włochy, reg. Lacjum, prow. Rzym.

70 Ludwik Pawłowicz, ur. w 1805, powołany w 1827, święcenia kapłańskie przyjął w 1831. *Directorium...* (1837); W. Worotyński, *Seminarium Główne w Wilnie, t. 2: Drugi okres dziejów i zniesienia (1816–1833)*, Kraków 1938, s. 280–281.

71 Antoni Mikulski, ur. w 1805, powołany w 1825, święcenia kapłańskie przyjął w 1836. *Directorium...* (1829–1837).

72 Ludwik Struszyński, ur. w 1805, powołany w 1825, święcenia kapłańskie przyjął w 1830. *Directorium...* (1830–1838); W. Worotyński, *op.cit.*, t. 2, s. 284–285

73 Szymon Zdzitowiecki, święcenia prezbiteratu w 1833. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 22, k. 395v; *Directorium...* (1839).

74 Adolf Czarnecki, święcenia kapłańskie przyjął w 1834. *Directorium...* (1834–1835).

75 Mikołajów (ukr. *Миколаїв*, ros. *Николаев*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Chmielnicki.

VENCESLAUS ZAWADZKI, aetas: nativitatis – 24, vocationis – 2

JOANNES GROCHOWSKI, aetas: nativitatis – 21, vocationis – 2

THOMAS ULICKI, aetas: nativitatis – 22, vocationis – 2

PAULINUS MROCZKOWSKI, aetas: nativitatis – 19, vocationis – 2

NICOLAUS RUDZIK, aetas: nativitatis – 20, vocationis – 1

SIMONUS ZDZITOWIECKI, aetas: nativitatis – 23, vocationis – 1⁷³

IVO ŻYGILEWICZ, aetas: nativitatis – 21, vocationis – 1

ADOLPHUS CZARNECKI, aetas: nativitatis – 19, vocationis – 1⁷⁴

VIOLACEI

ADAMUS ZIEMBORSKI, aetas: nativitatis – 15, officii – 4

PETRUS ŁOTOCKI, aetas: nativitatis – 18, officii – 4

HUGO ZIEMBORSKI, aetas: nativitatis – 9, officii – 2

DECANI FORANEI

Camenei in tra maenia civitatis

ANDREASC CZUWASZA, decani locum tenes, vide ut supra; aetas officii – 22

Zinkovecenis

GREGORIUS UŁANOWICZ, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 60, vocationis – 31, sacerdotis – 30, officii – 15

Płoskiroviensis

THOMAS RUCIŃSKI, curatus Mikołajoviensis⁷⁵; aetas: nativitatis – 34, vocationis – 14, sacerdotis – 11, officii – 4

Latyczoviensis

PETRUS ROKICKI, canonicus honorarius Camenecensis, sacrae theologiae magister; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 20, sacerdotis – 18, officii – 5

Litynensis

NICOLAUS ŻUKOWSKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 46, vocationis – 28, sacerdotis – 26, officii – 7

Vinnicensis

vacat

Braclaviensis

JOSEPHUS WITWICKI, curatus in Kopijówka⁷⁶; aetas: nativitatis – 60, vocationis – 17, sacerdotis – 14, officii – 8

Baltensis

GREGORIUS KOCIUBIŃSKI, curatus in Czczelnik⁷⁷; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 20, sacerdotis – 18, officii – 4

Jampoliensis

CAROLUS BUCEN, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 50, vocationis – 29, sacerdotis – 24, officii – 19

Uzycensis

VINCENTIUS GERMIŃSKI, praepositus in Tynna⁷⁸; aetas: nativitatis – 58, vocationis – 35, sacerdotis – 34, officii – 19

DEPUTATI JUDICIALES

Judiciorum Capitalium I Departmenti

ANTONIUS DĄBROWSKI, vide ut supra; aetas officii – 12

⁷⁶ Kopijówka (ukr. *Копіївка*, ros. *Копиевка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tulczyn.

⁷⁷ Czczelnik (ukr., ros. *Чечельник*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Czczelnik.

⁷⁸ Tynna (ukr. *Тинна*, ros. *Тынная*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

79 Kutkowiec (ukr. *Кутківці*, ros. *Кутковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Czemerowce.

80 Żwaniec (ukr., ros. *Жванець*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

81 Derażnia (ukr., ros. *Деражня*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Derażnia.

82 Latyczów (ukr. *Летичів*, ros. *Летичев*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Latyczów.

Judiciorum Capitalium II Departmenti

VICTOR MARKIEWICZ, vide ut supra; aetas officii – 4

Judiciorum Normalium Granici alilum

VICTOR MARKIEWICZ, vide ut supra; aetas officii – 4

Districtus Camenecensis

GREGORIUS UŁANOWICZ, vide ut supra

LUCAS PAWŁOWICZ, curatus in Kutkowiec⁷⁹; aetas: nativitatis – 42, vocationis – 22, sacerdotis – 18, officii – 11

ANTONIUS HILCHEN, curatus in Zwaniec⁸⁰, magister sacrae theologiae, aetas: nativitatis – 26, vocationis – 9, sacerdotis – 3, officii – 2

VICTOR CENTELEWICZ, praesidens conventi Camenecensi Ordinis Sanctissimi Trinitatis de Redemptione Captivorum; aetas officii – 2

Districtus Płoskiroviensis

JOANNES WYBODOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 20

STANISLAUS TOMASZEWSKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 66, vocationis – 31, sacerdotis – 30, officii – 20

ADALBERTUS TURKOWSKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 63, vocationis – 37, sacerdotis – 36, officii – 20

THOMAS RUCIŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 6

Districtus Latyczoviensis

PETRUS ROKICKI, vide ut supra; aetas officii – 5

JOANNES ROKOSZ, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 56, vocationis – 32, sacerdotis – 30, officii – 20

LUCAS KRAJEWSKI, curatus in Derażne⁸¹; aetas: nativitatis – 45, vocationis – 24, sacerdotis – 20, officii – 10

CAJETANUS NAWOROWSKI, prior conventi Latyczoviensi⁸² Ordinis Praedicatorum; aetas officii – 6

Districtus Litynensis

NICOLAUS ŻUKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 5

DEMETRIUS BEREZOWSKI, curatus in Lityn⁸³; aetas: nativitatis – 62, vocationis – 39, sacerdotis – 37, officii – 20

ADALBERTUS BORKOWSKI, curatus in Ułanów⁸⁴; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 10, sacerdotis – 8, officii – 6

MICHAEL NEHABIDOWICZ, curatus in Nowokostantynów⁸⁵; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 18, sacerdotis – 12, officii – 4

ALEXANDER BRZOZOWSKI, curatus in Stara Sieniawa⁸⁶; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 14, sacerdotis – 12, officii – 2

Districtus Vinnicensis

ALEXANDER BOCHEŃSKI, curatus in Woroszyłówka⁸⁷; aetas: nativitatis – 45, vocationis – 25, sacerdotis – 22, officii – 14

THOMAS KUJAWSKI, capellanus Gimnasii Podoliensis; aetas: nativitatis – 28, sacerdotis – 6, officii – 1

Districtus Braclaviensis

JOSEPHUS WITWICKI, vide ut supra; aetas officii – 10

STEPHANUS GIŻYCKI, curatus in Braclaw⁸⁸; aetas: nativitatis – 42, vocationis – 15, sacerdotis – 14, officii – 6

Districtus Haysynensis

MATHIAS BRUDZYŃSKI, administrator in Ładyżyn⁸⁹; aetas: nativitatis – 31, sacerdotis – 6, officii – 3

Discritus Baltensis

JOANNES KOMARNICKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 47, vocationis – 24, sacerdotis – 23, officii – 15

JOANNES SEFEROWICZ, canonicus armeni Mohylowiensi⁹⁰; aetas officii – 19

83 Lityń (ukr. *Литин*, ros. *Литин*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Lityń.

84 Ułanów (ukr. *Уланів*, ros. *Уланов*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Chmielnik.

85 Nowy Konstantynów (ukr. *Новокостянтинів*, ros. *Новоконстантинов*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Latyczów.

86 Stara Sieniawa (ukr. *Стара Синява*, ros. *Старая Синява*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Stara Sieniawa.

87 Woroszyłówka (ukr. *Ворошилівка*, ros. *Ворошиловка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tywrów.

88 Braclaw (ukr., ros. *Брацлав*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Niemirow.

89 Ładyżyn (ukr. *Ладжин*, ros. *Ладьжин*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Ładyżyn.

90 Mohylów (ukr. *Могилів*, ros. *Могилёв*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Mohylów.

91 Kruteńkie (ukr. *Крутеньке*, ros. *Крутенское*), obecnie: Ukraina, obw. Kirowohrad, rej. Hołowaniewskie.

92 Karol Budzyński, ur. w 1774, święcenia kapłańskie przyjął w 1811. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 2, k. 208v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 3, k. 191v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 4, k. 157v, 392v.

93 Dzygówka (ukr. *Дзигівка*, ros. *Дзыговка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Jampol.

94 Florian Fiałkowski, ur. w 1781, święcenia kapłańskie przyjął w 1807. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 2, k. 305v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 3, k. 228v; DACHmO f. 687, op. 2, sp. 4, k. 188v, 382v; DACHmO f. 685, op. 4, sp. 31, k. 329, 346.

95 Zwańczyk (ukr. *Жванчик*, ros. *Жванчик*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

96 Dunajowce (ukr. *Дунаївці*, ros. *Дунаевцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

FLORIANUS ŁUKASZEWICZ, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: vocationis – 34, sacerdotis – 27, officii – 7

STEPHANUS LASOCKI, commendarius in Krutenkie⁹¹; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 15, sacerdotis – 13, officii – 2

Dicrictus Olhopoliensis

GREGORIUS KOCIUBIŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 11

EUSTACHIUS PAPCZENKO, vide in fra

Districtus Jampoliensis

CAROLUS BUCEŃ, vide ut supra; aetas officii – 16⁹²

JOSEPHUS LEWICKI, curatus in Dzygówka⁹³; aetas: nativitatis – 34, vocationis – 14, sacerdotis – 11, officii – 9

JOSEPHUS DUBNIEWICZ, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 55, vocationis – 33, sacerdotis – 30, officii – 2

Districtus Mohyloviensis

FLORIANUS FIAŁKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 10⁹⁴

MICHAEL ŁOMNICKI, canonicus honorarius Camenecensis; aetas: nativitatis – 50, vocationis – 24, sacerdotis – 23, officii – 16

NICOLAUS MOSZORO, canonicus armeni Mohiloviensis, administrator Dioecesi Armeni; aetas officii – 15

Districtus Uszycensis

VINCENTIUS GERMIŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 15

BASILIUS BORZEWSKI, curatus in Zwańczyk⁹⁵; aetas: nativitatis – 61, vocationis – 41, sacerdotis – 31, officii – 20

IGNATIUS KRZECZKOWSKI, commendarius in Dunajowce⁹⁶; aetas: nativitatis – 33, vocationis – 10, sacerdotis – 6, officii – 2

DEPUTATI VACCINATIONIS

Districtus Camenecensis

HYACINTHUS JORDAN, vide ut supra; aetas officii – 5

Districtus Ploskiroviensis

ADALBERTUS TURKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 20

Districtus Latyczoviensis

JOANNES ROKOSZ, vide ut supra; aetas officii – 16

Districtus Litynensis

DEMETRIUS BEREZOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 20

Districtus Vinnicensis

THOMAS KUJAWSKI, vide ut supra; aetas officii – 6

Districtus Braclaviensis

STEPHANUS GRZYCKI, vide ut supra; aetas officii – 8

Districtus Haysynensis

MATHIAS BRUDZYŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 5

Discritus Baltensis

Districtus Olhopoliensis

GREGORIUS KOCIUBIŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 10

Districtus Jampoliensis

CAROLUS BUCEŃ, vide ut supra; aetas officii – 11

Districtus Mohyloviensis

FLORIANUS FIAŁKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 10

97 Józef Piątkowski, ur. w 1788, powołany w 1808, święcenia prezbyteratu w 1810.

Districtus Uszycensis

JOSEPHUS PIĄTKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 2⁹⁷

DEPUTATI AD CONFICIENDAM STATISTICAM IMPERII

Districtus Camenecensis

LAURENTINUS MARCZYŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 5

Districtus Ploskiroviensis

ADALBERTUS TURKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Latyczoviensis

PETRUS ROKICKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Litynensis.

DEMETRIUS BEREZOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Vinnicensis

PAULUS BUDZYŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Braclaviensis

STEPHANUS GIŻYCKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Haysynensis

MATIAS BRUDZYŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Discritus Baltensis

JOANNES SEFEROWICZ, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Olhopoliensis

GREGORIUS KOCIUBIŃSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Jampoliensis

JOSEPHUS DUBNIEWICZ, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Mohyloviensis

FLORIANUS FIAŁKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

Districtus Uszycensis

JOSEPHUS PIĄTKOWSKI, vide ut supra; aetas officii – 2

ECCLESIAE IN DIAECESI CAMENECENSIS PODOLIAE Intra maenia Civitatis Gubernialis Camenecensis, Podoliae

Ecclesiae

1. Cathedralis
2. Patrum Praedicatorum
3. Carmelitarum Discalceatorum
4. Patrum Ordinis Sanctissimae Trinitatis de Redemptionis Captivorum
5. Monialium Sancti Dominici

*Decanatus Zińkovecensis*⁹⁸

Ecclesiae

1. in Czarnokozińce⁹⁹, [saecularis]
2. in Czercze¹⁰⁰, saecularis
3. in Gródek¹⁰¹, saecularis
4. Ibidem, Ordinis Minorum Sancti Francisci Conventualium
5. Ibidem, Domus Sororum Regulae Sancti Vincentii a Paulo
6. in Kupin¹⁰², Patrum Carmelitarum Discalceatorum
7. in Kutkowce, saecularis
8. in Orynin¹⁰³, saecularis

98 Zińkowce (Zieńkowce) (ukr. *Зіньківці*, ros. *Зи́ньковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 2, k. 343v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 3, k. 264.

99 Czarnokozińce (ukr. *Чорнокозинці*, ros. *Чернокозинцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

100 Czercze (ukr., ros. *Черче*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Czerniowce.

101 Gródek (ukr., ros. *Городок*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Gródek.

102 Kupin (ukr., ros. *Купин*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Gródek.

103 Orynin (ukr., ros. *Оринин*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

¹⁰⁴ Smotrycz (ukr., ros. *Смотрич*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

¹⁰⁵ Zalesce (Zaleźce) (ukr. *Залісці*, ros. *Залесцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

¹⁰⁶ Zbrzyż (ukr., ros. *Збриж*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Czemerowce.

¹⁰⁷ Chmielnicki (Płoskirów) (ukr., ros. *Хмельницький*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Chmielnicki.

¹⁰⁸ Czarny Ostrów (ukr. *Чорний Острів*, ros. *Чёрный Остров*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Chmielnicki.

¹⁰⁹ Gwardijsk (Felsztyn) (ukr. *Гвардійське*, ros. *Гвардейское*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Chmielnicki.

¹¹⁰ Jarmolińce (ukr. *Яролинці*, ros. *Ярмолинцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Jarmolińce.

¹¹¹ Kumanów (ukr. *Куманів*, ros. *Куманов*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Gródek.

¹¹² Michałkowce (ukr. *Михалківці*, ros. *Михалковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Jarmolińce.

¹¹³ Satanów (ukr. *Сатанів*, ros. *Сатанов*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Gródek.

¹¹⁴ Skazińce (Skarzyńce) (ukr. *Скаргинці*, ros. *Скаргинцы*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Chmielnicki.

¹¹⁵ Zawaliyki (ukr. *Завалийки*, ros. *Завалийки*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wołoczyska.

¹¹⁶ Szarawka (ukr. *Шарівка*, ros. *Шаровка*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Jarmolińce.

¹¹⁷ Tarnoruda (ukr., ros. *Тарноруда*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wołoczyska.

9. in Smotrycz¹⁰⁴, Patrum Praedicatorum

10. in Zalesce¹⁰⁵, saecularis

11. in Zbrzyż¹⁰⁶, *Ordinis Sancti Francisci, Capuccinorum*

12. in Zińkowce, saecularis

13. in Żwaniec, saecularis

*Decanatus Płoskiroviensis*¹⁰⁷

Ecclesiae

1. in Czarno-Ostrow¹⁰⁸, saecularis

2. in Fulsztyn¹⁰⁹, saecularis

3. in Jarmolińce¹¹⁰, *Ordinis Minorum Sancti Francisci*

De Observantia

4. in Kumanow¹¹¹, saecularis

5. in Michałkowce¹¹², saecularis

6. in Mikołajow, saecularis

7. in Płoskirow, saecularis

8. in Satanow¹¹³, saecularis

9. in Skazińce¹¹⁴, saecularis

10. in Zawaliyki¹¹⁵, saecularis

11. in Szarawka¹¹⁶, Patrum Praedicatorum

12. in Tarnoruda¹¹⁷, saecularis

Decanatus Latyczoviensis

Ecclesiae

1. in Deraźnia, saecularis

2. in Latyczow, Patrum Praedicatorum

3. in Michałpol¹¹⁸, saecularis

4. in Międzyboż¹¹⁹, saecularis

5. in Nowosiałka¹²⁰, saecularis

6. in Zinkow¹²¹, saecularis

7. in Hrymiaczka¹²², filia Zinkow, saecularis

8. in Żeniszkowce¹²³, capella: publica

Decanatus Litynensis

Ecclesiae

1. in Chmielnik¹²⁴, saecularis
2. in Kumanowce¹²⁵, saecularis
3. in Lityn, saecularis
4. in Mańkowce¹²⁶, saecularis
5. in Możyrow¹²⁷, saecularis
6. in Nowy Konstantynow
7. in Stara Sieniawa, saecularis
8. in Ułanow, saecularis
9. in Kożuchow, capella publica

*Decanatus Winnicensis*¹²⁸

Ecclesiae

1. in Brańłow¹²⁹, Ordinis Sanctissimae Trinitatis de Redemptionis Captivorum
2. in Janow¹³⁰, Ordinis Minorum Sancti Francisci De Observantia
3. in Ostrózek¹³¹, saecularis
4. in Piłkow¹³², saecularis
5. in Tywrów¹³³, Patrum Praedicatorum
6. in Winnica, saecularis
7. Ibidem, Patrum Praedicatorum
8. Ibidem, Ordinis Sancti Francisci, Capuccinorum
9. in Woroszyłowka, saecularis
10. in Strzyżawka¹³⁴, saecularis

Decanatus Braclaviensis

Ecclesiae

1. in Braclaw, saecularis
2. in Granow¹³⁵, saecularis
3. in Kopyjowka, saecularis
4. in Kuna¹³⁶, Ordinis Sancti Francisci, Capuccinorum
5. in Ładyżyn, saecularis
6. in Niemirow¹³⁷, saecularis

118 Michałpol (ukr. Михайлівка, ros. Михайловка), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Jarmolińce.

119 Międzybóż (ukr. Меджибіж, ros. Меджибож), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Latyczów.

120 Nowosiółka (ukr. Новосілка, ros. Новосёлка), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Derażnia.

121 Zińków (Zieńków) (ukr. Зіньків, ros. Зиньков), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wińkowce.

122 Grymiaczka (ukr. Грим'ячка, ros. Гремячка), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wońkowce.

123 Żeniszkowce (ukr. Женишківці, ros. Женишковицы), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wońkowce.

124 Chmielnik (ukr. Хмельник, ros. Хмельник), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Chmielnik.

125 Kumanowce (ukr. Куманівці, ros. Кумановцы), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Chmielnik.

126 Mańkowce (Manikowce) (ukr. Манківці, ros. Маниковцы), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Derażnia.

127 Meżyrów (ukr. Межирів, ros. Межиров), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Żmerynka.

128 Winnica (ukr. Вінниця, ros. Винница), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Winnica.

129 Brańłow (ukr. Браїлів, ros. Браилов), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Żmerynka.

130 Janów (ukr. Іванів, ros. Иванов), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Kalinówka.

131 Ostrózek (Ostrózek Wielki) (ukr. Великий Острозок, ros. Великий Острожок), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Chmielnicki.

132 Pików (ukr. *Пиків*, ros. *Пиков*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Kalinówka.

133 Tywrów (ukr. *Тиврів*, ros. *Тыров*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tywrów.

134 Strzyżawka (ukr., ros. *Стрижавка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Winnica.

135 Granów (ukr. *Гранів*, ros. *Гранов*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Hajsyn.

136 Kuna (ukr., ros. *Куна*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Hasyń.

137 Niemirów (ukr. *Немирів*, ros. *Немиров*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Niemirów.

138 Tulczyn (ukr., ros. *Тулчин*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tulczyn.

139 Teplik (ukr., ros. *Теплик*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Teplik.

140 Woronowica (ukr., ros. *Воронoviца*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Winnica.

141 Bałta (ukr., ros. *Балта*), obecnie: Ukraina, obw. Odessa, rej. Bałata.

142 Hołowaniewskie (ukr. *Голованівськ*, ros. *Голованевск*), obecnie: Ukraina, obw. Kirowohrad, rej. Hołowaniewskie.

143 Kodyma (ukr. *Кодима*, ros. *Кодыма*), obecnie: Ukraina, obw. Odessa, rej. Kodyma.

144 Horodkiwka (Miastkówka) (ukr. *Городківка*, ros. *Городковка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Krzyżopol.

145 Obodówka (ukr. *Ободівка*, ros. *Ободовка*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Trościaniec.

146 Raszków (rum. *Raşcov*, ukr. *Рашиків*, ros. *Рашково*), obecnie: Mołdawia (Naddniestrze), rej. Camenca.

7. in Tulczyn¹³⁸, Patrum Praedicatorum

8. in Teplik¹³⁹, Domus Sororum Regulae Sancti Vincentii a Paulo

9. in Woronowica¹⁴⁰, saecularis

*Decanatus Baltensis*¹⁴¹

Ecclesiae

1. in Bałta, Armena, ibi et Latina

2. in Czczelnik, saecularis

3. in Hołowaniewskie¹⁴², saecularis

4. in Kodyma¹⁴³, saecularis

5. in Krzywe-Jezioro, saecularis

6. in Miastkówka¹⁴⁴, saecularis

7. in Obodówka¹⁴⁵, saecularis

8. in Raszków¹⁴⁶, Armena, ibi Latina

9. in Rybnica¹⁴⁷, saecularis

10. in Sawrań¹⁴⁸, saecularis

11. in Krutenkie, capella publica

12. in Berszada¹⁴⁹, capella publica

*Decanatus Jampoliensis*¹⁵⁰

Ecclesiae

1. in Czerniejowce, saecularis

2. in Dzygowka, saecularis

3. in Jampol, saecularis

4. in Kraśne¹⁵¹, saecularis

5. in Komargrod¹⁵², Ordinis Minorum Sancti Francisci Conventualium

6. in Mołczany¹⁵³, saecularis

7. in Tomaszpol¹⁵⁴, saecularis

8. in Murafa¹⁵⁵, Patrum Praedicatorum

Decanatus Mohylowiensis

Ecclesiae

1. Bar¹⁵⁶, saecularis

2. Ibidem, Patrum Praedicatorum
3. Ibidem, Ordinis Minorum Sancti Francisci Conventualium
4. in Jaryszow¹⁵⁷, saecularis
5. in Jołtuszkow¹⁵⁸, saecularis
6. in Kopaygrad¹⁵⁹, saecularis
7. in Łuczyniec¹⁶⁰, saecularis
8. in Mohylow, Cathedra Armena ibi et Latina
9. in Ozarzyńce¹⁶¹, saecularis
10. in Snitkow¹⁶², saecularis
11. in Szarogrod¹⁶³, saecularis
12. Wołkowińce, capella publica

*Decanatus Uszycensis*¹⁶⁴

Ecclesiae

1. in Dunajowce, saecularis
2. Ibidem, Ordinis Sancti Francisci, Capuccinorum
3. in Mińkowce¹⁶⁵, capella filialis
4. in Kitaygrad¹⁶⁶, saecularis
5. in Makarow¹⁶⁷, saecularis
6. in Sokulec¹⁶⁸, Patrum Praedicatorum
7. in Sołobkowce¹⁶⁹, saecularis
8. in Supruńkowce¹⁷⁰, saecularis
9. in Strugawielka¹⁷¹, saecularis
10. in Tynna, saecularis
11. in Uszyca, saecularis
12. in Wierzbowiec¹⁷², saecularis
13. in Wońkowce¹⁷³, Ordinis Minorum Sancti Francisci Conventualium
14. in Zamiechow¹⁷⁴, saecularis
15. in Zwańczyk, saecularis

Bessarabiensis Orbitae

Capellae ad in terim erigendarum ecclesiarum

1. in Belcy¹⁷⁵, saecularis
2. in Chocim¹⁷⁶, saecularis
3. in Kiszyniew¹⁷⁷, saecularis

147 Rybnica (rum. *Rîbnița*, ukr. *Рибниця*, ros. *Рыбница*), obecnie: Mołdawia (Naddniestrze), rej. Rybnica.

148 Sawrań (ukr., ros. *Саврань*), obecnie: Ukraina, obw. Odessa, rej. Sawrań.

149 Berszada (Berszad) (ukr., ros. *Бершадь*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Czeczelnik.

150 Jampol (ukr. *Ямпіль*, ros. *Ямполь*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Jampol, Janów.

151 Krasne (ukr. *Красне*, ros. *Красное*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tywrów.

152 Komargród (ukr., ros. *Комаргород*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tomaszpol.

153 Mołczany (ukr. *Мовчани*, ros. *Молчаны*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Żmerynka.

154 Tomaszpol (ukr. *Томашпіль*, ros. *Томашполь*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Tomaszpol.

155 Murafa (Morachwa) (ukr., ros. *Мурфа*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Szarogród.

156 Bar (ukr., ros. *Бар*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Bar.

157 Jaryszów (ukr. *Яришів*, ros. *Ярышев*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Mohylów Podolski.

158 Jołtuszków (ukr. *Ялтушків*, ros. *Ялтушков*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Bar, Jampol.

159 Kopajród (ukr., ros. *Копайгород*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Bar, Korijówka.

160 Łuczyniec (ukr. *Лучинець*, ros. *Лучинец*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Kuryłowce Murowane.

161 Ozarzyńce (ukr. *Озаринці*, ros. *Озаринцы*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Mohylów Podolski.

162 Śnitków (ukr. *Снітків*, ros. *Снитков*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Kuryłowce Murowane.

163 Szarogród (ukr., ros. *Шаргород*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Szarogród.

164 Stara Uszyca (ukr. *Стара Ушиця*, ros. *Старая Ушица*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

165 Mińkówce (ukr. *Миньківці*, ros. *Миньковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

166 Kitajgród (ukr., ros. *Китайгород*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

167 Makarów (Mukarów, Mukarów Polny) (ukr. *Пільний Мукарів*, ros. *Польный Мукаров*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

168 Sokulec (Sokolec) (ukr. *Сокілець*, ros. *Соколец*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Dunajowce.

169 Sołobkówce (ukr. *Солобківці*, ros. *Солобковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Jarmolińce.

170 Supruńkówce (ukr. *Супрунківці*, ros. *Супрунковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Kamieniec Podolski.

171 Struga Wielka (Struga) (ukr., ros. *Струга*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Nowa Uszyca.

172 Wierzbowiec (ukr. *Вербовець*, ros. *Вербовец*), obecnie: Ukraina, obw. Winnica, rej. Kuryłowce Murowane.

173 Wońkówce (ukr. *Віньківці*, ros. *Виньковцы*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Wońkówce.

174 Zamiechów (ukr. *Заміхів*, ros. *Замехов*), obecnie: Ukraina, obw. Chmielnicki, rej. Nowa Uszyca.

175 Bielce (rum. *Bălți*, ros. *Бельцы*), obecnie: Mołdawia, miasto wydzielone.

4. in Kraśne¹⁷⁸, saecularis

5. in Tuczów¹⁷⁹, saecularis

ELENCHUS CLERI

SAECULARIUS DIOECESIS COMENECENSIS, PODOLIAE SECUNDUM ALPHABETUM

A.

ADAMOWICZ FRANCISCUS, in monasterio Kunensis;
aetas: nativitatibus – 26, vocationis – 4, sacerdotis – 1,
officii – 1

B.

BAROZZI JACOBUS, vide ut supra

BEREZOWSKI DEMETRIUS, curatus in Lityn, vide ut
supra; aetas officii – 20

BIELECKI MARTINUS, administrator in Kumanowce;
aetas: nativitatibus – 52, vocationis – 12, sacerdotis – 9,
officii – 2

BIENIAS JOANNES, sequens in monasterio; aetas: nati-
vitatibus – 43, vocationis – 17, sacerdotis – 15, officii – 2

BOCHEŃSKI ALEXANDER, curatus in Woroszyłowka;
vide ut supra; aetas officii – 19

BORKOWSKI ADALBERTUS, curat in Ułanow; vide ut
supra; aetas officii – 6

BORKOWSKI GEORGIUS, vicarius in Czarnokozince;
aetas officii – 2¹⁸⁰

BORZEWSKI BASILIUS, curatus in Żwańczyk; vide ut
supra; aetas officii – 18

BRUDZYŃSKI MATHIAS, administrator in Ładyżyn;
vide ut supra; aetas officii – 4

BRZEŹNAIKIEWICZ JOANNES, canonicus honorarius
Comenecensis; curatus in Supruńków; aetas: nati-
vitatibus – 53, vocationis – 23, sacerdotis – 22, officii – 7

BRZOZOWSKI ALEXANDER, curatus in Stara-Sienia-
wa; vide ut supra; aetas officii – 2

BUCENŃ CAROLUS, curatus in Czerniejowce; vide ut
supra; aetas officii – 13

BUDZYŃSKI PAULUS, curatus in Strzyżawka; vide ut
supra; aetas officii – 5

C.

CELIŃSKI JOSEPHUS, vicarius in Orynin; aetas: nati-
vitatatis – 72, vocationis – 34, sacerdotis – 33, officii – 9

CHMIELOWSKI FELIX, vicarius in Miastkowska; aetas:
nativitatatis – 33, vocationis – 10, sacerdotis – 7, officii – 1

CHOŁONIEWSKI STANISLAUS, vide ut supra

CZARNIECKI ADLABERTNS, curatus in Ostrózek;
aetas: nativitatatis – 40, vocationis – 18, sacerdotis – 15,
officii – 8

CZARNIECKI ADOLPHUS, vide ut supra

CZAYKOWSKI LUDOVICUS, curatus in Sawrań; aetas:
nativitatatis – 28, vocationis – 6, sacerdotis – 4, officii – 1

CZERWIŃSKI PULUS, capellanus Domus Sororum
Sancti Vincentii a Paulo in Teplik; aetas: nativita-
tis – 54, vocationis – 16, sacerdotis – 14, officii – 2

CZUWASZA ANDREAS, curatus in Kitaygrod; vide ut
supra; aetas officii – 10

D.

DĄBKOWSKI CONSTANTINUS, Congregationis Sancti
Vincentii a Paulo; Domus Sororum Misericordiae in
Grodęk capellanus; aetas: nativitatatis – 74, vocatio-
nis – 54, sacerdotis – 48, officii – 19

DĄBROWSKI ANTONIUS, praepositus in Zinkow; vide
ut supra; aetas officii – 27

DĄBROWSKI THEODORUS, vicarius in Zinkow; aetas:
nativitatatis – 39, vocationis – 16, sacerdotis – 14, officii – 13

DOMANIEWSKI DIONISIUS, Scholarum Piarum, ha-
bitat in tra parochiam Kraśne; aetas: nativitatatis – 51,
vocationis – 34, sacerdotis – 29

176 Chocim (ukr., ros. Хотин, rum. Hotin), obecnie: Ukraina, obw. Czerniowce, rej. Chocim.

177 Kiszyniów (rum. Chişinău, ros. Кишинёв), obecnie: Mołdawia, miasto wydzielone.

178 Krasne (rum. Crasnoe, ros. Красное), obecnie: Mołdawia (Naddniestrze), rej. Słobozia.

179 Izmail (ukr. Ізмаїл, ros. Измаил), obecnie: Ukraina, obw. Odessa, rej. Izmail.

180 Jerzy Borkowski, ur. w 1804, powołany w 1827, święcenia kapłańskie przyjął w 1829. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 4, k. 209v; DACHmO, f. 685, op. 4, sp. 31, k. 5v.

181 Stefan Giżycki, ur. w 1788, powołany w 1815, święcenia kapłańskie przyjął w 1818. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 2, k. 3, 235v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 3, k. 7v; DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 4, k. 136v, 317v.

DUBNIEWICZ JOSEPHUS, administrator in Jampol; vide ut supra; aetas: nativitatis – 53, vocationis – 33, sacerdotis – 30, officii – 4

DUBRAWSKI ADALBERTUS, curatus in Orynin; aetas: nativitatis – 31, vocationis – 29, sacerdotis – 27, officii – 18

DURZYCKI STANISLAUS, sacrae theologiae candidatus, curatus in Kodyma; aetas: nativitatis – 44, vocationis – 12, sacerdotis – 8, officii – 4

F.

FALBORG EDVARD, curatus in Wierzbowiec; aetas: nativitatis – 32, vocationis – 10, sacerdotis – 8, officii – 4

FIĄLKOWSKI FLORIANUS, curatus in Jaryszow; vide ut supra; aetas officii – 13

G.

GALLI ANTONIUS, vicarius in Tynna; aetas: nativitatis – 25, vocationis – 5, sacerdotis – 2, officii – 2

GERMIŃSKI VINCENTIUS, praepositus in Tynna; vide ut supra; aetas officii – 19

GIŻYCKI STEPHANUS, curatus in Brasław; vide ut supra; aetas officii – 6¹⁸¹

GODLEWSKI NICOLAUS, canonicus collegiatae Olycensis, curatus in Kopaygrod; aetas: nativitatis – 65, vocationis – 38, sacerdotis – 36, officii – 4

GÓRSKI NICOLAUS, curatus in Czercze

GUSSIK JOANNES, vicarius in Szarogrod

GOTZMAN MICHAEL, vicarius in Kitaygrod; aetas: nativitatis – 32, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 6

GROCHOWSKI JOANNES, vide ut supra

H.

HAMER JOANNES, rector parochiae in Chocim, Bessabiensis Orbitae; aetas: nativitatis – 57, vocationis – 12, sacerdotis – 10

HADZIEWICZ FLORENTINUS, vicarius in Zinkow; aetas: nativitatis – 25, vocationis – 6, sacerdotis – 2, officii – 2

HEYMAN JOANNES, vide ut supra

HILCHEN ANTONIUS, sacrae theologiae magister; curatus in Żwaniec; aetas: nativitatis – 26, vocationis – 9, sacerdotis – 2, officii – 2

HOLECKI ALEXIUS, administrator in Obodow; aetas: nativitatis – 25, vocationis – 8, sacerdotis – 1, officii – 1

HULANICKI CASIMIRUS, vicarius in Gródek; aetas: nativitatis – 25, vocationis – 5, sacerdotis – 1, officii – 1

J.

JACZYŃSKI CAROLUS, capellanus scholae Międzybożensis¹⁸²

JAROSZEWICZ THOMAS, vide ut supra

JASTRZĘBSKI THOMAS, seqens in monasterio; aetas: nativitatis – 47, vocationis – 21, sacerdotis – 19

JEDLIŃSKI MATHIAS, vicarius in Dunajowce ad capellam in Mińkowce; aetas: nativitatis – 70, vocationis – 12, sacerdotis – 11, officii – 6

JORDAN HYACINTHUS, curatus in Winnica; vide ut supra; aetas officii – 4

K.

KALITOWICZ JOSEPHUS, administrator in Rybnica; aetas: nativitatis – 30, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 4

KALIŃSKI JACOBUS, vicarius in Satanow; aetas: nativitatis – 76, vocationis – 49, sacerdotis – 46, officii – 31

KALIŃSKI JACOBUS, vicariu ibidem; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 20, sacerdotis – 18, officii – 13

KOBUSZEWSKI STANISLAUS, commendarius in Zalesce; aetas: nativitatis – 66, vocationis – 41, sacerdotis – 39, officii – 25

KOCIUBIŃSKI GREGORIUS, curatus in Czczelnik; vide ut supra; aetas officii – 11

KOMARNICKI JOANNES, administrator in Miastkowska; vide ut supra; aetas officii – 1

KOPROWSKI JACOBUS, vicarius in Tarnoruda; aetas: nativitatis – 70, vocationis – 40, sacerdotis – 39, officii – 11

¹⁸² Karol Jaczyński, ur. w 1783, powołany w 1801, święcenia prezbiteratu w 1804. *Directorium...* (1837).

- KOPROWSKI ALEXANDER, capellanus scholae in Niemirow; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 12, sacerdotis – 11, officii – 10
- KORZENIOWSKI MATHIAS, capellanus in Barek; aetas: nativitatis – 62, vocationis – 32, sacerdotis – 30, officii – 20
- KOTELSKI THEODORUS, curatus in Czarno-Ostrow; aetas: nativitatis – 54, vocationis – 32, sacerdotis – 30, officii – 24
- KOTKOWSKI FRANCISCUS, curatus in Jołtuszkow; aetas: nativitatis – 56, vocationis – 21, sacerdotis – 20, officii – 4
- KOTOWSKI JOANNES, vide ut supra
- KOZIELSKI DOMINICUS, rector parochiae in Kraśne, Bessarabiensis Orbitae; aetas: nativitatis – 36, vocationis – 10, sacerdotis – 8, officii – 8
- KRAJEWSKI LUCAS, curatus in Derżnia; vide ut supra; aetas officii – 12
- KRZECZKOWSKI IGNATIUS, commendarius in Dunaiowce, vide ut supra; aetas officii – 6
- KRZECZKOWSKI JOSEPHUS, curatus in Kraśne; aetas: nativitatis – 27, vocationis – 6, sacerdotis – 4, officii – 1
- KUCHARSKI ADALBERTUS, vicarius in Szarogrod; aetas: nativitatis – 41, vocationis – 15, sacerdotis – 1, officii – 4
- KUJAWSKI THOMAS, vide ut supra; aetas officii – 4
- KULCZYCKI IGNATIUS, vicarius in Bałta; aetas: nativitatis – 28, vocationis – 6, sacerdotis – 4, officii – 1
- KULESZA ANTONIUS, vicarius in Dunajowce; aetas: nativitatis – 26, vocationis – 4, sacerdotis – 1, officii – 1
- KURYAŃSKI MARTINUS, administrator in Niemirow; aetas: nativitatis – 31, vocationis – 11, sacerdotis – 8, officii – 3
- KUŻMICKI JOSEPHUS, vide ut supra
- L.
- LASKOWKI MICHAEL, deterior in monasterio; nativitatis – 40, vocationis – 16, sacerdotis – 15

LASOCKI STEPHANUS, commendarius in Krutenkie;
vide ut supra; aetas officii – 6

LEONTOWICZ JOANNES, curat in Meżyrow; aetas: nativitatis – 73, vocationis – 45, sacerdotis – 41, officii – 17

LESZCZYŃSKI MARTINUS, vide ut supra

LEWICKI JOANNES, coadiutor curati in Płoskirow;
aetas: nativitatis – 36, vocationis – 2, sacerdotis – 6,
officii – 4

LEWICKI JOSEPHUS, curatus in Dzygow; vide ut supra;
aetas officii – 2

LEWICKI VITALIS, vide ut supra

Ł.

ŁOMNICKI MICHAEL, curatus in Bar; vide ut supra;
aetas officii – 19

ŁOZIŃSKI JOANNES, vide ut supra; aetas: nativitatis – 27, vocationis – 6, sacerdotis – 4, officii – 4

ŁUKASZEWICZ FLORIANUS, curatus in Krzywe Jezioro; vide ut supra; aetas officii – 8

M.

MAKOWSKI THEODORUS, vide ut supra

MANACZYŃSKI ANTONIUS, curatus in Michałkowce;
aetas: nativitatis – 37, vocationis – 12, sacerdotis – 11,
officii – 9

MAŃKOWSKI ANTONIUS, aetas: nativitatis – 41, vocationis – 17, sacerdotis – 13

MARCINKIEWICZ BENEDICTUS, vicarius in Rasz-
kow; aetas: nativitatis – 46, vocationis – 14, sacerdotis – 14

MARCZYŃSKI LAURENTIUS, curatus in Czarnokozince; capellanus scholae Camenenensis; vide ut supra;
aetas officii – 10

MARKIEWICZ JOANNES, curatus in Granow; vide ut
supra; aetas officii – 7

MARKIEWICZ VICTOR, curatus in Zinkow; vide ut
supra; aetas officii – 1

MELIKOWICZ IGNATIUS, canonicus honorarius Camenecensis; curatus in Miastkowska; aetas: nativitas – 42, vocationis – 24, sacerdotis – 19, officii – 13

MIKULSKI ANTONIUS, vide ut supra

MISIEWICZ MARTINUS, vicarius in Hrymiaczka; aetas: nativitas – 37, vocationis – 15, sacerdotis – 13, officii – 12

MOSZCZEŃSKI ANTONIUS, canonicus honorarius Camenecensis; curatus in Hołowaniewskie; aetas: nativitas – 64, vocationis – 26, sacerdotis – 24, officii – 23

MROCZKOWSKI PAULINIUS, vide ut supra

N.

NEHABIDOWICZ MICHAEL, curatus in Nowy-Konstantynow; vide ut supra; aetas: nativitas – 35, vocationis – 18, sacerdotis – 12, officii – 4

NOWICKI JOSEPHUS, administrator in Snitkow; aetas: nativitas – 31, vocationis – 11, sacerdotis – 7, officii – 1

O.

ODOLSKI ANTONIUS, curatus in Skazińce; aetas: nativitas – 41, vocationis – 20, sacerdotis – 15, officii – 12

ORAŃSKI JOSEPHUS, vicarius in Międzyboż; sacrae theologiae magister; aetas: nativitas – 31, vocationis – 10, sacerdotis – 5, officii – 4

OSTAPOWICZ JOANNES, curatus in Fulsztyn; aetas officii – 11

P.

PAŁUSKI LEO, vicarius in Ładyżyn; aetas: nativitas – 26, vocationis – 4, sacerdotis – 2, officii – 2

PAŃKOWSKI ALOYSIUS, vicarius in Granow; aetas: nativitas – 49, vocationis – 19, sacerdotis – 16, officii – 6

PAPCZENKO EUSTACHIUS, emeritus sine officio; aetas: nativitas – 75, vocationis – 46, sacerdotis – 42

PAWŁOWICZ LUDOVICUS, vide ut supra

PAWŁOWSKI IGNATIUS, praepositus in Dunajowce; vide ut supra; aetas officii – 22

PAWŁOWSKI LUCAS, curatus in Kutkówce; vide ut supra; aetas officii – 12

PAWŁOWSKI JOSEPHUS, vide ut supra¹⁸³

PIĄTKOWSKI JOSEPHUS, curatus in Zmiechow; aetas officii – 20

PIĄTKOWSKI ADOLPHUS, vicarius in Satanow; aetas: nativitatis – 34, vocationis – 13, sacerdotis – 11, officii – 11

PRZEMIĘCKI JASON, vicarius in Czarno-Ostow; aetas: nativitatis – 30, vocationis – 6, sacerdotis – 3, officii – 3

R.

RADZIŃSKI JOANNES, vide ut supra

RATUSNIEWICZ JOANNES, vide ut supra; aetas: nativitatis – 27, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 1

RATUSZNIEWICZ LAURENTIUS, curatus in Mukarow; aetas: nativitatis – 34, vocationis – 15, sacerdotis – 11, officii – 6

REGULSKI JOANNES, vicarius in Szarogrod; aetas: nativitatis – 56, vocationis – 29, sacerdotis – 28, officii – 24

ROGOZIŃSKI ANDREAS, vicarius in Mukarow; aetas: nativitatis – 35, vocationis – 13, sacerdotis – 12, officii – 1

ROKICKI PETRUS, praepositus in Międzyboż; vide ut supra

ROKOSZ JOANNES, curatus in Michałpol; vide ut supra; aetas officii – 13

ROMANOWSKI JOSEPHUS, vicarius in Zwaniec; aetas: nativitatis – 26, vocationis – 5, sacerdotis – 2, officii – 2

RUCIŃSKI THOMAS, curatus in Mikołajow; vide ut supra; aetas officii – 4

S.

SADOWSKI JOANNES, vide ut supra

SAWICKI THOMAS, curatus in Mołczany; aetas: nativitatis – 32, vocationis – 10, sacerdotis – 7, officii – 1

SIKORSKI JOSEPHUS, vicarius in Czerniejowice; aetas: nativitatis – 29, vocationis – 4, sacerdotis – 2, officii – 1

¹⁸³ Józef Pawłowski, ur. w 1811, powołany w 1827, święcenia prezbiteratu w 1831. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 22, k. 228v; *Directorium...* (1837).

SOKOŁOWSKI NICOLAUS, curatus Mańkowce; aetas:
nativitatis – 39, vocationis – 15, sacerdotis – 14, officii – 6
SOŁTANOWSKI ANTONIUS, vide ut supra
STARUSZKIEWICZ MARCELUS, [capellanus] in Piet-
niczany; aetas: nativitatis – 72, vocationis – 47, sacer-
dotis – 45, officii – 17
STARZYŃSKI STANISLAUS, curatus in Kumanow;
aetas: nativitatis – 60, vocationis – 16, sacerdotis – 14,
officii – 4
SELWESTROWICZ IGNATIUS, vicarius in Granow;
aetas: nativitatis – 30, vocationis – 6, sacerdotis – 5,
officii – 5
STEBELSKI JOANNES, vicarius in Deraznia; aetas: na-
tivitatis – 41, vocationis – 18, sacerdotis – 17, officii – 2
SWIDOWICZ CAROLUS, vicarius in Mohylow; aetas:
nativitatis – 27, vocationis – 6, sacerdotis – 1, officii – 1
SZCZESNIACKI JOANNES, vicarius in Tarnoruda;
aetas: nativitatis – 46, vocationis – 16, sacerdotis – 14,
officii – 14
SZEMIOTT FRANCISCUS, vide ut supra

T.

TARNOPOLSKI MATHIAS, rector parochiae in Kiszy-
niew, Bessarabiensis Orbitae; aetas: nativitatis – 34,
vocationis – 8, sacerdotis – 6, officii – 5
TARSA JOSEPHUS, vicarius in Zwańczyk; aetas: nati-
vitatis – 58, vocationis – 15, sacerdotis – 13, officii – 7
TOMASZEWSKI STANISLAUS, curator in Tarnoruda;
vide ut supra; aetas officii – 22
TOMASZEWSKI JACOBUS, vicarius in Mikołajow; aetas:
nativitatis – 71, vocationis – 12, sacerdotis – 12, officii – 6
TOROSIEWICZ DEODATUS, praepositus in Szarogród;
vide ut supra; aetas officii – 22
TUREWICZ JOANNES, vicarius in Pikow; aetas: nativi-
tatis – 69, vocationis – 45, sacerdotis – 44, officii – 34
TUREWICZ JOSEPHUS, vicarius in Chmielnik; aetas:
nativitatis – 41, vocationis – 17, sacerdotis – 15, offi-
cii – 13

TURKOWSKI ADALBERTUS, curatus in Płoskirow;
vide ut supra; aetas officii – 24

TYCZYŃSKI JOSEPHUS, curatus in Struga; aetas: nati-
vitatatis – 42, vocationis – 17, sacerdotis – 13, officii – 13

U.

ULICKI THOMAS, vide ut supra

ULICKI LUCAS, capellanus in Berszada; aetas: nati-
vitatatis – 71, vocationis – 47, sacerdotis – 46, officii – 3

ULICKI JOSEPHUS, vicarius in Krzywe Jezioro; aetas:
nativitatatis – 36, vocationis – 10, sacerdotis – 9, offi-
cii – 4

UŁANOWICZ GREGORIIUS, praepositus in Gródek;
vide ut supra; aetas officii – 19

W.

WĘCKIEWICZ CLEMENS, vicarius in Kumanow; aetas:
nativitatatis – 30, vocationis – 4, sacerdotis – 2, officii – 2

WIGURA JOANNES, curatus in Snitkow; aetas: nati-
vitatatis – 37, vocationis – 18, sacerdotis – 14, officii – 8

WINNICKI STANISLAUS, de Ordinis Sanctissimi Trini-
tatis, rector parochiae capellae in Belcy, Bessarabiensis
Orbitae; aetas officii – 3¹⁸⁴

WITWICKI JOSEPHUS, curatus in Kopijowka, vide ut
supra; aetas officii – 11

WNOROWSKI JOANNES, vide ut supra

WOLSKI MICHAEL, rector parochiae in Tuczkw, Bes-
sarabiensis Orbitae; aetas: nativitatatis – 26, vocatio-
nis – 6, sacerdotis – 2, officii – 2

WOŁCZACKI FRANCISCUS, commendarius in Czer-
cze; aetas: nativitatatis – 26, vocationis – 6, sacerdotis – 2,
officii – 2

WOYTKIEWICZ VENCESLAUS, altaris in Fulsztyn;
aetas: nativitatatis – 57, vocationis – 10, sacerdotis – 9,
officii – 9

WYBODOWSKI JOANNES, praepositus in Satanow;
vide ut supra; aetas officii – 25

¹⁸⁴ Stanisław Winnicki OSsT, ur. w 1779,
święcenia prezbiteratu w 1804. DACHmO,
f. 685, op. 2, sp. 2, k. 357v.

185 Franciszek Żelichowski, święcenia prezbiteratu w 1832. DACHmO, f. 685, op. 2, sp. 4, k. 209v; W. Worotyński, *op.cit.*, t. 2, s. 292–293.

Z.

ZACHARZEWSKI ANTONIUS, vicarius in Gródek; aetas: nativitatis – 29, vocationis – 9, sacerdotis – 6, officii – 6

ZAKASZEWSKI STEPHANUS, capellanus in Chudaki; aetas: nativitatis – 38, vocationis – 14, sacerdotis – 12, officii – 4

ZALEWSKI ANTONIUS, coadiutor curati in Hołaniewskie; aetas: nativitatis – 36, vocationis – 11, sacerdotis – 8, officii – 4

ZAMBRZYCKI FRANCISCUS, vide ut supra

ZBOROWSKI CONSTINUS, vicarius in Obodowka; aetas: nativitatis – 24, vocationis – 3, sacerdotis – 1, officii – 1

ZDZITOWIECKI FELICIANUS, curatus in Woronowica; aetas: nativitatis – 38, vocationis – 4, sacerdotis – 4, officii – 1

ZDZITOWIECKI SIMONUS, vide ut supra

ZGIERSKI FRANCISCUS, vicarius in Fulsztyn; aetas: nativitatis – 24, vocationis – 3, sacerdotis – 1, officii – 1

ZIELEZNICKI JOANNES, canonicus honorarius Camenecensis; curatus in Nowosiółka; aetas: nativitatis – 55, vocationis – 37, sacerdotis – 31, officii – 22

ZIELIŃSKI VALENINUS, curatus in Tomaszpol; aetas: nativitatis – 45, vocationis – 19, sacerdotis – 17, officii – 12

ZELECHOWSKI FRANCISCUS, vide ut supra¹⁸⁵

ŻEBROWSKI JOSEPHUS, curatus in Ożarzyńce; aetas: nativitatis – 28, vocationis – 8, sacerdotis – 6, officii – 6

ŻUKOWSKI NICOLAUS, curatus in Chmielnik; vide ut supra; aetas officii – 6

ŻYGILIŃSKI IVO, vide ut supra

ŻYRA BONIFACIUS, habitat intra Parochochiam Dunajowiensis, in patrimonio suo; aetas: nativitatis – 52, vocationis – 24, sacerdotis – 23

DEFUNCTI E CLERO DIOESCANO
ELAPSO 1830. ANNO

DAWIDOWSKI IGNATIUS, canonicus honorarius Camenecensis, curatus in Pikow

D'HERWIE AUBERTUS, canonicus honorarius Camenecensis, curatus in Woronowica

JANUSZEWSKI JOANNES, vicarius in Worowica

JAZDOWSKI SIMEON, curatus in Kraśne

NIWIŃSKI FRANCISCUS, canonicus honorarius Camenecensis, curatus in Stara-Sieniawa

RUCIŃSKI MICHAEL, canonicus honorarius Camenecensis, in Fulsztyn

RUDNICKI MICHAEL, vicarius in Mohylow

SZAYDEWICZ JOANNES, curatus in Molczany

Ad maiorem Dei gloriam, Beatae Virginis Mariae et Sanctorum Omnium [honorem].

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

A. ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim
(DACHmO)

sygn. 685, op. 2, sp. 22, Wizytacja kościołów z 1844 r.

sygn. f. 685, op. 2, sp. 2, Wizytacje parafii i klasztorów z 1825 r.

sygn. f. 685, op. 2, sp. 3, Wizytacje parafii i klasztorów z 1826 r.

sygn. f. 685, op. 2, sp. 4, Wizytacje parafii z 1827 r.

sygn. f. 685, op. 4, sp. 31, Wizytacje parafii z lat 1829–1830.

B. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Catalogus Almae Dioecesis Silesiae complectens Ordine alphabetico Nomina, Cognomina, Personatus, Officia, et Beneficia Ecclesiastica eorum..., Wratisl[aviae] 1748.

Catalogus alphabeticus Personarum et Locorum in Dioecesi Episcopali Reginae-Hradecensi, continens Clerum in Cura Animarum expositum Anno 1751, Reginae-Hradecii 1751.

Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro Anno MDCCXV, [Viennae 1714].

Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Bohemiae Societatis Jesu pro Anno 1710, [Pragae 1709].

Catalogus Universi Cleri Archi-dioecisani Forensis, seu extra Pragam habitantis, Pragae 1742.

Catalogus Universi Cleri in Dioecesi Episcopali Litomericensi existentis Anno 1749, Pragae 1749.

Catalogus Venerabilis Cleri Archidioecesis Olomucensis pro Anno 1785, Olomucii 1785.

Directorium ad Recitandas Horas Canonicas pro Sacerdotibus in Gubernio Podoliensi pro Anno Domino MDCCCLXVII, Vilnae 1866.

Directorium Divini Officii ad Usum Almae Ecc[lesiae] Metropolitanæ et Archi-Dioecesis Gnesnensis Accommodatum pro Anno Domini MDCCCLXXIII, Lovicii 1773.

Directorium Divini Officii in a Archidioecesi Leopoliensi juxta rubricas Breviarii et Missalis Romani tam Generales, quam Particulares, ac Decreta S[acrae] R[itu]m Congregationis ad Annum a Partu Virginis MDCCCIX conscriptum, Leopli 1809.

Directorium Divini Officii quotidie Recitandi Almae Ecclesiae Metropolitanæ et totius Archid[ioecesis] Gnesn[ensis] Accommodatum ac pro Anno D[omi]ni MDCCCLXIII, Lovicii [1762].

- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Almae Ecclesiae Metropolitanæ et Archidioecesis Gnesnensis pro Anno Domini MDCCCVI, Lovicii [1805].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Diæcesis Camenecensis in Annum Domini MDCCXLVIII bissextilem post Embolismicum 1mum, [Berdiczoviae 1747].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Ecclesiae Cathedralis et Diaecesis Camenecensis Podoliae accomodatum per an[nno] MDCCXCII, Berdiczoviae [1791].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum ad usum Ecclesiae Cathedralis et Diaecesis Camenecensis Podoliae accomodatum pro A[nno] D[omi]ni MDCCXCIII, Berdiczoviae [1792].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Xsti MDCCCXVII... editum, Berdiczoviae [1816].*
- Directorium Officii Divini ac Missarum Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Xsti MDCCCXVIII... editum, Berdiczoviae [1817].*
- Directorium officii divini ac missarum pro ecclesiis saecularibus dioecesis Camenecensis Podoliae in a[nno] MDCCCXIII... editum, Berdiczoviae [1812].*
- Directorium Officii Divini Diaecesis Camenecensis in Podolia ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xti MDCCCXXVI... editum, Luceoriae [1825].*
- Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xti Bissextilem MDCCCXXXVI... editum, [b.m. 1835].*
- Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Xsti 1841... editum, [b.m. 1840].*
- Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae ac Ecclesiarum in Bessarabia in Annum Domini 1845 editum, Vilnae 1844.*
- Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Domini 1853, Vilnae 1852.*
- Directorium Officii Divini Dioecesis Camenecensis Podoliae in Annum Domini 1854 secundum post bissextilem, Vilnae 1853.*
- Directorium Officii Divini et Missarum in annum MDCCXCIX pro Dioecesi Camenecensi conscriptum, Berdiczoviae [1798].*
- Directorium Officii Divini recitandi Sacrique peragendi in Dioecesi Camenecensi in Annum Domini 1861 primun post bissextilem... editum, [b.m. 1860].*
- Directorium Officii Divini recitandi Sacrique Peragendi pro Dioecesi Camenecensi-Podoliae in Annum Domini 1857 primum post bissextilem, Vilnae 1856.*
- Elenchus Cleri Partis Dioecesis Cracoviensis sub Dominio Caesareo-Austriaco Sitae, Anno salutis 1854, Cracoviae 1853.*

- Elenchus Universis Cleri Dioecesis Cracoviensis 1843–1848*, Cracoviae 1842–1847.
- Elenchus Venerabilis Cleri tam Saecularis quam Regularis Partis Dioecesis Cracoviensis Imperio Caesareo-Austriaco in Civilibus Subjectae et schOLArum in eadem existentium Anno Salutis 1863*, Cracoviae 1863.
- Moderna Ecclesia Augustinensis, sive Dioecesis Augustana suis Locis, Ecclesiis et Personis Ecclesiasticis Breviter descripta*, Augusta Vindellicorum 1762.
- Ordo Offici Divini pro Dioecesi Cracoviensi Juxta Rubricas Breviarii et Missalis Romani nec non Decreta Sacrae Rituum Congregationis in Annum Domini MDCCXII*, [Cracoviae 1811].
- Rubicella Dioecesis Cracoviensis Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romania ac Decreta S[acrae] Rit[uum] Congregationis ad Annum Domini MDCCLI. Conscripta*, [Cracoviae 1750].
- Rubicella Dioecesis Cracoviensis Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romania ac Decreta S[acrae] Rit[uum] Congregationis ad Annum Domini MDCCLIII*, [Cracoviae 1752].
- Schematismus Universi Cleri Dioeceseos Premisliensis Rit[us] Lat[ini] Anno 1810*, Premisliae 1809.
- Schematismus Universi Saecularis et Regularis Cleri Archi Dioeceseos Metropol. Leopoli. Rit[us] Lat[ini] MDCCCXIV*, [Leopoli 1813].
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitananae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1834*, Leopoli [1833].
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII*, Premisliae [1827].

II. OPRACOWANIA

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: Ziemia ruskie Korony, t. 9: Województwo podolskie, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996.
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: Ziemia ruskie Korony, t. 10: Województwo braclawskie, Warszawa 1996.
- Bobková-Valentová B., *Come elaborare la biografia di un gesuita? Rassegna delle fonti di registro dell'ordine, loro conservazione, accessibilità e valore documentario nella prospettiva di una sistematica elaborazione di un database biografico*, „Bolletino dell'Istituto Storico Ceco di Roma” 2014, 9, s. 111–145.
- Bojtos A., *Az első esztergomi főegyházmegyei sematizmus 1647*, Budapest 2014.
- Chomentowska E., *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718–1918. Studium źródłoznawcze*, Lublin 2016.

- Dębowska M., *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dr Antoni J. [J.A. Rolle], *Zameczki Podolskie na Kresach Multańskich*, t. 1–2: *Kamieniec nad Smotryczem*, t. 3: *Żwaniec, Paniowce, Czarnokoziniec, Bar, Mohylów, Szarogród*, Warszawa–Kraków 1880.
- Gach P., *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 1980, 28, z. 2, s. 191–213.
- Jankiewicz P. R., *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.
- Kalendarz [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, A. Birkenmajer, J. Trzyna-dłowski (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, kol. 1087–1092.
- Konarska-Zimnicka S., *Konferencja naukowa „Rubrycele i schematyzmy Kościoła w Polsce”*, Kielce 23–25 maja 2014, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 2014, 102, s. 438–446.
- Koniczny A., *Rubrycela* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 17, E. Giglewicz (red.), Lublin 2012, kol. 513–514.
- Kowalczyk J., *Kościół późnobarokowy w diecezji kamienieckiej* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 2, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1996, s. 85–125.
- Kowalczyk J., *Późnobarokowe kościoły i klasztory diecezji kijowskiej i dekanatu bractawskiego* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 3, J.K. Ostrowski (red.), Kraków 1998, s. 16–68.
- Kowalczyk J., *Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory na Rusi Koronnej*, Warszawa 2006.
- Kraheł T., *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne [Białystok, Drohiczyn, Łomża]” 1987–1988, 5–6, s. 7–72.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Kwaśniewski A., *Rubrycele i elenchusy diecezji krakowskiej z lat 1801–1848*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2014, 3, s. 205–245.
- Librowski S., *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornym podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, cz. 1, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1971, 23, s. 57–130.
- Majdowski A., *Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Warszawa 2001.
- Marczewski J.R., *Rubrycele i schematyzmy diecezji chełmsko-lubelskiej*, „Roczniki Teologiczne” 2018, 55, z. 4: *Historia Kościoła*, s. 51–71.
- Marczyński W., *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej z rycinami i mappami*, t. 1–3, Wilno 1820–1823.

- Skarbek J., *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3–1914*, „Studia Teologiczne [Białystok, Drohiczyn, Łomża]” 1987–1988, 5–6, s. 118–143.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski (red.), t. 1–15, Warszawa 1880–1902.
- Szady B., *Kościół i społeczeństwo Małopolski w II połowie XVIII w. Materiały źródłowe*, t. 1: *Ludność i organizacja diecezji krakowskiej*, Lublin 2010.
- Szady B., *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, 54, z. 2, s. 5–42.
- Szczepaniak J., *Diecezja kamieniecka ok. 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, „Analecta Cracoviensia” 2015, 47, s. 151–180.
- Szczepaniak J., *Kościół i społeczeństwo Małopolski w II połowie XVIII w. Materiały źródłowe*, t. 2: *Duchowieństwo diecezji krakowskiej*, Lublin 2010.
- Szczepaniak J., *Najstarsze spisy duchowieństwa diecezji krakowskiej*, „Folia Historica Cracoviensia” 2005, 11, s. 157–359.
- Wanat B.J., *Drukarnia Karmelu Fortecy Najświętszej Maryi Panny w Berdyczowie. Działalność wydawnicza i poligraficzna Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie*, Kraków 2002.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich*, Kraków 1912.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Z przeszłości Karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu z 32 rycinami*, Stryków-Konstantynów [Kraków] 1910.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Wykaz klasztorów dominikańskich Prowincji Ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, 1, s. 1–312.
- Worotyński W., *Seminarium Główne w Wilnie*, t. 2: *Drugi okres dziejów i zniesienia (1816–1833)*, Kraków 1938.
- Wyczawski H., *Archidiecezja warszawska w świetle schematyzmu z 1863 r.*, „Studia Theologica Warsaviensia” 1968, 6, nr 1, s. 289–341.
- X.M. S[tefanowski], *Rubryceli [w:] Podręczna encyklopedia kościelna*, S. Gall, J. Gautier, R. Jałbrzykowski (red.), t. 23–24, Warszawa–Lublin–Łódź 1914, s. 853.

- X.S. Ch[одыński], *Dyrektorium, directorium* [w:] *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznemi jej dopełnieniami*, t. 4, Warszawa 1874, s. 416–420.
- Білоусов Ю., *Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис*, Житомир 2000.
- Делятинський Р., *Шематизми Галицької греко-католицької митрополії (1828–1944 рр.) як історичне джерело* [w:] *Materialy IX Mezinárodní Vědecko-praktická Conference „Moderní Vymoženosti Vědy-2013“*. Díl 23. Historie, Praha 2013, s. 25–28.
- Козлов-Струтинский С., Парфентьев П., *История католической Церкви в России*, Санкт-Петербург 2014.
- Лиценбергер О.А., *Римско-католическая Церковь в России. История и правовое положение*, Саратов 2001.
- Същинский Е., *Городъ Каменецъ-Подольскій. Историческое описание*, Київ 1895.
- Същинский Е., *Историческія свѣдѣнія о приходахъ и церквяхъ Подольской епархіи*, т. 1: *Каменецкій уѣздъ*, Каменецъ-Подольскій 1895.
- Шостак І., *Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть*, Білий-Дунаєць–Остріг 2005.
-

Pomiędzy Limanową a Gorlicami. Działania wojenne w Galicji Zachodniej od połowy grudnia 1914 r. do końca kwietnia 1915 r. – cz. 2

Tomasz Woźny

STOWARZYSZENIA AKTYWNEJ OCHRONY
CMENTARZY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ
„CRUX GALICIAE”, GORLICE
ORCID: 0000-0003-2930-8300

ABSTRACT

Between Limanowa and Gorlice. Warfare in Western Galicia from mid-December 1914 to the end of April 1915
In the battle of Jasło and Tarnów at the turn of 1914 and 1915, the victorious Russian troops significantly limited the size of the earlier defeat at Limanowa and Łapanów. The front in Western Galicia stabilized for the next four months, despite the fighting, it did not undergo any major changes. In addition, it became a secondary section, from where both sides moved subsequent troops to the Carpathians. The events described in the text significantly influenced the later victory of the Central Powers in the Battle of Gorlice.

KEY WORDS: World War I, Eastern Front, Galicja, Jasło, Tarnów, Łowczówek, Gorlice, Austro-Hungarian army, Imperial Russian army

SŁOWA KLUCZOWE: I wojna światowa, front wschodni, Galicja, Jasło, Tarnów, Łowczówek, Gorlice, armia austro-węgierska, cesarska armia rosyjska

5. Zmiany w obsadzie frontu i strukturach dowodzenia

Front w Galicji Zachodniej ustabilizował się w początkach stycznia 1915 r. i generalnie nie zmienił swojego przebiegu aż do pierwszych dni maja. Od stycznia 1915 r. ciężar walk przeniósł się dalej, na wschód, w głąb Karpat. W Galicji Zachodniej, o ile nawet dochodziło w ciągu omawianych miesięcy do większych operacji zaczepnych, nie skutkowały one tak wysokim odsetkiem strat jak boje we wcześniejszym okresie. Związki operacyjne odnotowywały co prawda ubytki w szeregach, ale nie rujnowały one już ich potencjału bojowego. Nadchodzące uzupełnienia pozwalały na wyrównanie z nadatkiem strat, stan liczebny dywizji w armii arcyksięcia zaczął zbliżać się do etatowego. Tytułem przykładu, mimo uporczywych dziesięciodniowych walk pod Staszówką w marcu 1915 r. 39. Dywizja Piechoty Honvédu straciła co prawda 1800 żołnierzy, ale w tym samym czasie jednostka otrzymała uzupełnienia w sile ponad 3000 ludzi¹. W omawianym okresie między Karpatami a Wisłą nie miały miejsca walki podobnie krwawe jak dalej na wschód, gdzie armie obu walczących stron ponosiły kolosalne straty. Tytułem przykładu można wskazać 2. Dywizję Piechoty, która – walcząc na przełomie stycznia i lutego pod Medzilaborcami – straciła niemal 90% stanu liczebnego². Zdobycie Kaštelíka pod koniec

¹ HL, II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály, Summarische Standesnachweisung der 39.H.I.T.D., Bobowa, am 29/3.-1915.

² Dnia 23 stycznia 1915 r. stan liczebny 2. Dywizji Piechoty wynosił 8150 karabinów, a 5 lutego – 1000; zob. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, Bd. 2, E. Glaise von Horstenau (red.), Wien 1931, s. 118, 141.

3 РГВИА, Фонд № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка), Дело № 368 Боевой состав 3-й Армии по сведениям на 1-е марта 1915 года, Дело № 369 Боевой состав 3-й Армии по сведениям на 15 марта 1915 года.

4 2. Dywizja Piechoty pomiędzy 21 marca a 11 kwietnia 1915 r. stopniała z 6500 do 1560 ludzi, a 24. Dywizja Piechoty – z 7200 do 2100; zob. T. Uriel, *Die Mitwirkung der ö. u. 3. Armee an der Durchbruchsschlacht bei Gorlice-Tarnów und ihre anschließenden Operationen bis zur Erreichung des San* [w:] *Die Operationen der 3. und 4. Armee bei Gorlice-Tarnów v. 2.5. – 3.6.1915*, KA, Ms.-Wk.R/30 1915 Jahr, przypis na s. 8.

5 Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (dalej: KA), zasób Neue Feldakten – Sammlung Balaban (dalej: NFA, SB), Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 7.I.1915.

6 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 9.I., 12.I.1915.

7 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 I 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 102, przyp. 1, s. 107.

8 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Jänner 1915, 15.I.

9 *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 5, 6.

10 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 II 1915 i zestawienie bez tytułu.

11 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 8.II.

12 *Österreich...*, Bd. 2, Skizze 9.

13 *Ibidem*.

14 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 19 II, 23 II; *Österreich...*, Bd. 2, Skizze 12, 13.

marca kosztowało rosyjską 48. Dywizję Piechoty niemal 7000 ludzi (43%)³, a w tzw. bitwie wielkanocnej niektóre dywizje austro-węgierskie straciły trzy czwarte swoich stanów osobowych⁴.

Ze wszystkich powyższych względów z austro-węgierskiego frontu w Galicji Zachodniej – począwszy od stycznia – zabierane były kolejne związki operacyjne i taktyczne. Już w dniu 8 stycznia 1915 r. z widel Białej i Dunajca odmaszerowała 43. Dywizja Piechoty Landwehry, udając się do Brzeska, skąd transportem kolejowym miała trafić w Bieszczady⁵. Dzień później z frontu pod Gorlicami wyciągnięta została 6. Dywizja Piechoty; począwszy od 12 stycznia, rozpoczęto jej przerzut koleją nad Dniestr⁶, a znad dolnego Dunajca celem przekazania do Armii Południowej (Südarkmee) wycofano 19. Dywizję Piechoty⁷. Dnia 15 stycznia w masywie Magury Małostowskiej zluzowano 43. Brygadę Piechoty Landwehry⁸; powróciła ona do macierzystej dywizji (22.) znajdującej się po południowej stronie granicy galicyjsko-węgierskiej. W przeciągu stycznia z Galicji Zachodniej zniknął też sztab Kombinowanego Korpusu Szurmaya, aczkolwiek wszystkie podporządkowane mu wcześniej związki taktyczne pozostały jeszcze przez pewien czas na miejscu jako tzw. Grupa Bartheldy'ego⁹. Od 6 lutego rozpoczęto przetrzucanie na odcinek 3. Armii sztabu XVII Korpusu, 11. Dywizję Piechoty i 45. Dywizję Piechoty Landwehry¹⁰. Dnia 8 lutego na zaplecze frontu wycofana została 38. Dywizja Piechoty Honvédu¹¹. Między 18 a 22 lutego dywizję przewieziono koleją w rejon Munkacza¹². Nieco wcześniej wycofana znad dolnego Dunajca i skoncentrowana w rejonie Brzeska 41. Dywizja Piechoty Honvédu wyruszyła w drogę do Mezilaborców¹³. Od 22 lutego rozpoczął się transport na front karpacki głównych sił XI Korpusu: sztabu, całej 15. Dywizji Piechoty oraz 30. Dywizji Piechoty. Z tej ostatniej Galicję Zachodnią miał opuścić sztab oraz 88. Brygada Strzelców Krajowych; na miejscu pozostała 60. Brygada Piechoty, podporządkowana już innemu związkowi taktycznemu¹⁴. Kilka dni później

z frontu w Galicji Zachodniej odjechała 13. Dywizja Piechoty Landwehry, przeniesiona do 2. Armii¹⁵. Można także odnotować przekazanie w tym samym czasie do 1. Armii I Brygady Legionów Polskich, aczkolwiek nie osłabiało to w żaden sposób obsady frontu w Galicji Zachodniej, ponieważ wspomniana jednostka od czasu walk grudniowych nie powróciła już na pierwszą linię¹⁶. Dnia 1 marca do Grupy Pflanzler-Baltina odeszła 6. Dywizja Kawalerii, a 22 marca na zagrożone lewe skrzydło 3. Armii skierowano 26. Dywizję Piechoty Landwehry¹⁷. Począwszy od 7 kwietnia rozpoczęto natomiast przenoszenie do 2. Armii 51. Dywizji Piechoty Honvédu¹⁸. Relokowano także mniejsze oddziały: 1 lutego 1915 r. do 3. Armii odtransportowano z odcinka nad Dunajcem 81. Pułk Piechoty¹⁹. Wcześniej z Galicji Zachodniej zabrano m.in. 88. Pułk Piechoty oraz 1 Bośniacko-Hercegowiński Pułk Piechoty²⁰.

Powyższy opis może stwarzać wrażenie znacznego ogółocenia z wojsk frontu państw centralnych między Karpatami a Wisłą. Rzeczywiście, o ile w początkach stycznia strona austro-węgierska dysponowała tu pięcioma dowództwami korpusów (od południa: IX, VI, XI, XIV, XVII) oraz grupą korpuśną (Grupa Bartheldy'ego), a w nich – równowartością nieomal 20 dywizji piechoty i dwoma dywizjami kawalerii²¹, o tyle w połowie kwietnia 4. Armia posiadała już tylko trzy korpusy z sześcioma dywizjami piechoty, jedną dywizją kawalerii oraz kilka grup Landsturmu²². Jednak wskazane wyżej zjawisko ciągłej nadwyżki uzupełnień nad ponoszonymi stratami powodowało, że liczebność wojsk państw centralnych w Galicji Zachodniej nie ulegała znaczącej zmianie. Naturalny był natomiast spadek nasycenia frontu artylerią, chociaż część baterii odchodzących związków taktycznych pozostawała na miejscu, pojawiały się także nowe²³. Niemniej liczba niemal 800 dział, jakimi 4. Armia dysponowała w drugiej połowie stycznia 1915 r.²⁴, była już nieosiągalna w kolejnych miesiącach.

W niewielkim zakresie powyższe rozszady były kompensowane kierowaniem między Karpaty a Wisłę nowych

15 *Österreich...*, Bd. 2, s. 178, Skizze 13.

16 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu; J.T. Nowak, *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014, s. 58–59.

17 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu.

18 KA, NFA, SB, Kt. 1909, 51.HITD, April 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 259.

19 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 4. Armee – Februar 1915, 1 II 1915.

20 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, 6 I 1915; *Österreich...*, Bd. 2, s. 102, przyp. 1.

21 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armee, zestawienie bez tytułu.

22 *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 11.

23 M.J. Mikulski, *Wkład Twierdzy Kraków w zwycięstwo pod Gorlicami* [w:] J. Centek, S. Kułacz, K. Ruszała, *Studia z perspektywy stulecia. Bitwa pod Gorlicami*, Gorlice 2015, s. 23–32.

24 *Österreich...*, Bd. 2, s. 118.

25 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, 6 I 1915.

26 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, 4. Armees – Februar 1915, 19 II 1915.

27 KA, NFA, SB, Kt. 1915, 4. Armees, zestawienie bez tytułu; M.J. Mikulski, *op.cit.*, s. 17–36.

28 *Из истории карпатской операции 1915. Сборник документов*, Москва–Санкт-Петербург 2016, s. 382–387, 392.

29 *Ibidem*, s. 39, № 18, s. 52, № 30, s. 60, № 35.

30 *Ibidem*, s. 95, № 63, s. 97, № 65.

31 *Ibidem*, s. 99, № 66.

jednostek. Najpierw do dyspozycji 4. Armii przekazana została 11. Dywizja Kawalerii Honvédu, wcześniej podporządkowana 3. Armii²⁵. Znacznie poważniejszym zasileniem obsady frontu było nadejście w lutym znad Nidy 106. Dywizji Piechoty Landsturmu. Część swoich oddziałów pozostawiła ona nad dolnym Dunajcem celem dozoru jego linii: w ten sposób 13. i 25. Pułk Piechoty Landsturmu znalazły się pod komendą przeniesionego tu sztabu 121. Brygady Piechoty. Sztab 106. Dywizji Piechoty Landsturmu i pozostałe jej pięć pułków skierowano na front pomiędzy Białą a Dunajcem; tu dodatkowo dywizji podporządkowano 60. Brygadę Piechoty²⁶. W miejsce jednostek przerzucanych na bardziej zagrożone odcinki frontu 4. Armii nad Dunajcem na wysokości Tarnowa wprowadzono na pierwszą linię szereg batalionów Landsturmu z załogi krakowskiej twierdzy²⁷.

Zjawisko redukcji ilości jednostek w Galicji Zachodniej najwyraźniej rysuje się po stronie austro-węgierskiej. Nie ominęło ono jednak wojsk carskich, dla których zresztą miało być szczególnie brzemienne w skutki. W początkach stycznia 3. Armia rosyjska posiadała w Galicji Zachodniej 11 dywizji piechoty zgrupowanych w czterech korpusach armijnych (od południa: X, XXI, IX i XI) oraz pięć dywizji kawalerii, do czego należało doliczyć dwie dywizje piechoty i brygadę strzelców XXIV Korpusu Armijnego, wówczas podporządkowanego 8. Armii²⁸. W ciągu tego miesiąca 11. Dywizja Piechoty znad dolnego Dunajca została wycofana w rejon Ropczyc i Dębicy jako odwód dowództwa Armii, a niedługo później – przerzucona dalej na wschód. Pod koniec stycznia z frontu w Galicji Zachodniej odeszła 74. Rezerwowa Dywizja Piechoty oraz 4. Brygada Strzelców²⁹. W połowie lutego ze składu 3. Armii wyłączono 32. Dywizję Piechoty, która miała się przenieść w rejon Chyrowa³⁰. Już wówczas Dimi-triew skarżył się gen. art. Iwanowowi – dowódcy Frontu Południowo-Zachodniego – że jego siły są nadmiernie uszczuplane³¹. Tymczasem w drugiej połowie miesiąca

3. Armię znowu osłabiono, tym razem odbierając jej 3. i 35. Dywizję Piechoty³² (dywizje te stanowiły odwód armii i najpewniej w ogóle nie wzięły udziału w walkach w Galicji Zachodniej). Ostatecznie pod koniec kwietnia na tym samym froncie pozostały już tylko dwa korpusy armijne (X, IX) oraz część trzeciego (XXIV), dysponujące w sumie siedmioma dywizjami piechoty i grupą pospolitego ruszenia (opołczenia) w pierwszej linii³³. W wyjątkowo złym momencie – w połowie kwietnia 1915 r. – zabrany został z odcinka pomiędzy Białą a Dunajcem sztab XXI Korpusu Armijnego wraz z dwoma jego dywizjami (33., 44. Dywizja Piechoty), aczkolwiek część jego artylerii pozostała na dotychczasowych pozycjach³⁴. Ponadto ze wspomnianych siedmiu dywizji obsadzających pierwszą linię obrony aż cztery (5., 9., 42., 49.) miały po trzy, a nie cztery pułki piechoty. Z każdej z nich zabrano po jednym pułku i przekazano je innym korpusom walczącym poza Galicją Zachodnią³⁵. Te wszystkie ubytki jedynie częściowo skompensowano poprzez wzmocnienie frontu oddziałami opołczenia, przy czym istotnym błędem było obsadzenie linii dolnego Dunajca wyłącznie jednostkami tej formacji³⁶.

Czteromiesięczny okres wojny pozycyjnej w Galicji Zachodniej doprowadził też do modyfikacji struktur dowodzenia obu stron. Po stronie austro-węgierskiej wiele korpusów zniknęło z obszaru między Karpatami a Wisłą – zostały przeniesione na inne odcinki teatru działań wojennych. Istotną zmianą było wspomniane już przejście pod komendę 4. Armii w dniu 25 grudnia 1914 r. oddziałów korpusów IX, VI i Korpusu Szurmaya³⁷. Od tej chwili niemal całość wojsk państw centralnych w Galicji Zachodniej dowodzona była przez arcyksięcia Józefa Ferdynanda. Jedynie przygraniczny odcinek frontu obsadzały oddziały należące do III Korpusu 3. Armii. Po stronie rosyjskiej natomiast od dnia 18 lutego 3. Armii powierzono dowództwo nad kilkoma korpusami, należącymi dotąd do 8. Armii, w tym nad walczącym w rejonie granicy galicyjsko-węgierskiej XXIV Korpusem

32 *Ibidem*, s. 112, № 73.

33 *Горлицкая операция*, Москва 1941, схема 3.

34 *Ibidem*, приказ 70-й дивизии № 107; *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 11.

35 *Горлицкая операция...*, s. 400–401.

36 *Ibidem*, схема 6, схема 13.

37 *Österreich...*, Bd. 2, s. 69.

38 *Из истории...*, № 68, 5 февраля 1915 г. – директива главнокомандующего югозападного фронта..., s. 103.

39 KA, NFA, 9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 4, 10 I, 6 II, 19.04.

40 KA, NFA, Kt. 988, 88.LdschBrig, Tagebuch Nr 3.

Armijnym³⁸. Tym samym całość wojsk rosyjskich w Galicji Zachodniej znalazła się pod komendą Dimitriewa.

Dla strony austro-węgierskiej niezwykle charakterystyczne było elastyczne podejście do podporządkowania pododdziałów i związków taktycznych jednostkom wyższego rzędu. Litomierzycki IX Korpus, który 10 stycznia posiadał pięć i pół dywizji piechoty oraz półtora dywizji kawalerii, po niecałym miesiącu miał pod komendą już tylko trzy dywizje piechoty i jedną dywizję kawalerii; 6 marca dysponował czterema relatywnie silnymi dywizjami piechoty, a w połowie kwietnia – ponownie trzema³⁹ (zob. tabela). Interesujący jest także przykład 88. Brygady Strzelców Krajowych. Po czasowym podporządkowaniu od 7 grudnia 1914 r. 8. Dywizji Piechoty podlegała ona kolejno: od 15 grudnia – 30. Dywizji Piechoty, od 21 grudnia – 8. Dywizji Piechoty, od 24 grudnia – 11. Dywizji Piechoty, a od 25 grudnia – 43. Dywizji Piechoty Landwehry⁴⁰. W ciągu niecałych dwóch tygodni jej podporządkowanie zmieniło się zatem pięciokrotnie. Takie zmiany mogły, ale nie musiały, wiązać się przy tym z przeniesieniem jednostki na inny odcinek. Wielokroć rozgraniczenie dowodzenia ulegało modyfikacjom, dowódca danego korpusu czy dywizji – w zależności od zaistniałych potrzeb – przejmował komendę nad dodatkowym sektorem frontu. Doskonałym przykładem obu tych zjawisk jest skład oddziałów podporządkowanych na początku kwietnia 39. Dywizji Piechoty Honvédu (VI Korpus). W związku z koniecznością zluzowania 51. Dywizji Piechoty Honvédu w dolinie rzeki Białej dwie sąsiadujące z nią dywizje musiały obsadzić powstającą lukę. Na wschodni brzeg Białej, w rejon Golanki przeniesiony został należący do 106. Dywizji Piechoty Landsturmu wschodniogalicyski 80. Pułk Piechoty ze Złoczowa; aby jednak ujednoczyć dowodzenie na wschód od rzeki, przeszedł on pod komendę 39. Dywizji Piechoty Honvédu. Ta ostatnia, w związku z koniecznością rozciągnięcia swojego frontu, otrzymała nadto 12. Batalion Strzelców (ze składu 10. Dywizji Piechoty) oraz jeden batalion wadowickiego 56. Pułku

Piechoty (z 12. Dywizji Piechoty), które przeniesiono w omawiany rejon. Niemal wszystkie „cudze” pododdziały skupiono pod dowództwem 77. Brygady Piechoty Honvédu, mającej w opisywanym momencie tylko jeden batalion „własny”; z kolei większość „swoich” batalionów dywizja zgrupowała w 78. Brygadzie Piechoty Honvédu⁴¹. Po przegrupowaniu do majowej ofensywy 39. Dywizja Piechoty Honvédu zawęziła swój odcinek, a koło Golan-ki pojawiła się 10. Dywizja Piechoty z IX Korpusu. Jej 19. Brygada Piechoty przejęła dowodzenie nad 80. Pułkiem Piechoty oraz 12. Batalionem Strzelców⁴². W ten sposób – nie ruszając się z miejsca – żołnierze pułku złoczowskiego zmienili podległość na szczeblu brygady, dywizji i korpusu, a wspomniany batalion strzelców powrócił do „własnej” 10. Dywizji Piechoty.

Dostępne źródła rosyjskie nie pozwalają na równie dokładne przeanalizowanie sposobu wykorzystania oddziałów carskich, albowiem autorowi udało się dotrzeć do dzienników bądź relacji niewielu pułków. Niemniej nawet na podstawie niepełnego obrazu można stwierdzić, że również druga strona dysponowała swoimi jednostkami w sposób niezwykle elastyczny, co jest widoczne szczególnie w przypadku działań na przełomie 1914 i 1915 r. Tytułem przykładu można przywołać 131. Tyraspolski Pułk Piechoty ze składu 33. Dywizji Piechoty, który 20 grudnia wziął udział w zakończonym niepowodzeniem natarciu na wzgórze 317, na północ od Tuchowa, a już kilka dni później uczestniczył w podobnie nieudanych atakach na pasmo Wału⁴³. W oderwaniu od własnej dywizji pod Dąbrówką i Lubczą Szczepanowską walczył pod koniec grudnia 33. Jelecki Pułk Piechoty⁴⁴. Na odcinku 31. Dywizji Piechoty o wzgórze na południe od Mszanki w ostatnich dniach roku walkę stoczył 129. Besarabski Pułk Piechoty, przynależny do 32. Dywizji Piechoty⁴⁵. W dwóch ostatnich przypadkach pułki piechoty działały nie tylko w ramach innej niż własna dywizji, ale również w składzie innego korpusu. Wydaje się, że po ustabilizowaniu się frontu dywizje rosyjskie

41 HL, II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály, K. ung. 39. H.I.T.D. Kmdo, Op. Nr. 253/2., Verlustraport für die Zeit vom 26./3. bis 10./4.1915 oraz niedatowana mapa; *Österreich...*, Bd. 2, s. 259.

42 KA, zasób Neue Feldakten – Gefechtsberichte (dalej: NFA, GfB), 19.IBrig, Gefechtsbericht über die Kämpfe vom 2.Mai 1915.

43 РГВИА, Фонд № 2745, Журнал военных действий 131 пехотного Тираспольского полка, к. 15–17.

44 *Ibidem*, Фонд № 2647, Журнал военных действий 33-го пехотного Елецкого полка 1914 и 1915 г., к. 111–114.

45 *Ibidem*, Фонд, № 2743, Журнал военных действий 129-го пехотного Бессарабского полка с 17 на 18 декабря 1914 г.

46 Горлицкая операция..., схема 12.

47 KA, NFA, Kt. 11, 4. Armee, Zusammenstellung der Feuergewehrstaende um 20. April 1915.

48 Österreich..., Bd. 2, s. 316–317.

obsadzały poszczególne jego odcinki w sposób zwarty, wyjąwszy wzmiankowane już wyżej przypadki wydzielania poszczególnych pułków celem przeniesienia w głąb Karpat. Pod koniec opisywanego okresu w całej Galicji Zachodniej odnaleźć można już tylko jeden przypadek detaszowanego pułku carskiego. Był to 176. Perewołoceński Pułk Piechoty ze składu 44. Dywizji Piechoty, który na długo przed odejściem swojej dywizji znad Dunajca został wyłączony z jej składu i przerzucony w Beskid Niski. Na przełomie kwietnia i maja pułk ten obsadzał pozycje na Popowych Wierchach i stanowił prawą flankę XXIV Korpusu Armijnego⁴⁶.

Zakończenie

Na początku drugiej połowy kwietnia w Galicji Zachodniej naprzeciwko siebie stało 108 000 żołnierzy 4. Armii austro-węgierskiej oraz ok. 100 000 żołnierzy rosyjskiej 3. Armii⁴⁷. Wkrótce miały przybyć dywizje niemieckiej 11. Armii, a także znaczne posiłki austro-węgierskie z południowej strony Karpat (X Korpus) i zza Wisły (gros sił nowo utworzonej Kombinowanej Dywizji Piechoty Stöger-Steinera, Brygada Szende)⁴⁸. W efekcie w ciągu niecałych dwóch tygodni równowaga liczebna w Galicji Zachodniej zmieniła się w ponad dwukrotną przewagę państw centralnych w piechocie. W połączeniu z olbrzymią dysproporcją w ilości, kalibrze i zaopatrzeniu w amunicję artylerii stworzyło to podwaliny sukcesu przełamania gorlickiego.

Państwa centralne rozmiar majowego zwycięstwa w znacznej mierze zawdzięczały systematycznemu osłabianiu obsady frontu w Galicji Zachodniej przez 3. Armię Dimitriewa. Prawdą jest, że czyniły tak obie strony, a np. tak austro-węgierska, jak i rosyjska obsada linii dolnego Dunajca aż do ostatnich dni kwietnia była niewystarczająca. Niemniej rozmiar i tempo koncentracji przeciwników przed ofensywą wyraźnie zaskoczyło rosyjską 3. Armię, która – świadoma, że niebezpieczeństwo

się zbliża⁴⁹ – nie rozpoznała właściwie jego skali i nie podjęła na czas środków zaradczych. Opuszczenie frontu pomiędzy Białą i Dunajcem przez XXI Korpus Armijny niewątpliwie miało doniosły wpływ na przebieg wydarzeń w czasie operacji gorlickiej. Gdyby obie przeniesione w Karpaty dywizje tego korpusu (33. i 44. Dywizja Piechoty) pozostały jeszcze przez kilka tygodni na dotychczasowych stanowiskach, prawdopodobnie spoczywające na austro-węgierskiej 4. Armii zadanie aktywnej osłony głównych sił przełamujących byłoby niewykonalne. Atakujące w stronę Tarnowa dywizje habsburskie natknęłyby się bowiem na równie liczne siły obrony dysponujące całkiem pokazną artylerią.

Omówione tutaj miesiące – a zwłaszcza przełom lat 1914 i 1915 – stworzyły taki przebieg linii frontu, jaki znamy z opisów pierwszego dnia bitwy gorlickiej. Za szczególnie ważny należy uznać drobny z pozoru epizod z pierwszych dni stycznia, gdy wojskom austro-węgierskim udało się przejąć kontrolę nad masywem Magury Małastowskiej. Sama Przełęcz Małastowska była zaledwie przez nie kontrolowana. Droga wiodąca na południe znajdowała się pod ostrzałem rosyjskiej artylerii z Popowych Wierchów (a później również z rejonu Zdyni), zaś serpentyny opadające ku Pętnej prowadziły niemal wprost na rosyjskie pozycje po drugiej stronie doliny. Przełęcz broniona była przez rozbudowany punkt oporu, przystosowany do obrony okrężnej, a najdalej na wschód wysunięte austro-węgierskie placówki znajdowały się kilkaset metrów od siodła⁵⁰. Dla wojsk habsburskich szosa była zatem kompletnie nieprzydatna. Istotny jednak jest fakt, że nie mogła z niej korzystać strona rosyjska. Została ona wskutek tego pozbawiona naturalnej i dogodnej rokadą, która spinałaby front XXIV i X Korpusu Armijnego, umożliwiałaby ruch odwodów, zaopatrywanie, zorganizowany odwrót czy też przegrupowanie do kontrataku. Brak takiej drogi rokadowej zaważył w dniu 2 maja na możliwościach obronnych rosyjskiej 9. Dywizji Piechoty, obsadzającej wzniesienia nad Małastowem i Sękową.

49 Пор. пр. *Горлицкая операция...*, документ № 52, 15 (28) апреля 1915 г., Сведения о противнике № 116, документ № 53, 15 (28) апреля 1915 г., командирам 9, 10, 12, 21, 24, 29-го и конного корпусов.

50 KA, NFA, 4.IBrig, Kt. 19, K.k.LIR. No.10, Situation am 24./II/; KA, NFA, SB, Kt. 1902, 8.ID, K.u.k. 15. Infanterie-Brigade-Commando, Situation Gruppe Obst. Fischer. am 22/3.15.

51 Zob. szerzej: T. Woźny, *Zapomniane skrzydło bitwy gorlickiej. Działania c.k. X Korpusu pod Malastowem, Ropicą Ruską i Bartnem* [w:] *Materiały z konferencji naukowej Znaki Pamięci VI – Ziemia gorlicka w ogniu wielkiej wojny*, K. Ruszała (red.), Gorlice 2014, s. 41–66.

52 *Österreich...*, Bd. 2, s. 335; T. Woźny, *Operácie 3. rakusko-uhorskej armády v priebehu bitky pod Gorliciami (2.–8. mája 1915)* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turik (red.), Bratislava 2016, s. 135–136.

53 Na podstawie: *Из истории...*, s. 382–387, 392.

54 Na podstawie: РГВИА, Фонд: № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка) Описание № 3, Карты и схемы, дело: 117, с 3 на 4 марта.

Udaremnił też podjęcie jakiegokolwiek kontrakcji silnym przeciw dywizjom XXIV Korpusu, których interwencja z kierunku południowego mogłaby przynajmniej poważnie zakłócić natarcie prawego skrzydła ofensywy państw centralnych⁵¹. Nadto wypada zauważyć, że dla jednej z dywizji rosyjskiego XXIV Korpusu Armijnego odniesiony sukces na przełomie marca i kwietnia stał się załączkiem katastrofy, jaką miała nadejść miesiąc później. 48. Dywizja Piechoty, która znalazła się na występie frontu pod Zborovem, nie zdołała się na czas wycofać w pierwszych dniach majowej bitwy, co pociągnęło za sobą jej odcięcie, a następnie niemal całkowite zniszczenie⁵².

Załączniki

Siły rosyjskie w Galicji Zachodniej na początku stycznia 1915 r.⁵³

3 ARMIA – gen. piech. Radko Ruskow Dimitriew

XI KORPUS ARMIJNY – gen. kaw. Władimir Wiktorowicz Sacharow:

11. Dywizja Piechoty, 32. Dywizja Piechoty

IX KORPUS ARMIJNY – gen. por. Dymitr Griegoriewicz Szerbaczew: 5. Dywizja Piechoty, 42. Dywizja Piechoty

XXI KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Jakow Fedorowicz Szkiński:

33. Dywizja Piechoty, 44. Dywizja Piechoty, 70. Rezerwowa Dywizja Piechoty

X KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Mikołaj Iwanowicz Protopopow:

9. Dywizja Piechoty, 31. Dywizja Piechoty, 61. Dywizja Piechoty

Bezpośrednio w dyspozycji dowódcy armii: 74. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 7. Dywizja Kawalerii, 16. Dywizja Kawalerii, 1. Dońska Dywizja Kozacka, 3. Dońska Dywizja Kozacka, 3. Kaukaska Dywizja Kozacka

8 ARMIA – gen. kaw. Aleksiej Aleksiejewicz Brusilow (część)

XXIV KORPUS ARMIJNY – gen. kaw. Afanasij Andrejewicz Curikow:

48. Dywizja Piechoty, 49. Dywizja Piechoty, 4. Brygada Strzelców

Siły rosyjskie w Galicji Zachodniej na dzień 17 marca 1915 r.⁵⁴

3 ARMIA – gen. piech. Radko Ruskow Dimitriew (część)

IX KORPUS ARMIJNY – gen. por. Dymitr Griegoriewicz Szerbaczew:

½ 9. Dywizji Piechoty, ¾ 5. Dywizji Piechoty, ¾ 42. Dywizji Piechoty, 3. Kaukaska Dywizja Kozacka, 7. Dywizja Kawalerii

XXI KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Jakow Fedorowicz Szkiński:
½ 44. Dywizji Piechoty, 70. Rezerwowa Dywizja Piechoty, ¾ 33. Dy-
wizji Piechoty
X KORPUS ARMIJNY – gen. piech. Mikołaj Iwanowicz Protopopow:
61. Dywizja Piechoty, ½ 9. Dywizji Piechoty, 31. Dywizja Piechoty
KORPUS KAWALERII DRAGOMIROWA – gen. por. Abram Michailo-
wicz Dragomirow: 16. Dywizja Kawalerii, 3. Dońska Dywizja Kozacka
½ XXIV Korpusu Armijnego – gen. kaw. Afanasij Andrejewicz Curi-
kow: ¾ 49. Dywizji Piechoty

Siły państw centralnych w Galicji Zachodniej na począt- ku stycznia 1915 r.⁵⁵

3 ARMIA – gen. piech. Svetozar Boroewić von Bojna (część)
III KORPUS – gen. piech. Emil Colerus von Geldern (część): 44. Bry-
gada Piechoty Landwehry, 28. Dywizja Piechoty, 5. Pułk Piechoty
Landwehry, 11. Dywizja Kawalerii Honvédu
4 ARMIA – gen. piech. arcyks. Józef Ferdynand Habsburg
GRUPA ARZA
IX KORPUS – gen. dyw. Rudolf Králiček: ½ 6. Dywizji Kawalerii,
½ 12. Dywizji Piechoty, 10. Dywizja Piechoty, 43. Brygada Piecho-
ty Landwehry, 13. Dywizja Piechoty Landwehry, ½ 26. Dywizji
Piechoty Landwehry
VI KORPUS – gen. dyw. Arthur Arz von Straußenburg: ½ 26. Dywizji
Piechoty Landwehry, 45. Dywizja Piechoty Landwehry, ½ 12. Dy-
wizji Piechoty, 39. Dywizja Piechoty Honvédu
KOMBINOWANY KORPUS SZURMAYA / GRUPA BARTHEL-
DY'EGO – gen. dyw. Alexander Szurmay / gen. dyw. Stephan Bar-
theldy: Kombinowana Dywizja Piechoty Honvédu Kornhabera,
½ 38. Dywizji Piechoty Honvédu
XI KORPUS – gen. broni⁵⁶ Stephan von Ljubičić: 30 Dywizja Piecho-
ty, 15. Dywizja Piechoty, 11. Dywizja Piechoty, 38. Brygada Pie-
choty, Kombinowana Brygada Reymanna, ½ 43. Dywizji Piechoty
Landwehry, ½ 6. Dywizji Kawalerii
XIV KORPUS – gen. dyw. Josef Roth: 3. Dywizja Piechoty, niemiecka
47. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 8. Dywizja Piechoty
XVII KORPUS – gen. piech. Karl Křitek: 82. Brygada Piechoty Honvédu,
37. Brygada Piechoty

Siły państw centralnych w Galicji Zachodniej na dzień 20 marca 1915 r.⁵⁷

3 ARMIA – gen. piech. Svetozar Boroewić von Bojna (część)
III KORPUS – gen. piech. Emil Colerus von Geldern (część): ½ 28. Dy-
wizji Piechoty

55 Na podstawie: *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 5.

56 Niemieckie słowo *Feldzeugmeister* oznacza zbrojmistrza polnego; termin ten można przełożyć także jako generał artylerii i wojsk technicznych; stopień równy innym stopniom generałów rodzajów broni (generałowi piechoty i generałowi kawalerii).

57 Na podstawie: *Österreich...*, Bd. 2, Beilage 8; KA, NFA, SB, Kt. 1898, 14. Korps, Ordre de bataille des 14. Korps am 4./3.

58 Na podstawie: KA, NFA, 9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, 4.

4 ARMIA – gen. piech. arcyks. Józef Ferdynand Habsburg
 IX KORPUS – gen. dyw. Rudolf Králiček: 26 Dywizja Piechoty Landwehry, 10. Dywizja Piechoty, 8. Dywizja Piechoty, 12. Dywizja Piechoty
 VI KORPUS – gen. dyw. Arthur Arz von Straußenburg: 39. Dywizja Piechoty Honvédu, 51. Dywizja Piechoty, ½ 11. Dywizji Kawalerii Honvédu
 XIV KORPUS – gen. dyw. Josef Roth: 106. Dywizja Piechoty Landsturmu, 3. Dywizja Piechoty, Grupa Landsturmu Morgensterna, niemiecka 47. Rezerwowa Dywizja Piechoty, 121. Brygada Piechoty Landsturmu

Zmiany składu i liczebności austro-węgierskiego IX Korpusu⁵⁸

Data	Skład	Dywizji piechoty / dywizji kawalerii	Karabinów	Karabinów maszynowych	Szabel	Dział
16.12. 1914	10. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	2/0	4600	?	?	?
26.12. 1914	6., 10. Dywizja Piechoty Landwehry 43. Brygada Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu 5. Brygada Kawalerii	2½/1½	4300	?	?	?
10.01. 1915	6., 10., 12. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 43. Brygada Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu 5. Brygada Kawalerii	5½/1½	34 452	92	2888	227
6.02. 1915	10. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	21 536	68	2185	201
15.02. 1915	10. Dywizja Piechoty 13., 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	22 972	69	2107	164

2.03. 1915	10. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	2/1	20 114	48	1125	106
6.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	4/0	40 266	78	689	151
14.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 26. Dywizja Piechoty Landwehry	4/0	35 360	76	814	212
26.03. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty 11. Dywizja Kawalerii Honvédu	3/1	37 506	50	1462	134
7.04. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty ½ 11. Dywizji Kawalerii Honvédu	3/½	34 389	92	2107	185
15.04. 1915	8., 10., 12. Dywizja Piechoty	3/0	34 649	92	1668	196

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (KA) – Austriackie Archiwum Państwowe – Archiwum Wojenne

Zasób Neue Feldakten – Akta Operacyjne (NFA)

4. Armee, Operierendes Armeekommando, Kt. 9, Kt. 11.
3. Korps, Kt. 265, Tagebuch 11–15.
7. Korps, Kt. 757, Tagebuch 3.
9. Korps, Kt. 1104, Tagebuch 3, 4.
- 3.ID, Kt. 146, Tagebuch 2.
- 8.ID, Kt. 470, Tagebuch 4 VIII 1914 – 31 I 1915.
26. SchD., Kt 1494, Operative Akten.
- 28.ID, Kt. 1610, Tagebuch 1.
- 30.ID, Kt. 1741, Tagebuch I.
43. SchD, Kt. 2178, Tagebuch 13 XII 1914 – 23 XII 1914.
- 60.IBrig, Kt. 754, Tagebuch I, Operative Akten.
- 88.LdschBrig, Kt. 988, Tagebuch Nr 3.
- 4.IBrig, Kt. 19, Operative Akten.
- 96.IBrig, Kt. 1113, Operative Akten.
11. LstTerrBrig, Kt. 2028, Geschichte der k.k. 11. Landsturm-Terr.-Brigade.

Zasób Neue Feldakten – Gefechtsberichte (NFA, GfB) – ze względu na kilkukrotne zmiany numeracji kartonów zrezygnowano ze wskazania numerów

11. Korps, Gefechtsbericht über die Kämpfe der mir unterstellten Kräfte zwischen Raba und Dunajec vom 11ten bis einschliesslich 20ten Dezember.
- 15.ID, Gefechte am Dunajec Mitte Dezember 1914.
- 28.ID, Gefechtsbericht über die Kämpfe bei Lipna-Radocyna am 28./I.1915.
- 19.IBrig, Gefechtsbericht über die Kämpfe vom 2.Mai 1915.
- 14.IR, Gefechtsbericht über der Gefecht bei Gierowa von 18. 19. und 20. Februar 1915.
- 20.IR, Tätigkeit des Nachr. Detachements IR. No. 20 an der Zeit vom 16/2. – 25/2.1915.
- 28.IR, Gefechtsbericht über den Angriff auf Kote 312, am 18./3.1915.
- 55.IR, Ereignisse im Dezember 1914.
- 98.IR, III. Feldbataillon, Gefechtsbericht für die Zeit vom 6. bis einschliesslich 29. Dezember 1914.
- 97.IR, Das k.u.k. Infanterieregiment 97 Freiherr von Waldstätten im Weltkriege.

Zasób Neue Feldakten – Sammlung Balaban (NFA, SB)

Kt. 1898, 14. Korps.

Kt. 1902, 8.ID.

Kt. 1903, 12.ID.

Kt. 1909, 51.HITD.

Kt. 1915, 4. Armee.

Zasób Archive der Truppenkörper (AdT)

Kt. 1608, SchR.1 Wien, Regimentsgeschichte.

Kt. 684, 87.IR, Regimentstagebuch, Beiträge des I.R. 87 zum Schlachtfeldführer von November 1914 bis Ende Mai 1915.

Kt. 697, IR.100, Auszüge von Tagebücher.

Kt. 1673, L.I.R. 5, Tagebuchnotizen v. Dez. 1914 – März 1915.

Zasób Manuskripten – maszynopisy

KA, Ms.-Wk.R/30 1915 Jahr, T. Uriel, Die Operationen der 3. und 4. Armee bei Gorlice–Tarnów v. 2.5. – 3.6.1915.

Zasób Militärische Nachlässe

1365 (B), Dobnik, Tagebuch im Feldzug 1914.

Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА) – Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne (dostęp do materiałów przez: gwar.mil.ru)

Фонд № 2003, Штаб Верховного главнокомандующего (Ставка).

Фонд № 2631, Реляция о действиях 5-й пехотной дивизии с 19-го апреля и до отхода на р. Сан.

Фонд № 2647, Журнал военных действий 33-го пехотного Елецкого полка 1914 и 1915 г.

Фонд № 2649, Журнал военных действий 35-го пехотного Брянского полка с 1-го сентября 1914 года по 16-е апреля 1915 года.

Фонд № 2745, Журнал военных действий 131 пехотного Тираспольского полка.

Фонд № 2746, Журнал военных действий 132-го пехотного Бендерского полка с 26-го июля 1914 года по 10-е февраля 1915 года.

Фонд № 2746, Журнал военных действий 132-го пехотного Бендерского полка с 26-го июля 1914 года по 10-е февраля 1915 года.

Фонд № 2807, Журнал военных действий 193-го пехотного Свяжского полка с 18 июля 1914 г. по 8 марта 1916 г.

Фонд, № 2743, Журнал военных действий 129-го пехотного Бессарабского полка с 17 на 18 декабря 1914 г.

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

I.120.24.61, I Brygada Legionów Polskich 1914–1917.

Hadtörténelmi Levéltár (HL) – Archiwum Historii Wojskowej

II.185., M. kir. 39. honv. gyaloghadosztály.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)

Wojskowy Urząd Opieki nad grobami wojennymi Okręgu Korpusu nr

V w Krakowie, 29/275/o/-/21.

ZBIORY DOKUMENTÓW

Горлицкая операция: сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.), Москва 1941.

Из истории карпатской операции 1915. Сборник документов, Москва–Санкт-Петербург 2016.

OPRACOWANIA KSIĄŻKOWE

Ajtay E., *A volt m. kir. Kassai 5. Honvéd-Huszárezred Története 1868-tól 1918-ig*, Budapest 1935.

Bator J., *Wojna Galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, Kraków 2008.

Biró L., Aron Á., Nemesdy E., *A volt m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred, népfölkelő gyalogezreő és pótzászlóalj története*, Székelyudvarhely 1943.

Błażewicz S., *Działania wojenne 1914–1915 na terenie obecnej gminy Skołyszyn* [w:] *Pomniki, tablice i miejsca pamięci narodowej w gminie Skołyszyn*, M. Wojtuń (red.), Skołyszyn 1996.

Broch R., Hauptmann H., *Westgalizische Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914–1915*, Wien 1918.

Conrad von Hötzendorf F., *Aus meiner Dienstzeit, Fünfter Band*, Wien–Leipzig–München 1925.

Czékus Z., *Az 1914–18. Évi világháború összefoglaló történelme*, Budapest 1930.

Dąbrowski J., *Wielka Wojna 1914–1918*, cz. 1–2, Kraków 1937.

Deseő L., *A m. kir. besztercebányai 16. Honvédgyalogezred Története*, Budapest 1941.

Deseő L., *Erdélyi ezredek a Világháborúban*, Budapest 1941.

Drogomir J.P., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914–1915 (1918)*, t. I–III, Tarnów 1999, 2002, 2005.

Duda O., *Cmentarze I wojny światowej w Galicji Zachodniej*, Warszawa 1995.

Dulíček L., *Východočeši pod císařským praporem. C. a k. pěší pluk č. 18 v 1. světové válce*, Hradec Králové 2015.

Encyklopedia wojskowa, t. 5, O. Laskowski (red.), Warszawa 1935.

- Fröhlich H., *Geschichte des steirischen K.u.K. Infanterie-Regimentes Nr. 27 für den Zeitraum des Weltkrieges 1914–1918*, Graz 1937.
- Fučík J., *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka I. světové války*, Praha 2006.
- Hoen M., *Geschichte des salzburgisch-oberösterreichischen K.u.k. Infanterie-Regiments Erzherzog Rainer Nr. 59 für den Zeitraum des Weltkrieges 1914–1918*, Salzburg 1931.
- Kapavík R., *Zajetí 28. pěšího pluku u Stebníku 3. 4. 1915* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turík (red.), Bratislava 2016.
- Kiesewetter O. v., *Mit den Siebzehner im Weltkrieg*, [b.m.] 1934.
- Klimecki M., *Łowczówek 1914*, Warszawa 1993.
- Lein R., *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich – Ungarns im Ersten Weltkrieg*, Wien 2011.
- Mikulski M.J., *Wkład Twierdzy Kraków w zwycięstwo pod Gorlicami* [w:] J. Centek, S. Kułacz, K. Ruszała, *Studia z perspektywy stulecia. Bitwa pod Gorlicami*, Gorlice 2015.
- Nowak J.T., *Szlak bojowy Legionów Polskich*, Kraków 2014.
- Nowakowski T., *Między Gorlicami a Bardejovem. „Gorąca” zima i wiosna 1915 r.*, „Poligon” 2015, nr 5.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, Bd. 1–2, E. Glaise von Horstenu (red.), Wien 1931.
- Pierwsza wojna światowa w Karpatach*, T. Olszański (red.), Warszawa 1985.
- Reiter Ch.E., *Der Fall des k.u.k. Infanterieregiments 36. Zur Desertionsproblematik der Tschechen an der Ostfront in den Kriegsjahren 1914/15*, Wien 2012 [dysertacja doktorska w zbiorach KA].
- Sichelstiel A., *Geschichte des k.k. Schützenregimentes Wien Nr.24. Herausgegeben vom Kameradschaftsbunde des ehem. Schützenregimentes Nr. 24*, Wien 1928.
- Strohschneider H., *Das Schützenregiment Graz Nr. 3 und der steirische Landsturm im Weltkrieg 1914–1918*, Graz 1931.
- Szczepanik W., *Bitwa pod Łowczówkiem w opracowaniach austriackich* [w:] *Łowczówek 1914. Bitwa Legionów Polskich na drodze do niepodległości*, E. Juško, M. Małozieć (red.), Warszawa 2014.
- Veltzé A., *Die Geschichte des Weltkrieges*, Bd. 2, Wien 1920.
- Vogelsang L., *Das steirische Infanterieregiment Nr. 47 im Weltkrieg*, Graz 1932.
- Wisshaupt E., *Die 52. Landwehr-Infanteriebrigade (Landwehrinfanterieregimenter 9 und 10) im Weltkriege 1914–1918*, Reichenberg i.B. 1928.
- Wisshaupt E., *Die Tiroler Kaiserjäger im Weltkriege 1914–1918*, Bd. 1, Wien 1935.

- Woźny T., *Bitwa pod Limanową i Łapanowem oraz jej strategiczne znaczenie* [w:] *W służbie Rzeczypospolitej. Dzieje wojen i wojskowości w badaniach regionalnych*, R. Kowalski (red.), Nowy Targ 2016.
- Woźny T., *Operácie 3. rakusko-uhorskej armády v priebehu bitky pod Gorlicami (2. – 8. mája 1915)* [w:] *Karpatský Front 1914/1915*, M. Čaplovič, M. Drobnák, V. Szabó, R. Turik (red.), Bratislava 2016.
- Woźny T., *Walki armii austro-węgierskiej nad dolnym Dunajcem w okresie od grudnia 1914 do maja 1915 r.*, „Czarno-Złoty Sztandar” 2014, nr 1 (1).
- Woźny T., *Zapomniane skrzydło bitwy gorlickiej. Działania c.k. X Korpusu pod Małastowem, Ropicą Ruską i Bartnem* [w:] *Materiały z konferencji naukowej Znaki Pamięci VI – Ziemia gorlicka w ogniu wielkiej wojny*, K. Ruszała (red.), Gorlice 2014.
- Иванов К.В., Лесюков С.Г., *Боевая Памятка 168-го Пъхотнаго Миргородскаго Полка съ 16 Июля 1914 года по 11 сентября 1915 года*, Москва 1917.
- Кручинин А.М., *Российский полк с финским именем. Очерки истории Оровайского полка (1811–1920)*, Екатеринбург 2000.
- Незнамов А., *Стратегический очерк войны 1914–1918 гг.*, Часть 3, Москва 1922.
-

Marcin Jarzabek, *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa weteranów I wojny światowej w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2017, 312 ss.

Sławomir Romański-Cebula

WYDZIAŁ HISTORII I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
UNIwersytet PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0003-0629-4196

Zakończenie wielkiej wojny kojarzy się nam z wykorzystaną szansą na odzyskanie niepodległości, w której znaczącą rolę odegrali legioniści stanowiący stosunkowo niewielką grupę żołnierzy walczących na frontach I wojny światowej. O nich w kontekście odzyskania niepodległości, zarówno w Polsce, jak i Czechosłowacji, zawsze pisało się i mówiło najwięcej. Z kolei pamięć o innych walczących na frontach I wojny światowej zeszła na margines, mimo że stanowili ogromną, liczoną w milionach rzeszę ludzi. Co zatem stało się z tą pamięcią o pozostałych? Dlaczego przetrwało wspomnienie jedynie nielicznych spośród nich? Jakie były powojenne losy weteranów I wojny światowej? Na te pytania próbuje odpowiedzieć Marcin Jarzabek w ponad trzystustronicowej książce pt. *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa weteranów I wojny*

światowej w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego, porównując (do pewnego stopnia analogiczne) sytuacje Polski i Czechosłowacji, pozostające w wyraźnej opozycji do pamięci pielęgnowanej na Zachodzie: we Francji, Belgii czy Wielkiej Brytanii.

Publikacja składa się z pięciu rozdziałów, które uzupełniają dwa aneksy: teoretyczny i źródłowy. W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Polacy, Czesi i Słowacy na frontach I wojny światowej* przedstawione zostały badania dotyczące udziału Polaków, Czechów i Słowaków w wojnie – począwszy od danych liczbowych, a skończywszy na charakterystyce formacji narodowych. W rozdziale drugim, noszącym tytuł *Śpiący rycerze i boży bojownicy – formy pamięci zbiorowej a upamiętnianie w czasie wojny*, autor próbuje odnaleźć źródła pamięci zbiorowej przyszłych weteranów, sięgając od budowanego w literaturze polskiej i czeskiej etosu bohatera, poprzez ducha organizacji gimnastycznych, aż po wydarzenia historyczne. W Polsce jako wydarzenie przełomowe wskazywano, i wskazuje się nadal, wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej 6 sierpnia 1914 roku, zaś w przypadku Czechów i Słowaków – zwycięską bitwę pod Zborowem 2 lipca 1917 roku, chociaż nie brakowało również odwołań znacznie odleglejszych – do średniowiecznych wojen husyckich. Kolejny, trzeci rozdział noszący tytuł *Instytucjonalne ramy pamięci weteranów* zawiera opis organizacji kombatanckich w Polsce i Czechosłowacji po I wojnie światowej oraz regulacji prawnych dotyczących kombatanatów. Autor podkreśla, że kreowane przez państwo rozwiązania prawno-organizacyjne preferowały legionistów, wskazując równocześnie przyczyny takiej polityki. W czwartym rozdziale pt. *Kanony polskiej i czechosłowackiej pamięci zbiorowej weteranów*, obfitującym w wiele kluczowych analiz i wniosków, znajdujemy porównanie najważniejszych składowych pamięci zbiorowej weteranów w Polsce i Czechosłowacji. Odnaleźć można w nim wiele wspólnych, przez co w pewien sposób uniwersalnych, analogii, jak np. narracje o bohaterskich

czynach i wyjątkowości legionistów idące w parze z ideą przywódcy narodu. Podstawową zaś różnicą pomiędzy Polską a jej południowymi sąsiadami, wskazaną przez autora, było szybkie uformowanie się kanonów pamięci w Czechosłowacji oraz wolniejsze, stopniowe zyskiwanie na znaczeniu opowieści legionowych w Polsce. Ostatni, piąty rozdział, noszący tytuł *Polsko-czeska konfrontacja a lokalne konteksty pamięci narodowych o Wielkiej Wojnie na Śląsku Cieszyńskim (studium przypadku)*, stanowi przeniesienie ogólnego wymiaru pamięci zbiorowej na konkretną przestrzeń lokalną. Terytorium, jakie autor wybrał do swej analizy, to Śląsk Cieszyński, z jego polską i czeską stroną. Na przykładzie tej krainy historycznej sprawdzone zostały formy przeniesień pamięci o legionach z poziomu ogólnopaństwowego na lokalny, połączone z analizą funkcjonowania pamięci zbiorowej o weteranach nieprzynależących do grupy legionistów.

Publikacja oparta jest na obszernej (ponad dwudziestostronicowej) bibliografii podzielonej w sposób prawidłowy na źródła (zawierające materiały archiwalne, czasopisma, źródła drukowane, akty prawne, filmy i programy telewizyjne oraz strony internetowe) i opracowania. Na szczególne uznanie zasługuje rzetelna kwerenda archiwalna autora prowadzona między innymi w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Katowicach, Książnicy Cieszyńskiej oraz w czeskich archiwach w Karwinie i Ostrawie, a także w Centralnym Archiwum Wojskowym Republiki Czeskiej i w Archiwum Narodowym w Pradze. Zastrzeżeń nie budzi również strona techniczna publikacji.

Reasumując, książka Marcina Jarząbka poszerza stan badań nad polskimi i czechosłowackimi weteranami I wojny światowej¹, pokazując równocześnie szereg niezbadanych dotąd aspektów problemu. Jej nowatorskość polega przede wszystkim na podjęciu analizy pamięci zbiorowej, co może stać się przyczynkiem do dalszych badań nad losami weteranów I wojny światowej, również w obrębie innych dyscyplin naukowych. Na szczególną

¹Na szczególną uwagę zasługują znane autorowi dotychczasowe badania: M. Jabłonowskiego (*Polityczne aspekty ruchu byłych wojskowych w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1989; *idem*, *Sen o potędze. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, Olsztyn 1998); Julii Eichenberg (*Kämpfen für Frieden und Fürsorge. Polnische Veteranen des Ersten Weltkriegs und ihre internationalen Kontakte, 1918–1939*, München 2011); Ivana Šedivego (*Gajdova aféra 1926–1928*, „Český časopis historický” 1994, Roč. 92, č. 4, s. 732–758; *idem*, *Vznik Nezávislé jednoty československých legionářů*, „Historie a vojenství” 1996, Roč. 45, č. 6, s. 47–61; *idem*, *Zeř mezi odbojem domácím a zahraničním (Z legionářských sporů o odbojové zásluhy)*, „Historie a vojenství” 1998, Roč. 47, č. 6, s. 84–93; *idem*, *Zur Loyalität der Legionäre in der Ersten Tschechoslowakischen Republik [w:] Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 106)*, M. Schulze Wessel (hrsg.), München 2004); jak również Natali Stegman (*Kriegsdeutungen – Staatsgründungen – Sozialpolitik. Der Helden – und Opferdiskurs in der Tschechoslowakei 1918–1948*, München 2010).

uwagę zasługuje analiza mechanizmów wykorzystywania konfliktu wojennego do realizacji konkretnych zamierzonych celów politycznych. Mimo że utrwalanie pamięci przede wszystkim o weteranach-legionistach ma swe uzasadnienie w naturalnej dla psychologii społecznej tendencji do gloryfikacji wąskiej grupy bohaterów, którzy przyczynili się do niewątpliwego sukcesu, jakim było odzyskanie niepodległości – odpowiedź autora na pytanie o wypieranie z pamięci zbiorowej reszty, czyli tytułowych „innych” (żołnierzy walczących w mundurach armii zabobczych), jest szeroka i pozbawiona uproszczeń. Oparta na wieloaspektowych dogłębnych analizach może być interesująca i inspirująca nie tylko dla historyków, ale również antropologów czy badaczy kultury i polityki. Szeroki kontekst badań sprawia, że refleksja nad pamięcią o żołnierzach konkretnej wojny wpisywać się może w uniwersalną analizę konfliktów wojennych.

Od redakcji

W środowisku historyków związanych z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie pojawiła się inicjatywa powołania międzynarodowego pisma promującego historię, a zwłaszcza dzieje Kościoła katolickiego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Dotychczas w żadnym polskim uniwersytecie oraz instytucji badawczym nie wydaje się podobnego naukowego czasopisma.

Ważną przesłanką do powołania takiego pisma jest zamysł twórcy uczelni św. Jana Pawła II, który w akcie erygującym wydział historyczny wyraził życzenie, by związani z nim pracownicy naukowcy zajmowali się dziejami Kościoła, „ze szczególnym uwzględnieniem dziejów chrześcijaństwa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej”. W zamysle redakcji czasopismo ma być wydawane cztery razy w roku w wersji elektronicznej i papierowej (pierwotna wersja wydawnicza – wersja elektroniczna).

Przyjęto następujące zasady wydawnicze:

1. Publikuje się artykuły i edycje tekstów źródłowych: (a) dotyczące historii i dziejów Kościoła, „ze szczególnym uwzględnieniem dziejów chrześcijaństwa w Europie Środkowej i Wschodniej”; (b) poświęcone nowej tematyce lub zasadniczo zmieniające dotychczasowe rezultaty badań; (c) oparte na pierwszorzędnych i kompletnych źródłach.
2. W tekście artykułu baza źródłowa ma być regularnie cytowana.
3. Preferowane będą teksty, w których we wstępie autor będzie omawiał: (a) problem badawczy; (b) dotychczasową literaturę przedmiotu; (c) umiejscowienie opisywanego zagadnienia w historii; (d) informacje dotyczące metodologii badań.
4. Artykuły będą przyjmowane w języku: polskim, francuskim, angielskim, niemieckim, hiszpańskim, włoskim, rosyjskim.
5. Każdy tekst opublikowany w innym języku niż angielski będzie posiadał angielskie streszczenie.
6. Autorzy powinni złożyć oświadczenie, że ich prace nie były w części lub w całości publikowane lub że nie zostały złożone do druku w żadnym innym wydawnictwie.
7. Objętość tekstu ma wynosić ok. 25 stron (60 tys. znaków) oraz posiadać *résumé* na 10 linijek.
8. Każdy artykuł będzie recenzowany przez dwóch zewnętrznych recenzentów, na formularzach znajdujących się na stronie redakcji.
9. W razie sugestii recenzentów dotyczących wniesienia poprawek muszą one być uwzględnione przez autora.

From the Editor

The historians working at the Pontifical University of John Paul II in Cracow have come up with an idea to establish an international journal promoting knowledge and academic reflection on the history and activity of the Catholic Church in Central and Eastern Europe. None of the Polish universities or institutes has published a journal of such kind until now.

The initiative of establishing the journal has been greatly inspired by the intention of the University founder – John Paul II, who in the foundation act of the University (that time The Pontifical Academy of Theology) expressed his desire for all the scholars associated with the University to make every effort to study the history of the Church with special attention paid to the history of Christianity in Central and Eastern Europe.

It is worth emphasising that the title “Textus et Studia” was chosen and approved for the new academic journal. The intention of the editors is to publish the journal quarterly both in paper and electronic version (with electronic version as the primary one).

The editors agreed all the articles intended to be published in the journal “Textus et Studia” are to fulfil the following criteria:

1. An academic texts, article or edition of a historical source: (a) should concern the history of the Christianity “with special attention paid to the history of the Church in Central and Eastern Europe”; (b) should be devoted to a new field of studies or bring a new understanding of old concepts; (c) should be based on the primal and comprehensive materials.
2. The archival sources should be regularly quoted in the article.
3. Preference will be given to articles in which authors: (a) explain the research problem; (b) analyse the existing literature in the field of the research; (c) present the problems described in a broader historical context; (d) give some methodological accounts.
4. The language of the submitted article should be English, Polish, French, German, Spanish, Italian or Russian.
5. Each article written in a language other than English should contain an abstract in English.
6. The authors should make a statement that their works have not been published either in parts or in whole, and that their works have not been set in any other publishing house.
7. The average length of an article should be 25 pages (60,000 signs) and the text should be accompanied with a 10-line abstract.
8. Each article will be reviewed by two independent reviewers (double blind peer-review).
9. All the suggestions made by the reviewers for amending the text are to be considered by the author.

